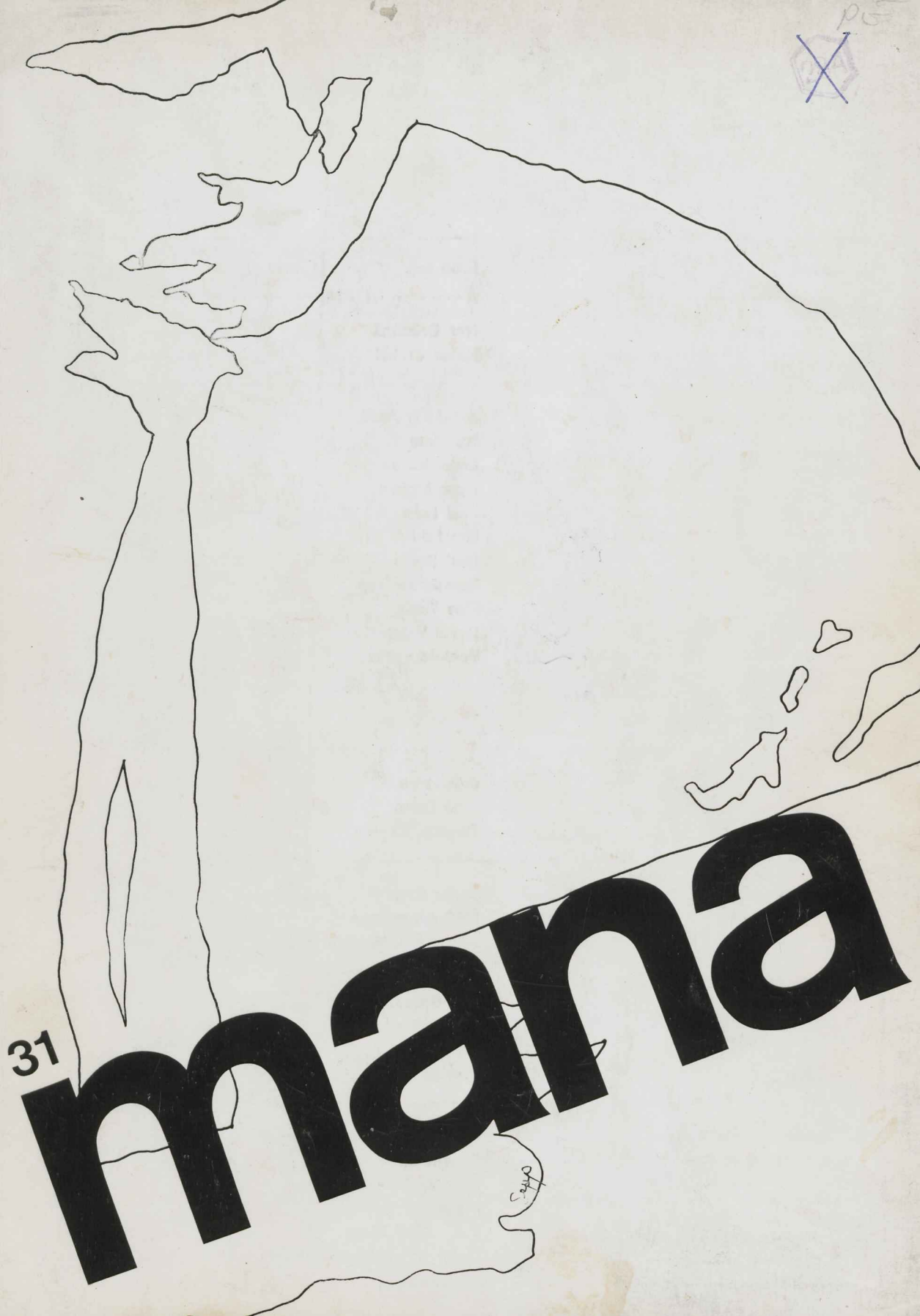

31

mana

Mana	Eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri
Tegevtoimetajad	Ivar Grünthal Hellar Grabbi
Toimetuskolleegium	Johannes Aavik Ivo Iliste Endel Kõks Ilmar Laaban Paul Laan Enn Nõu Paul Reets Rein Silberberg Eino Tubin Mardi Valgemäe Vootele Vaska
Kaas ja kujundus	Peeter Sepp
Trükitehnika	ergon-type Oma Press Toronto, Kanada
Toimetuse aadressid	Hellar Grabbi 3602 Albee Lane Alexandria, Virginia USA 22309 Ivar Grünthal Södra vägen 6 Göteborg Sverige
Tellimishind aastakäigu (neli numbrit) eest	USA-s ja Kanadas $10.00 Rootsis 40 krooni Soomes 25 marka Inglismaal £2/10/— Austraalias $6.00 Mujal vastavalt rahakursile

Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu
SE, 652

Ideepe
| katkendeid memuaarteosest |
Johannes Aavik

Nagu Johannes Aavik teatab, sisaldab ta aastal 1942 alustet memuaaride-kogu (Ideepe) läbisegi kõiksugu elamusi ja mälestusi lapsepõlvest, poisi- ja koolieast, pärastisest elust, isikuist, kelledega ta on kokku puutunud, kirjandusteoseist, mida ta on lugenud, oma tegevusest eesti keele arendamise alal jne. Temal on neid memuaare käsikirjas valmis kolm köidet ja ta kavatseb neid veel paar köidet juure kirjutada. Järgnevalt mõned väljavõtted Ideepe esimesest köitest. Edaspidi avaldame Manas ka teisi väljavõtteid Johannes Aaviku memuaarteosest.

2. septembril 1942

Mind on alati huvitand ja paelund eri keelte omapärasused. Olen ammu jõudnud arusaamisele, et igal hästi väljakujunend keelel on oma eriline väärtus ja ilu. Mu kahekymnenda ja neljakymnenda eluaasta vahel veetles mind prantsuse ja soome keel, enne seda gymnaasiumis ladina keel.

Ladina keelele annab erilise ilu ta ilusad plastilised sõnad, ta huvitav syntaks, ta konjunktiivide ja infinitiivide rohkus, ta omapärane nagu segipaisat sõnajärjestus ja isesugune stiil, see nyydseist keeltest nii kauge ja erinev väljendusviis. Seepärast on nii huvitav lugeda Rooma kirjandust, syveneda sellesse kaugesse aega, omandada selle kujutlusmaailm ja mõtelda nagu olles tolleaegses mentaliteedis ning teadmiste ja kultuuri tasemel. Prantsuse keele kohta tekkis mul huvi juba gymnaasiumi ylemais klassides. Tundsin erilist sembamist selle keele poole. Mind veetles selles see peenuse ja elegantsi oreool, mis heljub prantsuse keele ja kultuuri ymber. Ja mis mulle prantsuse keele veel nii meeldivaks ja võluvaks tegi, see oli harrastet ning imeteld ladina keele element ta sõnavaras, see isesugune romaani keeltele omane nagu marmorlik plastilisus ja omaette jaunidus ning ilu, millist ei evi germaani ega slaavi keeled. Mind hurmas, ja praegugi hurmab, prantsuse keeles adjektiivatribuudi sagedane paigutus määratava nimisõna järele. Juba see annab prantsuse keelele, samuti kui teistele romaani keeltele, isesuguse uhke ilu ja plastilisuse.

Umbes aastast 1900 kuni aastani 1920 olin nii vaimustet prantsuse keelest ning lugesin niipalju prantsuse kirjandust ja ajakirju, et see keel sai mulle nii omaseks, et mul sageli oli kergem selles end väljendada kui yheski teises. Hulga oma keelelisi artikleid ja brošyyride osi olen ennemini, mustandis, kirjutand prantsuse keeles ja alles siis tõlkind eesti keelde. Eesti iseseisvuse ajal aga see võime mul niiütelda atrofeerus tunduvalt, sest et alates umbes aastast 1920 lugesin vähe prantsuse kirjandust.

Aga ka saksa keel on omast kohast hea keel: nii rikka fraseoloogiaga, nii kohane abstraktteadustele, seejuures teiselt poolt kodukas, nii „anheimelnd". Saksa keele õhkkonnas on rahulik viibida. Teatav kõlbelisuse ja soliid-

suse vaim iseloomustab teda. Midagi on selles ka eesti keelele ja vaimule lähedast.
Sellane peab olema ka inglise keele vaim, millist ma kyll vähem täielikult tunnen. Inglise keel yhendab endas germaani keelte kodusust, lihtsust, tõsisust (nagu see igatahes minule paistab) romaani keelte plastilisusega temas oleva rikkaliku ladina elemendi tõttu. Yldse, kõik, mis romaani keeltes ja ka inglise keeles on ilusat, jaunist, seda võlgnevad need keeled ladina keelele, ilusaile, plastilistele ladina sõnadele.

Samuti on ka vene keelel oma ilud ja väärtused, teatav mahlakus, lopsakus ja omamoodi venelik kodusus, aga ka uhkus, koguni kõrkus, nagu see esineb vene ametlikus, kantseleilikus ja valitsuslikus stiilis. Vene keelel on osalt ka seda plastilisust, mida imetlen ladina ja romaani keeltes.
Soome keele tundmaõppimine oli mulle pääle ladina ja prantsuse keele kolmandaks ilmutuseks. Sellel keelel, nagu see muu seas esineb Juhani Aho teoseis ning stiilis, on isesugune uus varjund. Soome keeles avaldub veel reljeefsemalt meie oma eesti keele yrgne omapärane vaim, hõng ja sisemine tämber. Seepärast just soome keele kaudu jõudsingi eesti keele juure. Ka eesti keelel on oma eriline sisemine tämber, mida me eestlased ise hästi ei taju, samuti kui inimene hästi ei kuule ega tunne omaenese hääle kõla. Välismaalased, kes eesti keele ära õpiksid, oleksid võimelised seda paremini tajuma. Aga mulle näib, et eesti keelele on omane lihtne loomulikkus, vahest veelgi suurem kui soome ja saksa keelel (viimane on mõeldud muidugi oma lihtses koduses väljendusviisis). Aga teiselt poolt eesti keel, kui temas ykskord tarvitusse võetakse kõik tähtsad uuenduslikud vormid ja rohked uued sõnad, võib tõusta varjundirikka väljenduse võimeni ja saada peeneks instrumendiks kirjanikule, teadlasele, tõlkijale.

4. septembril 1942

Näen peagu iga öösi huvitavaid ja kummalisi ulmi. Olen imelisis olukorris; mõned on päris fantastilised. Olen olnud interplanetaarses ruumis, kus kartsin kukkumist tagasi maa pääle. Kahjuks unustan nähtud ulmad varsti pärast ärkamist — harilik nähtus. Ainult kohe pärast ärkamist on see veel nagu virvendavalt meeles. Ulma syndmuslik kude käriseb ja hääbub kiiresti. Ainult mõni harv ulm pysib reljeefsemalt ja kauemini meeles. Igatahes on need ulmad teatavaiks huvitavaiks elamusiks. Kahju, et just kõige kummalisemad neist nii vähe meele jäävad ja kohe pärast ärkamist kustuvad.
Olen ammu mõtelnud, et peaks tulema kirjanik, kes oskaks hästi kujutada ulmi nende ebamäärasuses, heljuvuses ja udususes. Niisugused jutud sobiksid hästi fantastiliste novellide kogudeks.

8. septembril 1942

Uute tyvisõnade loomist pean väga tähtsaks, otse elutöölikuks tegevuseks enesel. Kahjuks olen seda tegevust liialt läimind. Kui oleksin tahtejõulisem, siis teeksin seda järjekindlamini, vähimalt paar tundi nädalas, näit. pyhapäeva hommikuti, kui teised alles magavad. Uute sõnade loomine nõuab täielist rahu ja häirimattust. Mul peaks yndma aastas luua vähimalt 10 head uut sõna, niisuguseid, mildega ise lõplikult rahule jään. Kui viimase kymne aasta kestel oleksin niipalju loond, siis mul oleks nyyd 100 uut tyvisõna, kokku endistega yle 200 sõna.
Praegu on mul märgitud 172 uut loodud tyvisõna. Juba mõne aasta eest mõtlesin, et millal saab mul olema 200 uut sõna. Lootsin niipalju saada oma juubelisynnipäevaks, aga ei saand. Ei saand ennast panna kyllaldaselt pyhenduma sellele tööle.
Nyyd valmineb mul varsti kaks Turgenevi novellide valimikkogu ja nende jaoks tuleks mul luua kokku umbes 80 uut tyvisõna. Siis olekski mul arv 200 enam kui täis. Et mul oleks 200 head uut sõna täiesti kindel, peaks mul neid olema vähimalt 220, sest teatav protsent osutub pärast ikka vähem vastuvõetavaks. Kui mul saab olema 220 head uut sõna, siis neist kindlasti jääb vähimalt 200 lõplikult vastuvõetavaks, nii et ma paremaid enam ei soovigi. Uute sõnade loomisel ongi mulle tähtis ainult see, et sõna mulle enesele lõplikult meeldiks ja sobivana tunduks. Kas teised leiavad sõna kõlblikuks või mitte, see on mulle siis ykskõikne. Ja imelik: need sõnad, mis mulle enesele lõplikult meeldivad, leiavad viimaks ka teiste poolt juuvimist ja vas-

tuvõttu. Olen oma sellekohases maitses täiesti kindel. Mul on selleks suur peirimus ja loomupärased eeldused. Kogu see tyvisõnade loomise idee ja tegevus on minust enesest välja kasvand ja on kogu maailma kirjakeelte arenemisloos esmakordne ja ainulaadne.

Loomise tehnika kohta ytlen seda, et mõnikord ynneb sõna loomine kohe, nagu äkilise inspiratsiooni tõttu, nagu niisuguste tyvisõnade tekkimisel kui n a a s m a (tagasi tulema), n ö r d i m a (moraalselt pahaseks saama, indigneeruma), v ä i s a m a (kylastama), v ä l m i m a (välja mõtlema, ing. to invent), j ä ä l i m a (järele andma), j u u v i m a (heaks kiitma, vastu võtma), l a i p (surnukeha), n i s v (pahe, patt), k e m m (mungakamber) jne.; teinekord koban ja otsin aastate kestel sobivat sõna, aga ei leia. Moodustan kymneid ja sadu häälikute kombinatsioone, aga ykski ei meeldi täiesti. Alles pärast kuid ja aastaid kestnud kobamist ja otsimist ynneb viimaks leida sobiv sõna. Niisugused vaevaga otsit sõnad on näit. e e n m a (sisse minema või tulema), e r t m a (ära tundma), n a n t m a (okupeerima), v i l t m a (sisse seadma), t e e v i m a (kätte saama, saavutama, ingl. to obtain), r e e s m a (kyllalt olema, ingl. to suffice), y n d m a (korda minema, õnnestuma), n i r n (silmatera), v õ g e r (kogemata tehtud kirjutusviga), m a l b e (tagasihoidlik, ingl. modest), n e l g e (mittenõudlik, pehme, ingl. indulgent).

Märgin ka seda, et enimais juhtumeis tajun kohe, kas sõna on mulle lõplikult vastuvõetav. Mõnega olen pidand ise teatava aja kestel harjuma. Sellased on näit. e r t m a, e e n m a, õ s t u m a (vastuhakkamisele, mässule tõusma) ja mitmed muud. Hiljuti, paari päeva eest jõudsin pärast kauast kõhelemist otsusele, et p e i (tähenduses „peaaegu") on päris sobiv ja hea sõna. Samuti kõhelesin tyki aega sõna n i m a (= niisama, samal määral) suhtes, aga juba aastal 1940 jõudsin otsusele, et see on ysna kõlblik sõna, kõlaliselt mitte halb ja ka kerge hääldada: 'nima palju, nima suur'. Selle sõnaga v õ i b harjuda, ainult peab tahtma harjuda. Siis ta varsti hakkab tunduma loomulikuna.

Kui raske on luua uusi tyvisõnu, seda näitab see, et juba enam kui kymne aasta eest olen mitmele korrale pyydnud leida eestikõlalised vasted võõrsõnadele „ekstaas, glooria" ja alistavale kausaalsele sidesõnale (saksa „da", vene „tak kak", prantsuse „puisque"), aga ei ole seni leidnud sellaseid sõnu, mis mulle kindlasti ja lõplikult oleksid meeldind.

Aga, kysitakse, mistarvis siin uut sõna kausaalses tähenduses, sest meil on ju sõna k u n a. Ent sõna k u n a tarviteti meie kirjakeeles kaua aega tähenduses „sel ajal kui": 'kuna teised puhkasid, töötas tema'. Alles iseseisvuse ajal hakati sõna k u n a tarvitama päämiselt kausaalses tähenduses, näit.: 'kuna ta haige oli, ei saand ta tööle tulla.'

Kaht nii erinevat tähendust ei tohiks samal sõnal olla. Seepärast yhe tähenduse jaoks tuleks leida uus sõna.

Mu uute sõnade kogulm on mulle nagu mingi hindamatu aare, mis mulle on armas ja kallis. Ja eesti keelele on 200 tyvisõna määramatu suureks rikastuseks, sest need sõnad kannavad enamasti tähtsaid ja sageli esinevaid mõisteid. Need annavad eestikeelsele tekstile, nii algupärandis kui tõlkes, hoopis teise ilme. Kui nende lisaks võtta veel 200 soome laensõna (või koguni 250), siis see on kokku 400 (resp. 450) sõna. (Soome keelest ongi juba võetud ja ametlikult vastu võetud 150 sõna, aga võiks veel võtta 100.)

Ja eesti murdeistki peaks saama vähimalt 50 head, s.o. väärtusliku tähendusega tyvisõna. See annaks kokku 500 uut tyvisõna ja need kõik teeksid eesti keele määratumalt tihedakoelisemaks. Aga kunstlikult tuleks veel juure luua vähimalt 100 tyvisõna, siis oleks tyvisõnaline rikastus eesti keeles yle 600 sõna! See oleks määratu rikastus, mis nii lyhikese ajaga ei ole osaks saand yhelegi teisele keelele Euroopas ja vahest kogu maailmaski. Sest need sõnad on keelele kõlaliselt omased, mitte kui mingid võõrsõnad, nagu neid tarvitatakse igas Euroopa kultuurkeeles tuhandeti. Rahvusvahelisi võõrsõnu on meie keeles pääleselle kyllalt olemas.

Kui selle juure arvata ja vastu võtta veel kõik head grammatilised uuendid, siis võib eesti keel lihtsest ja vaesest talupoegade ning kylaharitlaste keelest, mis see oli veel 50 aasta eest, tõusta rikkaks, peeneks ja painduvaks kultuurkeeleks. Sellane keel ei tohi enam kaduda ega selle rahvas hävida. Kui ainult see rahvas ise tahaks endale sellast

keelt!
Tähtsamate kultuurkeelte (prantsuse, saksa, inglise, vene, ka soome ja rootsi keele) sõnavarad tuleks läbi vaadata ja nende kaudu kindlaks teha, millistel nende sõnadel eesti keeles puuduvad head vasted või yldse vasted ja millistel need peaksid tingimata olema, ja siis tuleks asuda neid soetama. Nii tuleks eesti keelele juure luua vahest veel yle 400 tyvisõna ja pääleselle veel hulk tuletisi. Siis oleks eesti keelel 1000 uut väärtuslikku tyvisõna, seega vahest terveni 20% uusi tyvisõnu juures. Siis oleks eesti keel see, millesse võõrkeeltest saab võimalik olema kõige kergemini ja kõige täpsemini tõlkida.
Tuhat head ning väärtuslikku tyvisõna — see on ideaal, mida meil tuleb taotella ja pyyda saavutada.

1. Kui kõneleme Kalevipojast koolis või aktusel, siis kõneleme temast kui meie rahva ideaalide kehastusest. Mõtleme esijoones Kalevipoja maa viljastamist ja põlluharimist, linnade ehitamist ja tema lugematuid võitlusi nii maa välisvaenlaste kui ka pisikeste sortside ja kuradi enese vastu. Ootame Kalevipoja tagasitulekut põrgu väravast, „oma lastel' õnne tooma, Eesti põlve uueks looma". Ei või aga unustada, et selle idealiseeritud rahvuskangelase, peaaegu eestlaste kuninga oreooli omandas Kalevipoeg alles möödunud sajandil peamiselt Faehlmanni ja Kreutzwaldi ja nende tulirahvuslike kirjasaatjate ühistöö viljana.
Kalevipojal on veel teinegi pale, diametraalselt vastandlik eelmisele, mida meie üldsus tunneb vähe või ei tunne üldse. See näitab Kalevipoega pahelise koll-elajana, jumala trotsijana, vahel peaaegu identsena kristliku kuradi või sarvikuga. Sellest pärimusest, mis on liitunud Kalevipojaga osalt ristiusu kiriku mõjul pikkade sajandite kestel, on säilinud meil ainult rudimentaarseid teateid. Kogu seda muistendite rühma ühendab punase lõngana mingi kuritegu, mille Kalevipoeg on sooritanud ja millele järgneb ränk karistus. Vaatleme neid muistendeid siinkohal üldjoontes.
Üks ballaad jutustab, et Kalevipoeg oli kuri hiid, kes oma paljudele naistele lisaks röövis veel ühe Soome nõia tütre. Selle eest muutis nõid tema koll-elajaks ja pani ta ahela otsa, kus ta hüppas ja möirgas, nii et kõik olid hirmul ja isegi maa mürtsus. Ühe muistendi järgi oli Kalevipoeg Jeesuse ristilaps ja oli alguses hea, kuid hiljem muutus ta ülemeelikuks. Siis paisati ta, suguosadest kinni haaratud, Jeesuse poolt sohu, ja kui ta kohe sealt välja tuli, aheldati ta ühte jõkke ja muudeti saarmaks. Lõpuks tõugati ta põrgusse.
Laiemalt on Eestis tuntud muistendid Kalevipoja põrgusõidust. Kurat või tema lapsed muudavad end hobuseks, ja kui Kalevipoeg selle selga istub, viib hobune ta otseteed põrgusse. Vanajumala käsu peale — mingiks karistuseks — lööb Kalevipoeg käega värava vastu, kuid jääb kättpidi naela külge kinni. Teise teate järgi aheldatakse ta värava külge. — Üks lakooniline teade Rõugest kõneleb, et Kalevipoeg olevat kaljurahnu küljes kinni. Suur kotkas („kodask") käivat nokaga kaljut hõõrumas, nii et Kalevipoeg lõpuks pääseb

lahti. On põhjust ühineda meie silmapaistva „Kalevipoja" uurija August Annistiga selles, et see pärimus on tõenäoliselt kontaminatsioon piinamas käivast linnust ja ahelate õhukeseks hõõrumisest vangistatu vabastamise eesmärgil.

Kõigile neile pärimustele on iseloomulik motiiv Kalevipoja aheldamisest ja viimases pärimuses tõenäoliselt ka tema piinamisest kotka poolt. Kalevipoeg esineb neis kardetud ning kurja hiiuna või jumala trotsijana, kes raske karistuse enda peale on tõmmanud. Muistendis Kalevipoja põrgusse sattumisest on Kalevipoeg samastatud jumala vastu võitlejaga, kelle lahtipääsu ja tagasitulekut püütakse kõigiti takistada. Muistendite järgi peavad sepad aastavahetusel lööma mõned löögid tühjale alasile, et Kalevipoja juuksekarva paksuseks õhenenud ahelad jälle tugevneksid. Samuti peavad naised haljastama pajasanga ja mehed hoiduma viilimisest pühapäeviti, et mitte hõlbustada Kalevipoja lahtipääsu. Kalevipoja põrgu väravas kinni pidamise põhjusena esitatakse harilikult tema kohustus kuradit valvata, et see põrgust välja ei pääseks. See Kalevipoja funktsioon on, nagu Annist on näidanud, hilisema arengu tulemus: rahva sümpaatia ajel on vangistatust saanud kuradi enese valvur. — Samalaadne areng on toimunud ka episoodis peergude süütamisest kahest otsast. Algupärase rahvatraditsiooni järgi põletavad kuradi abilised Kalevipoja ahelaid kahest otsast põlevate peergudega, et teda põrgust välja saada. See aga ei õnnestu, sest niipea kui jõulu ajal kõlab kirikus kiidulaul, muutuvad Kalevipoja ahelad sama jämedaks, kui nad olid enne. Teatavasti on see motiiv meie lugulaulu pateetilises lõpus ümber tõlgitsetud soovunelmaks Kalevipoja vabanemisest, mille eesmärgiks on õnne toomine meie rahvale: „Aga ükskord algab aega, kus kõik piirud kahel otsal lausa lähvad lõkendama jne."

Kalevipoja õudne vangistamis- ja aheldamislugu läheb tagasi igivanale rahvusvahelisele müüdile jumala vastu mässaja karistamisest. See Euraasias laialt levinenud müüt esineb ühenduses selliste koletiste ja titaanidega nagu kurat, Prometheus, Amiran, Loki jne. Prometheuse müüt jutustab, et karistuseks tuletoomise eest inimestele laskis Zeus ahelda tema Kaukaasia kaljumäe külge; päeval käis üks kotkas tema maksa söömas, kuid öösel kasvas see jälle tagasi, nii et piin oli seega lõppematu. Amiran, Elbrusi hiid, kes kutsus jumala kahevõitlusele, aheldati raudposti või kaljumäe külge. Germaanlaste Loki seoti tema süü tõttu jumala Balderi surmas kalju külge kinni tema poja soolikatega, mis muutusid raudahelaiks, kuna tema näo kohale asetati mürki tilgutav madu. Crna Goras, Jugoslaavias, kõneldakse, et ristiusu tagakiusaja tsaar Dukljan (s.o. Diocletianus) kinnitati Vezirovi silla alla ahelatega. Sama müüt on kohaldatud veel reale teistelegi koletistele või hiidudele, nagu Fenrir-hunt germaani mütoloogias, Atlas ja vennad Ephialtes ning Otos kreeka mütoloogias jne. Kõigile neile müütidele on iseloomulik, et jumala vastu võitlejad või jumala trotsijad saavad ränga karistuse — nad vangistatakse ja aheldatakse, kuna mõned neist alistatakse veel piinamisele. Meeleheitele viidud, teevad nad katseid enda vabastamiseks (mis põhjustab maaväringuid), kuid see ei õnnestu: neid hoidvad ahelad tugevnevad või raudpost, mille küljes nad on kinni, tungib veelgi sügavamale maasse.

Võrdlev uurimus viib meid veendumusele, et kurja, kannatava hiiu jooned on Kalevipojale rahvusvaheliste müütide varasalvest üle kantud. Küsimusele Kalevipoja ja teiste kinnipeetavate hiidude vabanemisvõimalusest pöördume hiljem tagasi.

2. Näib, et meie kurikuulsa hobusevarga Rummu Jüri *) ümber hakkas omal ajal kuju-

---

*) Kehtna talupoiss Jüri Rummo (Rummu Jüri) sooritas aastail 1878—1879 umbes 40 vargust ning röövimist, osutades seejuures erilist osavust. Tal õnnestus korduvalt põgeneda, kuid mõisteti 1880. a. Siberi kaevandusisse sunnitööle. Rummu Jürit on kirjanduses käsitlenud muuseas L. Koidula, E. Vilde ja J. Tamm. Temast on kirjutatud kriminaalromaan ja näidendite-tsükkel. Nõukogude ajal on loodud temast muusikaline komöödia L. Normeti ja E. Arro muusikaga. (Vt. A. Vinkel, „Eesti rahvaraamat", 1966, lk. 296—297.)

nema ka traditsioon, mis laseb end osalt võrelda Kalevipoja pärimustega. Huvitav on Juhan Smuuli hiljuti-ilmunud näidendis „Kihnu Jõnn ehk metskapten" (Tallinn, 1965) leiduv märkus Rummu Jürist. Seal laseb Smuul „Ajaloolisel Tõel" muuseas ütelda: „Selles sarnanevad nad (s.o. luiskajad ja valetajad) nendega, kes kuskil pimedates ja harimatutes Eestimaa tubades lõid Kalevipoja ja Suure Tõllu kõrvale kolmanda eesti rahvuskangelase Jüri Rummust, Ajaloolise Tõe seisukohalt paadunud hobusevargast. Ja teatrid, võtmata kuulda minu ja mõistuse häält, hakkasid rahvale näitama kangelaslikku hobusevarast." Smuul rõhutab, et Rummu Jüri juures pole midagi sangarlikku. Pihkva vanglas puutus Jüri kokku „parimate Baltimaade, Valgevene, Pihkva, Baškiiri, mustlaste ja kalmõki hobusevarastega, vahetas nendega kogemusi, omandas nende eesrindlikud meetodid, juurutas need praktikasse ja hakkas hobuseid varastama veelgi paremini kui enne."

Ei saa ometi salata, et see hobusevaras hakkas omal ajal omandama mingi robinhoodliku kangelase sära. Eks näita seda markantselt ka „Ajaloolise Tõe" energiline protest Rummu Jüri kangelaseks tegemise vastu Smuuli näidendis. Jürist kõneldi, et ta varastas mõisnikke ja karistas neid, kuid samal ajal kaitses ning abistas talupoegi. Samalaadse vaeste kaitsja piirdeid näib olevat omandanud Venemaal 18-ndal sajandil kuulus denuntsiant ning röövel Vanka Kain (kes istus muuseas kinni ka Paldiski vanglas), kuigi seda on Nõukogude Liidus liialdatult esile tõstetud. Ka vene mässajast ning kurjategijast Stenka Razinist (kellest tuleb alamal ligemalt juttu) kõneldi, et ta pärast oma surma liikus ringi linnades ja metsades ja aitas vahel vaeseid ning neid, kel polnud passi.

Rummu Jüri legendistumisest annab lisatunnistust järgmine huvitav lugu, mis leidub mag. Nooli-Aleksandri (= M. J. Eiseni) raamatukeses „Koerakoonlased ehk peninuki rahvas" (Tartu, 1899), pealkirja all „Rummu Jüri koerakoonlaste maal": „Kui Rummu Jüri kinni võeti, viidi ta koerakoonlaste maale. Koerakoonlased pidivad Jürit alati hirmutama, ilma et Jürile ometi midagi viga oleksivad võinud teha. See sündis seda viisi. Rummu Jüri pandi suure raudpuuri sisse ja viidi raudpuuriga koerakoonlaste maale. Nii pea kui soldatid koerakoonlaste juurest ära läksivad, tulivad koerakoonlased kohe Jüri kallale. Ära murda ei saanud aga koerakoonlased Jürid, sest et raudpuurist läbi ei peasnud. Iga homiku tuli soldatite salk jälle Jüri juurde, tõi Jürile süüa. Soldatite suurt salka nähes põgenesivad koerakoonlased ära. Pärast söögi kätteandmist läksivad soldatid oma teed. Sedamaid jooksivad koerakoonlased jälle puuri juurde Jürid hirmutama." Selle loo on Eisen saanud J. Kellerilt Pilistverest ja selle rahvaehtsuses pole meil põhjust kahelda.

Rummu Jüri kannatuslool on mõningaid kokkupuutekohti Kalevipoja pärimustega. Kuigi seda pole otse öeldud, on selge, et Jüri puuripanek on karistuseks tema kuritegude eest. Koerakoonlaste kallaletuleku ja hirmutamise eesmärgiks on Jüri piinamine, ja seda võib võrrelda Kalevipoja (võimaliku) piinamisega kotka poolt. Märkimisväärne on piinamise perioodilisus — peninukid ilmusid välja niipea, kui soldatid olid igal hommikul toidu Jürile ära toonud. Rummu Jüri ei olnud küll ahelais või kinni naelutatud nagu Kalevipoeg, vaid puuris. Aga tema liikumisvabadus raudpuuris oli vaevalt suurem kui koll-elajal Kalevipojal ahela külge kütketuna, kusjuures ta sai ringi hüpata.

3. Rummu Jüri lugu meenutab omakorda vene 17-nda sajandi kuulsa mässumehe Stenka Razini ümber tekkinud legende. Need legendid on levinud laialt Venemaa idaosas, eriti Volga aladel, mis oligi Razini ja tema jõukude peamiseks operatiivalaks.

Razini kohta käivad pärimused kõnelevad üksmeelselt, et see mässaja ei ole veel surnud, vaid asub ühes mäekoopas metsade sügavuses. Ta ei saagi surra, sest kiriku vande alla panduna ei võta maa teda vastu. Mõned kütid või vangistusest naasvad soldatid on Razinit kohanud ja see on neile jutustanud oma kannatusist ning kahetsenud oma tegusid. Selgub, et tema piinajaks on maod, kes imevad tema verd ega lase tal koopa piirkonnast lahkuda.

Järgnevas toome mõned kirjeldused Razini kannatusist. „Nüüd türanniseerivad mind kaks kohutavat madu," jutustab Razin madruseile. „Jumala käsu peale roomavad nad kord kuus minu juurde ja imevad minust verd, imevad

välja peaaegu kogu vere kuni viimase tilgani. Üks pistab oma nõela ühe kaenla alla, teine teise kaenla alla, ja niimoodi imevad mu verd." See kestvat kuni viimsepäevani.

Teise teate järgi lendab Razini juurde üks madu kaks korda nädalas verd imema. Pärast piinamist sööb Razin marju, mis lisandavad tema verd, kuni madu selle jälle välja imeb. Üks vaenlaste vangistusest pääsnu näinud, kuidas 12 madu tulnud lennates Razini juurde, peksnud teda esiti tiibadega ja imenud tema seejärel verest peaaegu tühjaks. Mordvalased jutustavad, et päikese loojumisel kogunevad ussid, konnad ja sisalikud Razini juurde verd imema. Öösel imevad nad tema verest tühjaks, aga päeval „kasvab ta keha jälle tagasi." Üks uss ei lahku Razini südame juurest üldse, vaid imeb ööd ja päevad. Niimoodi kordub see iga päev kuni maailma lõpuni. Razini verekaotus ja selle tagasisaamine või tema keha „tagasikasvamine" meenutab ligidalt Prometheuse maksa söömist kotka poolt päeval ja selle uuesti kasvamist öösel.

Razini kannatuste põhjuseks on, nagu Rummu Jürilgi, tema roimad. Neist lastakse tal endal puhtsüdamlikult pihtida: „Maailma algusest peale ei ole olnud inimeste hulgas ühtegi inimest, loomade hulgas ühtegi looma, madude hulgas ühtegi madu ega roomajate hulgas ühtegi roomajat, kes oleks olnud minu sarnane, ei ole olnud ühtegi olendit maailmas, kes oleks saanud minu vastu vihas ning julmuses; mina lõin nad kõik üle! Palju-palju valasin ma kristlaste verd, hukkasin palju-palju süütuid hingi. Vähe sellest: ma reetsin õigeuskliku tsaari, teotasin ortodokslikku usku, salgasin ära tõelise Jumala, andusin kolmekordselt neetud kuradile." Razin mitte üksi ei salanud ära Jumala, vaid „läks koguni Jumala vastu" ja tulistas püha risti. Viimane motiiv meenutab juba titaanide iseloomulikku väljakutset jumalale.

Muud ühisjooned Razini ja Rummu Jüri pärimuste vahel on ilmsed: Razin asub mäekoopas, Rummu Jüri on kinni puuris; Razinit piinavad maod; Rummu Jürit koerakoonlased. Ja Razini piinamine on samuti kui Jüri oma periodiseeritud, kusjuures need perioodid vahelduvad ühest päevast kuni ühe kuuni.

Lisaks leidub nii Rummu Jüri loos kui ka Razini pärimustes üks tähelepandav asjaolu, mis

Felix Oinas

lähendab neid veelgi — nende mõlemate ühendus üleloomulike olenditega. Vene asjaarmastaja folklorist Železnov on 1858. a. kirja pannud muinasjutu, mis kõneleb ühe laeva purjetamisest kummalisel „ookeanil", mis on kord roheline, punane või kollane ja on kord vee asemel täidetud mardikate ning täidega. Purjetajaiks on soldatid. Ühel saarel, kus laev peatub, toimub meeskonnaga sama, mis juhtus Odysseusega ja tema meestega Polyphemose saarel. Üks kükloop sööb ära mitu soldatit, enne kui nad tema ainsa silma püssidega välja tulistavad. Suuri vaevu pääsevad mehed saarelt minema, kuigi hiiud tammepuid laevale järele heidavad. Mitme aasta pärast jõuavad nad teisele saarele, kus kaks madrust — ainsad ellujääjad — satuvad Razini mäekoopa juurde ja kuulavad ära loo tema kannatusist. Selles konglomeraadilises muinasjutus esinevad küll nii kükloobid kui ka Stenka Razin, aga nad elavad eri saaril ega näi olevat omavahel ühenduses. Nende ühendajaks on ainult sama muinasjutu väline raam. Ent on olemas paar legendi, milles nn. „pool-inimesed" ja Razin omavad ligemaid suhteid. Afanasev kirjutab (1868): „Eri külades võib kuulda lugusid, et mitte ainult Stenka Razin, vaid ka Otrepev (s.o. „Vale Dimitri"), Vanka Kain ja Emelka Pugačev on tänini elus ja varjavad end maokoopas samal saarel, kus elavad pool-inimesed." Samalaadne teade leidub ka Komarovil (1886): „. . . legendid, mille järgi Razin on veel elus ja on suletud mao-koopasse koos pool-inimestega, kus lendav madu imeb tema verd." Komarov tähendab, et pool-inimesteks nimetatakse „mütoloogilisi" inimesi, kel on üks silm, üks käsi ja üks jalg ja keda luuakse sepapadades rauast. Komarov jätkab, et peale pool-inimeste tunnevad vene legendid veel koerakoonlasi — kohutavalt aplaid hiide, kel on koera pea ja üks silm otsmikul. Mitmed asjaolud viitavad sellele, et Komarovi teade Razinist ja pool-inimestest põhineb Afanasevi kirjeldusel.

Afanasevi ja Komarovi napisõnalisist kirjeldusist ei selgu õieti, milline on Razini ja pool-inimeste suhe. D. Čiževskij oma eri-uurimuses arvab kaheldes, et Komarovil esinev legend (Afanasevi oma ta ei tunne) võiks viidata Razini ja üleloomulike olendite samaväärsusele (Gleichstellung). See on ometi kahtlane põhjusel, et Razin kõigi pärimuste järgi asub koopas (või saarel) ainuüksi kannatajana, alistatuna piinamisele. Tõenäolisem on, et pool-inimesed etendavad ühel või teisel viisil Razini piinaja (või hirmutaja?) osa. Sellele võimalusele viitab kaudselt ka see funktsioon, mis on koerakoonlastest pool-inimestel eesti Rummu Jüri pärimuses.

4. Kalevipoeg, Rummu Jüri ja Stenka Razin kui ka nende suured eeskujud Kaukaasiast, Kreekast ja vanade germaanlaste maailmast on määratud kannatama igavesti. Kalevipoja käsi on muistendi järgi „ukses kinni igaveste". Tema köidikud õhenevad aastate jooksul, kuid aasta lõpul lähevad nad seppade haamrilöökide mõjul jälle sama tugevaks, kui olid enne. Ja nii on see määratud kestma igavesti. Rummu Jüri kannatuste lõppematust näidatakse hommik hommiku järele toimuva söögitoomisega soldatite poolt. Võrreldagu sellega Amiranile toidunormi toomist igal päeval kas jumala või ingli poolt, mis on tõlgendatud vangistuse igavesti kestmise parafraasina. Ja Razini loodusseaduslikult reeglipärasele piinamisele pole näha mingit lõppu. Küll annab ta oma juhuslikele külastajaile juhtnööre, mis nad peaksid tegema, et ta piinast pääseks, kuid keegi ei saa seda teostada, samuti kui ei õnnestu Elbrusi hiiu lähikonda sattunuil hiidu ahelaist päästa.

Koletised ja titaanid on määratud kannatama igavesti, see tähendab, kuni maailma lõpuni. Kui saabub viimnepäev, siis pääsevad nad köidikuist lahti ja asuvad hävitama inimkonda. Seda teevad kurat, Kaukaasia aheldatud hiiud, germaanlaste Fenrir-hunt, muhameedlaste antikristus Deddjal ja teised. Nagu akadeemik Martti Haavio on näidanud, on mõistest „igavik", mis on õieti „lõppev igavik", arenenud igaviku konkreetne ajaline lõppsündmus, aheldatud jumala-vastase lahtipääs, maailma lõpp. Viimnepäev või maailma lõpp on ka selleks tähtajaks, millal Kalevipoeg ja Razin oma vangistusest vabanevad. (Rummu Jüri kohta pole meil andmeid.) Põrguvärava külge aheldatud Kalevipojast öeldakse: „Enne ei pääse hobu ega ka hoidja ukse päält, enne kui maailma lõpetus tuleb." On tõenäoline, et Kalevipoeg selles uskumuses esines algselt viimsepäeva õuduste kardetud toojana, maailma hävitajana.

Pilk nõukogude eesti näitekirjandusele

Mardi Valgemäe

Stenka Razin lubab Venemaale tagasi tulla siis, kui seal patud suurenevad, kui Jumal unustatakse ja vahaküünalde asemel süüdatakse rasvaküünlad ikoonide ees. „Siis lähen ma jälle maailma ja hakkan möllama rohkem kui enne." Vene rahva hulgas möödunud sajandil valitsenud hirmu Razini tagasituleku ees väljendavad kujukalt 110-aastase Tsaritsõnist pärit oleva vanamehe sõnad: „Stenka — see on maailma nuhtlus. See on Jumala karistus. Ta tuleb, tuleb tingimata tagasi ja hakkab eraldama inimesi nende käte järgi (s.o. töölisi ja talupoegi mõisnikest). Ta tuleb enne viimsetpäeva. Oh! Siis tulevad rasked ajad. Hoidku Jumal iga head ristiinimest elamast selle ajani, kui Stenka tuleb jälle tagasi!"

Ei ole kahtlust, et Rummu Jüri ja Stenka Razini kannatuslegendid on — samuti kui Kalevipoja omad — ühenduses euraasia titaanide vangistusmüütidega. On tõestatud, et motiivid Kalevipoja Jumala trotsimisest ja tema sellele järgnevast aheldamisest on tulnud meile Vene kaudu. Kust aga otsida Rummu Jüri pärimuse otseallikat? Selle pärimuse üksikkomponendid on kahtlemata vene algupära. Nii meenutab Rummu Jüri raudpuur vene teise mässaja, Emeljan Pugačevi puuri, milles teda pärast kinnivõtmist ringi veeti ja rahvale näidati. Nagu Loorits on näidanud, on kujutelmad koerakoonlastest saabunud meile Venest. Sealt on pärit ka teema vangistatud kurjategija või titaani piinamisest. Olgugi et Rummu Jüri kannatusloo motiivid on nii siis vene algupära, on siiski tõenäoline, et lugu sellisena on liidetud eri aineseist kokku Eestis — trotsliku hiiu vangistusteema alusel.

Sirvides viimaste aastate jooksul kodumaalt saabunud näidendite tekste, võib kohati jääda mulje nagu oleksid nõukogude eesti näitekirjanikud mõistnud Vilde iroonilist näpunäidet „Pisuhännas", kus Sander püüab veenda Piibelehte, et „kirjanik peab jääma külasse", sest „ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus!" Nendest viimatinimetet paikadest laialivalguv aroom häirib näiteks üht noormeest Egon Ranneti näidendis „Haned" (1964), kui poiss oma „tibukesele" Ameerikast saadet siidsukki jalga tahab tõmmata: „Oota, pea . . . Mis pagana lõhnaõli sa kasutad? Mis hõng su juustel on? . . . Sa rabadki sigalas?"

Samas näidendis loeme kuidas vilgas kolhoositöö ähvardab lämmatada inimese kõige põhilisemad tunded:

OTT: Mina aga armastan sind. (Paus) Sind . . .

SILLI: Kuidas siis? . . . Ma . . . Sa ei ole sellest kunagi? . . .

OTT: See oli just kibedal kartulimuldamise ajal, kui ma julgust kogusin, et sinu juurde tulla . . . Siis tuli heinategu selga — aga vihma aina valas. Mis tuju siis veel armastusest rääkida.

Ja kui just ei rabata sigalas või maadelda kartulivagudel, siis kirutakse külaelu muid puudusi. Nii kõneleb äsja abiellund naine oma mehest Ardi Liivese näidendis „Siinpool horisonti" (1962): „Ma ütlesin Punapeale, et paneme linna tagasi. Kus seda! Ta on oma traktoriloksu külge nagu laulataud — kui saaks, võtaks voodisse kaasa ja nügiks mu üle serva põrandale."

Kuid edasilugemisel selgub, et Vilde irooniast ei ole siiski aru saadud — või õigemini ei ole tahetudki seda mõista. Nii siidsukkadega kaubitsev noormees kui traktoriga võistlev naine esinevad negatiivsete tüüpidena. Esimene on gorillasoengu ja kitsaste pükstega lõngus ja peale selle veel spekulant, teine laisk ja tööd põlgav liiderdaja. Tõsised ning eeskuju andvad inimesed, seevastu, nagu parteipiletiga metsapunkti juhataja ja „kopitanud kliki-Eesti" ning kapitalistliku eraettevõtte needja Rudolf Mürk Liivese näidendis, lähevad üpris lüüriliseks kolhoosiromantikast kõneldes:

„Kuidas mulle meeldivad külapeod. Niisugune natike tiira-taara muusika, kriibitud puupõrand,

seinte ääres õhetavad tüdrukud ja omavahel soss-soss ajavad eided, puhvetis meeste jutumüha ja naerumürin . . . Tappev kuumus sees ja puhas, paksult tähti täis öö väljas . . . kust kostab mõne hilineja jalgrattatilinat. Mis on selle kõrval parkett, džäss ja sammassaal!"

Laudarenessansist loeme isegi sellises ebatõenäolises paigas kui Erni Krusteni tahtmatult äärmisse karikatuuri viidud „Ameeriklased tulid" (1959), kus kõige muu vabariigiaegse mustamise juures püüab autor meid veenda Jumala võimetuses: „Kui tal veel väge ja võimu on, eks karistagu siis punaseid, kes ta kojad hobusetallideks muutsid." Sama ateistlik joon välgatab paaril korral Juhan Smuuli juba kriitikat kannatavas lauludega lavatükis „Kihnu-Jõnn ehk metskapten" (1965). Siin kuuleme Häädemeeste õigeusu kiriku köstrist, kelle laeva torm just lihavõtte ööl randa ajas ja kes siis pühakujud puruks peksis, ise sealjuures öeldes: „Ma teid, kuradeid, olen kummardanud küll ja küll, aga pole teil, prohvustel, väge, et laeva rannakaridest hoida." Ka Kihnu-Jõnn soovitab oma meeskonnal mitte liiga palju Issanda peale loota, vaid kaptenit kuulata.

Ateistliku mõtlemisviisi levitamiseks on koduEesti näitekirjanikud loonud rea usklikke kuid kurjust täis lavakujusid. Sellisena, näiteks, kirjeldab Oskar oma vanaema Liivese propagandatükis „Sinine rakett" (1959). Selline on vana metsavaht Ranneti „Salaküttides" (1960). Ja sellisena on kujutet Esimene Palveõde Smuuli „Leas" (1960). Viimane näidend algab vennastekoguduse palvetunniga ja lõpeb lausega „Mu jumal, mu jumal, ma olen sind maha jätnud!" ning maalib melodramaatilise pildi noore neiu hingelisest teekonnast Saulusest Pauluseks ja tagasi Sauluseks 1941/42. a. poliitiliste sündmuste taustal. Smuuli jumalavastased väited „Leas" ei ole kuigi tihti veenvad, kuid vahetevahel rõivastab ta oma deemonliku dialektika kujunditerohkesse kuube: „Usk, samuti nagu viin, ei tule inimese ellu kunagi üksi. Tal on kaaslased, salakaubavedajad, kes ta üle mõistuse piiride sisse toovad." Ja nagu selliseis Lääne draamakirjanduse tippteoseis kui Ibseni „Kummitused", Lorca „Verepulm" või O'Neilli „Iha jalakate all", hõlmab „Lea" süžee — kuid kahjuks väga kohmakal kujul — sisemist võitlust Nietzsche poolt negatiivseks tembeldet ristiusu ja paganliku elujaatamise vahel.

Smuuli näidendis tuleb pidada osaliselt õnnestunuks ürgsete loomutungide käsitlemist, kus kaitseliitlaste eest redus olev kommunist Endel Aer loeb Leale katkendeid Saalomoni ülemlaulust. Pildi täielikku mõjulepääsu takistab aga muidu taibuka ja herga tütarlapse otse ebanormaalne juhmus olukorra mõistmisel. Ka mõjub häirivana Smuuli kohatine vilumatus tegevuse ja temaatika ühteviimisel, nagu stseenis, kus Lea ema palub Jumalat juhatada tagaaetav Aer „heade" inimeste juurde. „Aameni" järele kuuleme tuule ulumist ja vihma peksmist vastu aknaid. Siis koputaakse. Hetk hiljem siseneb nagu Issandast juhit ja risti vastukäivalt näidendi ateistlikule ideestikule (ning just nagu mõnes möödund sajandi melodraamas) mitte keegi muu kui aktivist Aer.

Lavaliselt kõige küpsem moment ateismi levitamisel esineb Ranneti „Hanedes", kus Jumalat eitav kirikuõpetaja variserlik jutt lämmatatakse kolhoosi sigalast kostva metsiku ruigamisega. Kuid ka „Hanede" ideestikuline ülesehitus logiseb. Tüki peasündmustikku viib edasi põhimõte, et kehva kolhoosi ilma tasuta üles ehitada on õilsam kui rikkas kolhoosis kerge vaevaga palju raha kokku ajada. Samas aga loeme kuidas vaeses kolhoosis „käib lahing jõuka elu eest". Kui võideldaks „õnneliku" või isegi parajalt ebaselge „parema" elu eest, ei saaks siin palju norida, aga „jõukas" elu lõhnab küll rohkem kapitalismi kui kommunismi järele. Muidu jagab „Haned", nagu teevad seda paljud nõukogude eesti näidendid, heldelt kommunistlikku õpetust. Nii kuuleme, näiteks, et partorg ei tohi massidest eemalduda, et „suurkarjapidamine" (paar lehma, emis põrsastega, mõned lambad, kanad ja haned!) on patt, et pühapäevane kolhoositöö on tähtsam kui lokkide tegemine, sünnipäeva pühitsemine või mõnekümnele eidekesele Jumalasõna lugemine jne. Ka Ranneti „Salakütid" on „õpetlik", käsitledes mitte ainult ristiusu pahesid vaid ka Lääne kunsti dekadentsi. „Salaküttide" nõrgemate momentide hulka võib lugeda stseeni, kus võrdlemisi peenetundeline rünnak abstraktse kunsti vastu on antud neiule, kes vaid ekskursiooniga kord kunstinäitusel on käind. Näi-

dendi tegevuslik ülesehitus ja sümboolika on aga huvitavalt koostet, sest Rannet oskab osavalt ühte põimida salaküttimist nii riigimetsas kui kunstimaailma padrikuis ja seelikute võsas.

Kuid õpetuste jagamine vaatluse all olevais näidendeis ei ole alati ühekülgne. Pilke alla tulevad ka nõukogude inimene ja kord. Nii näiteks leiame Ranneti „Südamevalus" (1957) kolhoosi, mille kauplusest on otsas sepik ja mille katkist trakorit ei saa parandada kuna puuduvad osad. Ja nii kirjutab Liives („Siinpool horisonti"): „Ma näen igal sammul inimesi, kes pole veel sotsialismigi jõudnud... Kuhu need pannakse? Tõmmatakse oksa?" Või jälle: „Ei aita kahe käe sõrmedestki, et kõiki selles paradiisis esinevaid puudusi üles lugeda." Viimast mõtet väljendab ehk kõige piltlikumalt Liives „Viini postmargis" (1964), kus tuleb juttu nõukogude ehitusstiilist: „Saavad korteri . . . riigi oma. Seinad viltu, elekter rikkis, vann veeta ja peldik toruta — teada puha!"

„Viini postmark", mille põhiideed — üks tegelastest peab terve päeva tõtt rääkima — on varemgi näitekirjanduses rakendet, annab pihta riigilt varastet materjalidega individuaalelamute ehitajaile. Tüki nobedalt liikuv süžee ja ladus dialoog teevad näidendi ülimalt lavakõlbulikuks. Ka Liivese „Trepi" (1964) süžee on vähemalt niisama vana kui „Canterbury lood", kuid bussitäie Tallinnasse sõitjate vahel tekkiv psühholoogiline pinge päästab näidendi rutiini langemast. Rambivalgust kannatab ka sama autori „Robert Suur" (1957), kus näitejuht ja staar jõuavad lõpuks arusaamale, et karm kuid õiglane teatrikriitika on eelistatav „ülemlauludele" ning „roosamanna-artikleile".

Tihti pilgatakse ka bürokraatlikku keelt, mis, nagu mujal maailmas, kipub lämmatama emakeele. Nii räägib moodne seakasvataja „Hanedes" aina söötühikuist, seeduvast proteiinist ja koepreparaatide biogeenseist stimulaatoreist. Ralf Parve „Seitsmemagajapäeval" (1964) parodeerib omakorda koosolekukeelt: „Meie ümberkasvatamisealases töös esineb teinekord veel mõningaid — nii-öelda — tõsiseid väiksemaid puudujääke, mille minimaalsete kitsaskohtade maksimaalsele likvideerimisele tuleb senisest märksa rohkem rõhku panna, et veelgi efektiivsemalt mobiliseerida kõik olemasolevad reservid."

„Seitsmemagajapäeval", alapealkirjastet „pimesikumäng", on laiahaardeline satiir, mis sihit nii väikekodanluse kui näiteks tooreste poksivõistluste, mida reklameeritakse sõprusmatši nime all, ja nõukogudemaa kvaliteedivaese tööprotsessi vastu: kui noor naine soovitab vanal töömehel siirduda välismaale, ütleb elukogend mees: „Ei tõmba. Mulle sõber kirjutas sealt — pole neil nii kerge. Kõvad nõudmised. Kvaliteet aina ees ja taga. Peremehele ei meeldi — võib su kohe kuradile saata. Mis siin viga . . . !" Sellegipoolest ei paku Parve näidend temaatiliselt ega ideoloogiliselt midagi uut. Autor annab küll raadiost kostva hääle kaudu mõista, et inimesi ei saa mehhaaniliselt ümber kasvatada kapitalistlikust ühiskonnast kommunistlikku ühiskonda, kuid näidendi jooksul toimub siiski juba ette teada olnud ideoloogiliselt sümboolne muudatus. Tegelane, kellel on kombeks tsiteerida Shakespeare'i ja teisi kapitalistliku ja imperialistliku Inglismaa autoreid, kõneleb viimases pildis üksnes Puškinist ja Pavlovist.

Vormiliselt on „Seismemagajapäeval" siiski huvitav. Juba saatesõna asemel leiame dialoogi vormis antud „Poleemilise eelväitluse lugejatega", milles ütleb autor: „Eesti kirjanik pole kunagi eriti hiilanud lennuka fantaasiaga, vaid enamasti ikka pahmanud maaligidases reaalsuses." Parve ise üritab tõusta kõrgemale realismist. Juba „Õndsuse labürindis" (1959) pilkas ta vabasse maailma siirdund eestlasi allegoorilise noor-Antsu ja Põrgupõhja noor-Jürka seiklustega Rootsis, kus eesti poliitikat ja vaimuelu juhivad Aadam Toi (Rei), Herman Laagevei (Laretei), Jaagup Lusik (Lattik), Volts Kokk-Kurel (Kures), Otu Vatson (Adson, Adsonist saab aga Laaban, kui Vatson kõneleb oma uuest teosest, mis on pealkirjastet „Poomisköie lõpp on igaviku algus") ja Arvid Mehlis (Gailit). „Seitsmemagajapäeval" koosneb realistlikku raamistikku asetet unenäost, mida esitades Parve laenab vabalt ekspressionistide trikke: tegelasele meenuvat dialoogi räägivad pimestet laval valgusesõõris seisvad näitlejad, telefonikõneluse ajal süttib seinal ekraan millel on näha vastaskõneleja ning nii rekvisiitide, kulisside kui tegevuse enese juures ilmneb

rida groteskseid kuid sealjuures tähendusrikkaid liialdusi. Nii näiteks kaalutakse tervet virna kehvavõitu luuletaja tohutu pakse raamatuid ja leitakse nad olevat kerged. Öises pargistseenis paistab taevas eht-brechtlik päratusuur kuu. Ja sümboolse röntgeniaparaadi all paljastet skemaatilise ja epigoonliku poeedi asemel tuleb masina tagant välja allalastud traksidega inimest meenutav traatsõrestik.

Teaterlikku illusiooni lõhkuvaid sugemeid esineb ka Smuuli „Kihnu-Jõnnis", kus leiame teksti sisse topit laule, omavahel jutlevaid laevahaldjaid ja tegelasena esineva Ajaloolise Tõe, kes vihjab autori põgenemisele „kaasaegse dramaturgia mõningate põhiliste tendentside eest". Teisest küljest jälle on „Kihnu-Jõnn" vägagi realistlik, sest siin esineb väljendeid, mida tunneb iga aiakirjanik ja ilma milleta oleks raske luua tõelisi meremehetüüpe. Et selliste väljendite kasutamise ümber keerlev poleemika on aktuaalne Eestis, ilmneb Ajaloolise Tõe iroonilises pahandamises autoriga:

„Miks mehed vannuvad nagu varesed ja kasutavad tooreid ja roppe sõnu? Kas autor ei ole jälginud meie kirjandusliku keele arengu ilusat joont ega märka, et keel on muutunud kaunimaks, puhtamaks ja steriilsemaks? Seal õitsevad nagu lilled hellitlevad vormid: piss, iss, pepu, peps jne. jne. Armas eesti keel astub kindlal sammul tädilikkuse suunas . . ."

Smuul ise sammub vormilise eksperimenteerimise suunas. Tema „Polkovniku lesk ehk arstid ei tea midagi" (1965) on peaaegu täiesti ilma tegevuseta selle sõna aristootellikus mõistes. Sellegipoolest tuleb pidada „Leske" humoorikaimaks lavatükiks pärastsõjaaegsete algupärandite hulgas. Smuuli huumor on verbaalne. Tükk koosneb pikast lauakõnest, mille põhiteemaks on rumalad arstid, kuid mis tegelikult paljastab Lese enese tõusikluse ja egoismi. Molière'i ebahaige sugulasena kõneleb Lesk oma hulkuvast neerust („Esialgu keha piirides . . . [kuid] ühel Viljandi mehel oli [neer] käinud igal öösel Vastseliinas") ning ei ole rahul arstide diagnoosiga. Lõpuks nõustub ta komplikatsioonivõimalustega „Nihilissimus acutus'e" ja progresseeruva „Logorrhoea gradus gravis'ega". Oh seda häda ja õnnetust, kui ta sõbrannade tuttav arstiteaduse üliõpilane purustab lõplikult Lese usu arstidesse, tõlkides tõvede teaduslikud nimed „suureks mittemidagiks" ja „raskel kujul sõnade kõhulahtisuseks". Lesel on raskusi ka lihtsamate sõnade ja mõistetega, kui ta kõneleb „gordiuse ahhilese sõlmest" ja „stimuleerimise" asemel „tremuleerimisest".

Vormiliselt kasutab Smuul selliseid võtteid nagu hääletut rääkimist ja muusikat, mis „määrab sageli tegevuse tempo", „katab kinni autori nõrkused" ja „väljendab [Lese] hinge". Ka Autor ning Remark (ehk Lavamärkus) esinevad tegelastena. Viimane pilkab teatriarvustajaid ja näitekirjanikke, kes kritiseerivad näitlejaid kui nad „autori erakordselt sügavat allteksti" välja ei too, kuigi tekst ise koosneb lausetest nagu „ ‚Ma lähen kohviku.' — ‚Tuled ka?' — ‚Ei tule, pea valutab.' — ‚Mis sa ütlesid?' "

Novaatorlikku vormi taotleb nähtavasti ka Ain Kaalep, kelle „Minu silmad ja sinu silmad" (1965) ja „Iidamast ja Aadamast ehk antimantikulaator" (1967) on näinud rambivalgust „Vanemuises" kuid ei ole veel avaldet trükis. Esimene neist on mõeldud (ütleb Kaalep esilavastuse kavalehel) „enamvähem maailma aluseid vapustava ühiskondlik-psühholoogilis-intellektuaalse šedöövrina". Näidendi visuaalsele orientatsioonile vihjab kavalehel osundet Hendrik Adamsoni aforism: „Vaata ajale alati silmi, mitte nii sagedasti suhu. Hoia pigem silmad lahti ja kõrvad kinni kui vastupidi." „Iidamast ja Aadamast" võib arvustuse põhjal pidada Orwelli, Huxley' ja Chapeki luupainajalike utoopiate järglaseks, kus Ahvimudelite küberneetilises ühiskonnas liigitatakse humanistlike tunnetega olevus pooldidioodiks. Piltide järel otsustades kannavad näitlejad maske. See antiikaja teatreis toretsend näokate, mis Läänes juba ammu on päästet mänguasjakauplustest ning pitspallidelt, on nähtavasti nüüd Eestiski leidnud väärika koha näitelaval. Tekside puudumise tõttu on rohkem nende kahe Kaalepi näidendi kohta võimatu midagi ütelda. Mikspärast ei ole leitud paberit nende ilmselt huvipakkuvate lavatööde trükkimiseks?

Kõige kunstiküpsemaks näppu sattund nõukogude eesti näidendiks tuleb aga pidada Artur Alliksaare „Nimetut saart" (1966). Alliksaare suurepäraselt teatraalsele näidendile

saab läheneda vähemalt kolmest küljest. Kõigepealt on „Nimetu saar" põnev tulevikuaineline seiklusjutt. Tuumakütusega luksusaurik sõidab Suures ookeanis, pardal rida eriteadlasi teel Albatrooniasse, kust lähetatakse ekspeditsioon kuule. Laevale ilmub rahvusvahelise õhuinspektsiooni meeskond, et otsida arvatavasti ilmaruumist pärinevat liikuvat keha. Kõlab plahvatus ja päästepaatide ümber tekib rüselus. Teises vaatuses leiavad merehädalised end niiskes koopas, mille suu salapäraselt kinni ja lahti käib. Pea selgub, et ollakse draakoni kõhus, kus kolme minuti pärast algab seedetegevus. Kõhukoopast viiakse hädalised katapuldile ning lennutatakse saare karantiinijaama, kus troglodüüdid toimetavad läbiotsimise ning konfiskeerivad kõik soovid, kiindumused, oletused, tunded, mälestused, kahtlused, mõtted ja veendumused. Viimases vaatuses mõistab nimetu saare riiginõukogu merehädaliste üle kohut ja saarele saabub Liikuvate Ülesannetega Nuuskurrobott, kes teatab masinate mässust kuul. Kogu saar valmistub sõjakäiguks kuule, aga keegi vajutab valele nupule ning õhkutõusmise asemel vajub saar vette. Viimane pilt mängib jälle luksusaurikul, mis uue plahvatuse järel vajuma hakkab.

Sellise näiliselt süütu fantaseeringu taga peitub aga tubli annus mõistukõnet, sest „Nimetut saart" saab tõlgendada ka kui nõukogude korra vastu sihit peent satiiri. Esimeses vaatuses õhuinspektorite poolt teostet öine isikukontroll („Häda kui paavianid pannakse ametiisikuteks", lausub üks teadlastest. Teine kõneleb Gutenbergist, „kelle leidurilusti pärast maailm on pidanud tegevusse rakendama terve tsensorite armee") loob atmosfääri, mis teises ja kolmandas vaatuses rõhub isikuvabadusteta saareriiki, mille riiginõukogu istungitehoone ees kõnnib automaatrelvaga vahisõdur. Samas tatsab sümboolne vene karu, kellele möödujad maiustusi annavad. Riigihoone fassaadi kaunistavad embleemidena kolp liivakellaga, vibu nooltega ja uhmer nuiaga, ning riiginõukogu esimehe taga istub kolm „järelmeest", kes, nagu Nõukogude Liidu nukuparlament, kordavad esimehe sõnu.

Merehädaliste esimeseks elamuseks nimetul saarel on vangipõli draakoni sisemuses (NKVD keldris), kus seinale ilmub prohvetlik kiri: „On siia sisenenud paljud, kuid väljunud — ei ainuski", ja kuigi vangistatud on ilmselt avarii ohvrid, süüdistatakse neid Nõukogude Liidu kombe kohaselt salakuulamises. Ka troglodüütide poolt läbi viidud ultrafuturistlik „läbiotsimine", mille tagajärjel kaotab inimene oma mälestused, mõtted ja veendumused, ei ole muud kui ajudepesemine, sest saarel — „kõikide aegade rahulikemal ja kindlaimal maal" — valitseb põhimõte: „Igaüks, kes astub välja riigi huvide vastu, astub tegelikult välja iseenese vastu". Saare diktaatorit kujutab Alliksaar marssalimundris (nagu me mäletame Stalinit), papagoimaski kandva riiginõukogu esimehena, kes mõistab surma süütuid inimesi vallutet naabermaadest ja õigustab oma verist järjekindlust lausega: „Seaduse ees on kõik inimesed võrdsed". Terav on ka „väiksemate" mõrvarite peale sihit satiir. Nende majade ees ripuvad maharaiutud inimpead, „et tapja oleks elu aeg sunnitud vaatama oma ohvri süütusse näkku, millesse on tardunud kohutava süüdistuse järeleandmatu mask". Ning ühe merehädalise elufilosoofiast kajastub nii mõnegi Siberi orjalaagris viibinu mõtteid: „Mina eelistan elada. Kas või lihtsalt selleks, et näha, mis saab. Ja alati, kui mul halvasti läheb, olen rõõmus, et ei läinud veelgi halvemini."

Kuid „Nimetule saarele" võib läheneda veel kolmandastki küljest. Olles neeland ampullitäie konterbant eliksiiri, mis tekitab tunde nagu teostuksid kõik soovid, üritab papagoimask metsikut lendu ülevalpool tormipilvi. „Olen tulilind!" kriiskab ta. „Olen teraslind! Olen rakett! Paiskun suurtele linnadele. Rebin lõhki juhmide, kõrkide, tiiraste illusioonide mustava vine. Unede ja iharuse pettekumas lebavad linnad varisevad mu halastamatust hingusest nagu teatrikulissid!" On tähendusrikas, et tuumarelvadega mängiv diktaator kasutab teatrist, sellest meelepetete kantsist laenat kõnekujundit, sest „Nimetu saar" on eelkõige katse kaardistada tõelisuse ja illusioonide piirimaid.

Näidend algab auriku salongis, kus istub üksik mees, kes samme kuuldes varjab ajalehega näo. Siseneja läidab sigareti. Süttib ka ajaleht, mille Lugeja langetab alles siis, kui leek ta sõrmi kõrvetab. „Mis, kas see polegi

teie?" küsib sissetulija hämmastunult. „Lõppude lõpuks olen ma muidugi mina ja mitte keegi teine", vastab Lugeja, andes näidendile kergelt sürrealistliku tooni. Kuigi Lugeja on kindel oma isikus, ilmneb varsti, et tal oli hiljuti ajuvapustus, mille komplikatsioonina ta tõenäoliselt kannatab amneesia all. Ja teda peetakse ühtedel juhtudel admiraliks, teistel aga professoriks. Kuid merel, märgib üks kaasreisija, „omandavad . . . kõik mõisted pisut teistsuguse tähenduse kui maismaal . . . järelikult peab teistsugune olema ka tõelisus". Lainetava lae ja siuglevate seintega (Alliksaar on suur allitereerija. Samuti meeldib tal mängida sõnadega: näiteks: „Dokumendi koht on ikka seljal".) draakoni kõhukoopas tekib vaidlus seinal nähtud kirja üle: kas oli kiri või ei olnud? Kas lülitas üks koopas olijaist kirja kogemata mingit nuppu puudutades sisse, või hoopis välja? Kas koopas üldse ongi sellist nuppu? Olnud ja olematuse probleemi lahkab ka Mees Violetses Toogas, kui ta annab seletusi olematute mälestamise päeva kohta:

„Täna mälestame neid, kes mis tahes põhjusel või ka põhjuse puudumisel jäid sündimata. Mis surnutest ikka mälestada! Elasid oma elu ära, petsid ennast ja teisi, tundsid natuke rõõmu ja tegid palju muret. Hävitasid teatava hulga toitu ja riiet, sigitasid teatava arvu lapsi, magasid maha, mis vähegi said, ja kui surid, siis tegid lihtsalt ruumi uutele, kes tundsid, et neil on õigus kõike seda järele teha . . . Aga olematud — need on hoopis midagi muud! Nende tragöödia on suur ja salapärane. Midagi pole olnud. Ei ole söönud ega lasknud ennast süüa, ei ole löönud ega lasknud ennast lüüa, ei ole maganud ega magatanud, ei ole siginud ega sigitanud. Siin on, mida mälestada! Siin on, mida leinata ja taga kurta!"

Mis annab Alliksaare näidendile dramaturgilist erikaalu, on filosoofiliste küsimuste esitamine mitte ainult dialoogi — nagu seda kahjuks tavaliselt tehakse — vaid ka puhtlavaliste sümbolite kaudu. Nii näiteks eritleb Alliksaar tõelisuse probleemi nii sõnaliselt kui visuaalselt modelli ja maalikunstniku stseenis, kus maalija püüab tabada maalitava ilmet ja maalitav püüab hoida end vormis, et ilme ei deformeeruks. Illusiooni ja tõelisuse visuaalne käsitlus esineb veelkord viimases vaatuses, kus avastame, et nimetu saare nii loomutruud skulptuurid, milledest üks seisab prominentselt riiginõukogu istungitehoone ees, on tegelikult materjali valat „superroimarid", kes on eksind riigi huvide vastu.

Tagasi auriku pardal kahtleb üks asjaosalistest, kas see kolmepäevane nimetu saare interluudium ei ole olnud vaid viirastus või uni. Kahtlemisele järgnev dialoog vihjab aga sellise lihtsa lahenduse ebaloogilisusele. Samas annab Alliksaar näilikule tõelisusele uue hoobi: „Mida see arst sulle õieti ütles?" küsib üks teadlasist oma assistendilt. „Ütles, et minul ei ole midagi viga, aga et sina oled saanud kiirituse", vastab assistent. „Veider!" sõnab selle peale teadlane. „Sedasama ütles ta hommikul ka mulle. Ainult selle vahega, et osad olid ümber pööratud."

Laeva sisemusest kostab jälle plahvatus, kui admiraliks ja professoriks peetud Lugeja reedab oma elukutse ning lisab paljutähendavalt: „Põrgumasin plahvatas kolm päeva hiljem kui vaja. Alati võib esineda seiku, mis jäävad sinnapoole arvestust." Laev hakkab vajuma, S.O.S.-i asemel signaliseeritakse S.O.X. (päästke meie hingede asemel tundmatud?) ja eesriie langeb Valveohvitseri sõnadele: „Praegu ei ole hilja. Kõik on veel võimalik." „Nimetu saare" viimane pilt on mässind ka pealtvaatajad tõelisuse ja illusiooni nähtamatusse võrku. Piirimaa asemel leiame end hoopis metafüüsilisel eikellegimaal.

On tõepoolest ülim aeg eesti näitekirjanikel ronida välja sigalatest ja kolhoosilautadest, raputada maha realismi aganad ning vaadata silma kahekümnenda sajandi luupainajalikule tõelisusele.

Öö hääled pärivad: kellele sa kirjutad,
kuulutad, kelleni jõuavad su häälevõnked,
mis lainepikkusel sähvab sinu sõnastus,
mida püüab kinni su signaalide mõrd
maailmaruumist või siinsamas maa pääl
rahvaste-keelte muutlikust suminast-kuminast?
Seletamatult, sõnatult murduvad aknas
jääpurikad — mõrvates süütuid lumehelbeid,
lüües maha niisama vahtivaid varblasi,
ning vaikseil lumelaineil vaikib öine maa.

Metspartide rodu vaevalt riivab järve nahka.
Öösoojal ihul esimesed külmajudinad.
Haabade ringutusi. Tuulukese haigutusi.
Veemõõtjate hüppeid päikese üle.

Sass, iga raamat on sulle laternaks,
milles põleb küünal — ämblikuvõrkude taga,
pragunend klaasi elujoonestikus, roostetand
verenirede raamis, salapärases püramiidis,
kus hingavad edasi kuumus ja valgus, sumisevad
mesilased, nooruse kosilased — vanuse värelev südamik.

Kelle poole pöördud sa ilma kellata
(kuldvasikas möirgab laudas)
pöidlaga peilitud asimuut
ainult juhatab koerakuuti
kus värised uriseva muri seltsis
kellata kuldvasikata Laatsarus
surnumähkmeis elust purjus
avauses avastad imestades
ruumi lähedust su paljale ihule
(muri ei muretse midagi)
aga sina pistad karjuma
kägu muneb võõras pesas
tornidest varisevad kellad
ülestõusmise üllatuses

Selle kuuldemängu tegevuspaigaks on Poeedi ärklituba, kus tema ja tema Mänedžer sirvivad Poeedi luuletuskogu ja võtavad mõtteis ette reisi, kusjuures Poeet annab õpetust kogu looduse käigust, looduse mõtlemisviisist ja reaktsioonidest jne. Väljas möllav Talv võtab sellest osa, tõstes võimalikult iseennast esile ja satub seejuures vastuollu Mänedžeriga. Õpetaja manitsevad repliigid pärinevad Poeedi koolipõlvest ja aitavad kaasa korda pidada ka tänapäeval.

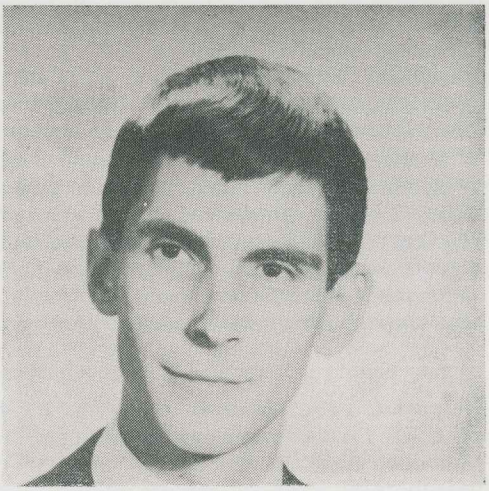

Aarand Roos

Ringreisi teine etapp

Meie suur turistbuss jõnksatas kitsale kruusateele, sõitis vireldes paarsada meetrit ja peatus. Niisiis kulus Alnarp'ist kõigest veerand tundi.
Meile ruttas vastu vanem daam, kelles kohe ertsin pr. dr. A. Lindmark-Hammarström'i, kellega tutvusin Dalby Gästgivargård'i hubastes saalides seoses ühe ekskursiooniga paar päeva varem, nagu tähelepanelik lugeja ehk mäletab. Tema selja tagant vilksatas vahetevahel väina kahtlane supelvesi ja proua doktorist pisut vasemal arvasin brošüüride kirjelduse järgi ära tundvat Lomma krohvivabriku korstnad, mille kohta võinuks üksikasjalikumalt kirjutada prof. B. Ermann: „Ziegeleien und Zementfabriken des alten Scanias".

— Teie vist kuulute siia?
— Jah, kogu aeg.
— On parem, kui hoiame kampa, muidu upub mõni ära.

POEET: Soovisid liiva näha, palun väga!
TALV: Tõepoolest, päratu valge väli! Kas ta aga võrdlust kannatab, see on teine küsimus.
POEET: Ah, lumise väljaga, või? Teatav vahe ju on.
TALV: Jah, sellest siinsest ei unista küll keegi.
POEET: Eksid, sõber! Just siit saadetakse need kuulsad postkaardid, nagu näiteks: „Lomma Beach, 12. juulil. Armas ema! Ilm on hea, lesin terved päevad mere ääres, sõelun jäätist varvaste vahel ja lakun liivapulki!"
TALV: Kus see meri on?
POEET: See värvitakse pärast kaartidele peale — sügavsinisena. Meri ise on ju kas kahvatult hall või rohekassogane.
TALV: Ükstapuha, mis värvi ta on, vett läheks praegu hädasti vaja, sest tunnen, et olen liiga palju liivapulki lõminud.
MÄNEDŽER: Kes käskis mokka vastu tuult hoida!

TALV: No kus ma's võisin teada, et liiv nii jõhker on! Minu teada pidi ta hoopis teissugune olema, puutusin ju temaga kokku talvekuudel, ehkki need olid nii üürikesed. Õppisin tundma liiva kui rõhutud olendit, kes peagu palus andeks, et eksisteeris. Oli teine rakkes kommunaalses teedevalitsuses ja teda, vaesekest, loobiti krusadelt maha linnasakstele tallata. Sääraselt alandatuna kaotas ta elutahte. Ei ta üritanud lendu tõusta nagu lumi, kes talle seda väsimatult soovitas ja püüdis õpetadagi . . . Nojah, kevade saabudes polnud liivast enam asja, pealegi ta jäi kõigile jalgu.

POEET: Seda aega ma mälean hästi. Missugune ta alles oli, see **Kevadine linn!**

Kui põksub põu
ja kasemahlast tahad
lõõritada,
linnaliivast hahad
on tänav, turg ja õu.
Mu ainus nõu
on kõõritada.

TALV: Lõpuks saadi nii kaugele, et liiv pühiti rentslitest hunnikutesse kokku ja viidi hobusega minema. Niisugune oli liiv, mida mina õppisin tundma. Aga seesinane, ai, kui valusasti puhub vastu silmi!

POEET: See on see õige liiv, vaba liiv, elujõuline ja rõõmus. Siin tal on vaba voli, ja et sa oled eelarvamistega teiste aastaaegade nähtuste suhtes, saad karistada ja valusasti kannatada. Nagu oleks lumi ainus loodusejõud!

TALV: Öhh . . . öhhh, kurk on nii kuiv, et keelest on varsti järel ainult liivapuru. Kui ometi, kui . . . jaa! Näengi vett! Vett!

POEET: See on ainult **Kangastus.** See kaob varsti jälle.

Kiiva
liiva
poolt vaenatud
silmist
kaob õitseva lina
sillerdav sina.
Kas olen hull
või on raisakull
ja kaktused laenatud
filmist?

TALV: Jah, just nii see tundub, aga läheme siit kõledast paigast ära! Näe, su mänedžer kaduski juba!

POEET: Mis? Oota natuke, ma jooksen järele.

Põhjala liivarand on iidsetest aegadest peale ärganud uude päeva ja uude ilma karge mere ääres. Palju neid hommikuid on, mil talve jääkarud ei ole istunud ta voodiserval, paksud ja pehmed, kui ta on silmad lahti teinud! Kuid täna on suvi, ja liivarand arvas end haaremis ärganud olevat. Seda ta arvab praegugi — päisel päeval —, sest kõikjal kihiseb kenadest daamidest.
Ja Mänedžer jääb kauaks, jääb hoopis ära.

POEET: Mine teda veel otsima kui mõnda kadumaläinud riimi eelmises värsis! . . .

Ah, seal sa oledki. Tule kohe tagasi selle kaameraga ja kuula pealt! Sinu pärast ma korraldasin selle luulekursuse. Ega ma teistkordselt oma loenguid pea, hea oleks, kui teeksid märkmeid, sest nüüd laseme Talvel esitada võrdlevaid jooni lumevälja ja plaaži vahel. Palun!

TALV: Minu arvates on liiv . . . Või kui alustaksime lumega?

MÄNEDŽER: Hoia meid selle õnnetuse eest!

TALV: Aga lumi . . .

MÄNEDŽER: Halasta meie peale!

TALV: Siiski, lumel kui kõige tsentraalsemal faktoril peab lasuma keskustelu pearõhk. Nagu teame, hoiti kesksed küsimused au sees juba spartalaste riigis ja . . .

ÕPETAJA: Meie aeg on piiratud!

TALV: Oh, andestage, ma unustasin! Jätame siis pealegi sissejuhatuse ära ja läheme kohe asja juurde. Üks: lume käes ei sure janusse.

MÄNEDŽER: Mu onupoeg oli kord pikal suusamatkal — ise ma ei pista oma pead niisugusesse hullumeelsusesse — kohvijanusse suremas.

ÕPETAJA: Jätke juba need rumalad kommentaarid!

TALV: Parem joonud sulatatud lund! See on tervislikum kui need kõrvetatud oad. Kipub ju lumi niikuinii kohvitassi ja täidab selle. Miks mitte lund juba termospudelis pidada? Punkt kaks: külma kätte jääb rahvas peamiselt . . . liivarannas!

POEET: Õige! Talvel mõistetakse ennast vähemalt korralikult riietada.

TALV: Jah, siin plaažil on kõik nii . . . enam-vähem poolalasti.

MÄNEDŽER: Paluks välja!

ÕPETAJA: Kuhu te jälle lähete?

POEET: Kuhu sa jälle selle kaameraga tormad?

TALV: Ega tema üksi torma! Mul on tormist suud-silmad liiva täis, ainult kõht on tühi, aga sinna pole midagi parata, sest nüüd näen, et mu kaasavõetud vorstileivad on vorstiliivad. Need risud ei sünni süüa, krigisevad suus nagu kohviveskis ja rikuvad hambad ära, mu lumivalged hambad.

MÄNEDŽER: Lumi ju ka tormab. Kas tema kurja ei tee?

TALV: Iseendale, võib-olla: kihutab sinna-tänna ja ei tal ole kevadeni püsi. Niisiis seisneb lumevälja ja liivaranna peamine vahe selles, et lumi on puhas, sest see uueneb järjest, nagu värsked lillepungad järgnevad närbunuile; liiv aga püherdab aastatuhandete tolmus . . . Kuulge, siin tundub liiv juba niiskena!

POEET: Kus kohal?

TALV: Siin, mu jalgade all.

POEET: Muidugist, hakkad sulama!

MÄNEDŽER: On ka ülim aeg, kalendri järgi on suvi juba ammu käes!

POEET: Jah, kalendri järgi küll . . . Noh, Talv, siin on sul luited!

TALV: Ahah.

POEET: Kas sa vaimustatud ei ole?

TALV: Mis muud kui plageeritud lumehanged!

MÄNEDŽER: Kõik on sinu silmis lumehanged!

TALV: Aga muidugi! Talv floreerib aasta ringi.

MÄNEDŽER: Külm on nüüd küll aasta ringi. Aga täna on imekombel soe.

TALV: Jah, ja kelle teene see on? Talvel kirute minu üle ja sõimate mind põrgupõhja. Aga kas mõistate nüüd tänulikud olla, et suvi on soe? Külm talv toob sooja suve.

MÄNEDŽER: Üksvahe oli meil arktiline kliima aastatuhandeid, kui mannerjää mangeldas

maad-mered mannetuks. Aga kuhu jäi lubatud saun?

TALV: Selle võtsite krediidi peale juba ammu enne seda.

MÄNEDŽER: Kes võttis?

TALV: Kus ma seda tean! . . . Võib-olla eksin, aga kas ei olnud . . . kas mitte Svensson . . . või Karlsson? Vastav võlakiri on vähemalt olemas.

MÄNEDŽER: Näita mulle! Ma ei usu su juttu, sest minu teada polnud tollal inimesi Põhjalas.

TALV: See pole mul käepärast.

MÄNEDŽER: Kus see on? Kassakapis?

TALV: Ei, jääkapis. Tule kaasa südatalve, otsime üles!

MÄNEDŽER: Ei-ei, las olla.

TALV: Ma lähen ise, mul oli niikuinii asja.

POEET: Parem jää meile seltsiks!

MÄNEDŽER: Jah, mis siin viga olla?

TALV: Igav tundub.

MÄNEDŽER: Igav? Selles rahvamurrus!

TALV: Need inimesed pole mulle meelt mööda. Päevitajad, päh! . . . Poeet, loe mulle üks poeem!

MÄNEDŽER: Loe, jah, rand kubiseb kuulajaist . . . Rahvas, lähemale! Kasutage harukordset juhust oma kõrvaga kuulda maailmakuulsat Poeeti ja tema imettegevat luulet! Tuhanded on juba joovastunud ja tänukirju sajab meile kui rahet kaela. Ärge keelake endale seda ainulaadset eliksiiri, mis annab jaksu paiukit välja oodata! Nõbud, kälid, ämmad, koonduge elava luule ümber! See on pime õnn, et meil jäi teie jaoks aega üle. Õhtuks oleme juba kutsutud Stävie'sse esinema Stävieby rahvamajas ja homme paneme oma jalgade ette Samarkandi, Kartaago ja rootslased Mahorka saarel. Teritage kõrvu, nüüd esitab Poeet unustamatu poeemi **Oli see vetikas?** Palun!

POEET: Supelranda paiskus
maias taim,
mis mõtet riivas
virguda,
sirguda
nelgiks.
Ta suveniirina helgiks!
Ent rannaliivas
raiskus
vaim,
arenes vaid laiskus.

Kui päevitajad kükitasid varem tagumistes pinkides, peljates meid ja meie imelist eluvett, siis trügiti nüüd seda ligemale. Aga aplausi asemel tõusis auditooriumist telgikeppe ja tühje vurtsupudeleid, mis tantsisid õhus umbkeelse möirge saatel. Milles asi seisis, jäi meile esialgu seletamatuks, kuid ilmsesti oli meeleavaldusel tõsi taga. Rannavahi käest kuulsime, et oleme kogu ühiskonda hirmsasti teotanud, rõhutades laiskust seal, kus on tegemist suurejoonelise ülesehitamistööga. Ja-jah, rand oli täis liivalosse! Et mitte langeda barbaarse pulgatantsu ohvriks, andsime kandadele valu.

MÄNEDŽER: Fiasko.

TALV: Ruttame minema, muidu saame otsa siin põudses paigas.

MÄNEDŽER: Sinu päevad on niikuinii loetud, ära muretse!

TALV: Vana olen küll, aga ikka veel vingerpusse täis! Kui raputaks korra peotäie lund suvitajate sekka!

ÕPETAJA: Ärge lobisege!

MÄNEDŽER: Jookse, et sa nendele jalgu ei jääks! Kui nad su kätte saavad, löövad su laperguseks ja kallavad sulle tulist kohvi selja peale. Koerale saab koera palk.

TALV: Puh-puh, miks pean just mina olema see põgeneja?

MÄNEDŽER: Aeg nõuab seda. Oleksid juba kadunud mees, aga Poeet võttis ohjad oma pihku ja säästis sinu, et ta saaks sulle jagada oma kogemuste salvest. Oled talle palju tänu võlgu. Kui sügisvihmad on möödas ja hallaööd jõuavad kätte, siis võid rinna ette lüüa ja välja pasundada, et tuled külma käes saksa mängima.

TALV: Külma käes? Mul käisid ühtelugu külmavärinad läbi selgroo, kui me nende tüüpidega silm silma vastu seisime.

MÄNEDŽER: Vaat', kus külmavares! Ise propageerisid jääaugus kümblemist, kas mäletad? Kahju, et pööbel ei jõudnud sul kõrvu tuliseks kütta!

POEET: Ära nägele temaga, tal on paha olla. Ta külmetab otsegu **Luide külmetab.**

Rannarohuta
luitel on jahe —
ei lohuta
suvepäev mahe,
mil teda katavad vaibad
ja päevitand laibad.

MÄNEDŽER: Kas toon talle lisateki? Nägin pööningul vanaema lapitekki, sinist punaste südametega.

POEET: Kuule nüüd!

ÕPETAJA: Mis ma pean teiega peale hakkama?

POEET: Alles ma tegin selgeks, et vaibad ei anna õiget lohutust külmetajale. Süngus on Talve südame süstinud.

TALV: No ütle nüüd ka! Miks on mu elupäevad nii lühikesed? Tahaksin veel palju head teha inimestele, puhastaksin maailma hästi läbimõeldud ja hästi läbiviidud tuisuga. Aga pole rammu, silmade ees läheb mustaks, niipea kui püüan pilvedest lund välja pigistada.

MÄNEDŽER: Ega ta mõtle ära surra? On see võimalik?

POEET: Tal on halltõbi.

MÄNEDŽER: Kas usud?

ÕPETAJA: Küsige, kui te aru ei saa!

XIV peatükk

175

Toest ilmajäänu tajumata käetust
tuult lehvitades kaldal jalutaks,
just nagu meri üle kannaks väetust
ja õlekõrtega suurt mahajäetust
veaks veri, kaksteistsõrmik valutaks.

Mul polnud asja enam, aga puudust
justkui ei tunnudki või mandumist,
end äraeland aja ebatruudust.
Veevoolu järjest aeglasemaks muudus
jää klaasis külmalaine randumist.

Veel oleks tantsind, käsi ümber piha,
kimp udusulgi rinna lembuses
ja mõlemate varjuks tume iha.
Nüüd üksi merega ka vett ei kiha,
sa suigud sisemaal, öö embuses.

176

Mind jäeti maha ilma et ma tilka
verd oleks ohverdanud nendele,
kes läksid, kelle pagemise vilka
bensiiniving tuld majakast ei pilka
kui suitsukatet hääle endale.

„Leek“ oli valmistanud paberossid,
mis sõitsid alla tõmmat kõhvidel
kui kitsaroopalised paravossid
ja lammutasid mustad õhulossid
käeseljal pärlendanud jõhvidel.

Mu vaevahigi otsis mahlakaski
Tähtvere metsas merest tardudes
ja uutest naudingutest tihkelt raske.
— Mind tammemetsa, Taara hiide laske,
et süda tilguks vanas hardudes!

177

Ent kättemaksutungi terav okas
tõi esile ja haavas pudeda
ürgoru häbist punetavas mokas,
kirg õhkis lapseusu kure nokas,
et konna kombel luhal kudeda.

Ivar Grünthal

Mu mõte rändas raudteelt krativettu
täis viha tasumise humalast;
kui üks on homse nimel joosnud rettu,
ent teine eilseis tunnetes ei pettu,
siis tontleb täna neimajumalast.

Rong jättis Porkuni kurttumma Viru,
hall lumeväravatel kikerdas.
— Nean Varest, aga Barbarust ei kiru,
ma manasin. Äh, pisu oli niru,
händ tolknes, vastu silmi vikerdas.

178

Kui üldse mõrtsukaks, siis vihast pime
ja armukadedusest tõredalt.
Kas nõnda kui Othellot mängisime
või nagu kotti tulistades nime,
et elu välja jookseks sõredalt?

Ja samas jälle unistasin leppe
hääst võimalusest, unes vallates
kaks astet korraga noid inglitreppe,
kus neitsilikud kandsid hundikeppe
vee kohal vaimu välja kallates.

Kord andsid Maarja hoolde Taara paimu
Ükskülas Manivald ja Vootele.
Nüüd aga tükk maad enne Tartut sai mu
mõõt täis ja täheläige õnneaimu
läks vereküllalt koidu ootele.

179

Üks köhis hinge välja, teine lärmas
ja kolmas neljal saba liputas.
See rahvas oli unustama kärmas
ning kadund jõuludele lumehärmas
puu kuuseoksi teele riputas.

Ma aga matsin armastuse jõõrde
hoo alla kividel ja kändudel.
Külm torkas silma, hakkas ninasõõrde
ja ihusoojaks toimund kokkuhõõrde
tuum ajas kesta eksirändudel.

Su maja seinas oli nutuluksu
talv lumeroosidega akendand.
Jäämehe süda kuumemalt ei tuksu,
kui pimeduse vürst on musta suksu
ree ette nagu kimli rakendand.

180

Uus aeg ei kannatanud välja müüti,
kuid mõistis surma elutarkuseks:
Häid inimesi nagu nõidu püüti.
Ants viipas Vallikraavis gondliküüti,
tuisk taandas Maarjat pühaks Markuseks.

Sest tinakambreist klaasiseid koraale
talv oli meile ümber majutand,
Veneetsiaga jõudes siiamaale,
kus peeglid puhastades vapisaale
auvahekordi hange hajutand.

Mul oli iseendast kaelast saati,
säält, kus meid pole, juues täitumist.
Ants hiivas saani mind kui päästepaati.
Ta omastele andes atestaati
ma kiitsin põgenike käitumist.

181

Öö, lumi nagu kasetohust mähe
meid põimis ilma külmarohuta.
Suu ütles välja kõik, mis tuli pähe,
ja ikkagi liig rumalalt ning vähe
ja nähtavama hädaohuta.

Ma pilte otsisin, et võtta vangi
jääpeeglisse, mis vesi lammutand,
liuvälja kohalt hööveldada hangi,
tee valamiseks ümber lüüa pangi,
mis elu sügavusest ammutand.

Mu sõbra täiskuunägu taandav luisus
sai tähtsaks teguriks surm silme ees:
Öö edenedes õitses raagus puisus
kuuvalgust helvetavas lumetuisus:
Külm maastik auras, tardund ilme kees.

182

— Mis siin nüüd sünnib on ka meie asi:
mass muutub asiseks ja äriseks,
maa madal laup kui mõttetuse lasi
seob pilvehobuseid ja pisilasi,
eliiti ära osab päriseks.

Sa sorgid hella kohta. Okastara
traat lõikab verehääle jahedaks.
Võib saata pakku naist ja last ja vara
ning hingealuse kui tühja sara
tuul tõmbab sikutantsuks tahedaks.

Ei tärka orast, mullusügist kulu
kentaurid külje alla sasivad.
Mis ongi enam inimestest tulu? —
Kui juba hunt, siis huntidega ulu,
soed metsa kammivad ja kasivad!

183

Ree seisma jäädes sigis pinev tummus,
pilv varjas tõusus mustarublases
viisnurga rohetavas mütsirummus,
pall tuult ja taeva üsast punast kummus
kui habet kolmekümnerublases.

Ants maksis sõidu eest ja päris kuhu
siis minna, kui on läinud algatus
käest ära elamises pihust suhu,
kui rahva käimapaneku ja tuhu
eest seisab kohimehe malgatus.

Muld leinas võõrandatud põlluriibu,
verd ihkas veri uusmaa-radadelt,
diktaator kloppis tühjaks rahupiibu,
tuhk kattis kullisilmi, kotkatiibu,
lund tuiskas sekka aastasadadelt.

184

Just nagu palveveski kerjuslaamal
teeb vaimutoitu, puudust peenendab,
nii ajab tammumine vanal draamal
meid taga, mäletsedes arusaamal
mis aega prohvetlikult teenendab.

Me peilisime kadund päikse leeke
kesk talve valitsuse hangumist,
kesk külmavõetud ploomipuid ja kreeke,
tuld kummardama mananuks atsteeke,
kuldvästardega rooja hangumist.

Kuum valgus, kord sa olid meie ahing,
kuu annab ainult surnud säramist
kui neitsilikkust säästev sugukahing.
Oo arm kui lillepild ning kiirtelahing,
roos tõuseb jättes verist päramist.

185

Siis sigitada, sünnitada — luua!
ma võtsin Antsu vastu ütelda.
— Kuid enne tuleb võlts-dimitrid puua
ja ninakollid laua alla juua,
hulljulgust silmaaugust sütelda!

— Miks lüüa segi, panna vastakuti
tuim kaasasörk ja lõhkuv kihutus.
— Maa alla mingem! Kalevil on muti-
auk valmis? — Setukale piitsajuti
tungjoon on kaltsukoorma nihutus.

— Kas tuled mulle järgi üle Stüksi
või kangastab su süstik seeliku,
kui Kaaron manab ette vesipüksi
ning jaatad elu, mitte surres üksi,
vaid käte vahel helemeeliku?

186

Me lähme lahku, Ants, sest musta lamba
roll mulle jääb ja elu eksilaas.
Sind eeslilõuast tõmmat lohehamba
märk paljundab ja kiirgab röövlikamba
aupaistust balsameeriv pleksiklaas.

Hääd teed sul minna terase ning pliiga
kristalli tootma, vere uhtele.
Too õudne jõud, mis maale tegi liiga,
tuld vastu saades punab püha liiga
rubiinidena, aldis puhtele.

Väärtkivist puu, mis suutlik õite loomes
jääd lilletama, surma tahkusid,
sa oled, Ants. Su naist ja lapsi Soomes
kui mustaläikelisi marju toomes
näen arendamas mõttelahkusid.

187

Päält ära vastutusetunde pärsid
me automaatsus hülgab siduri.
Sõit juba sees, kas seisatada kärsid?
Su veretööd on vahenditud värsid,
aur asendab ka õhupiduri.

Kui Viies aasta vabaks jooksis ratta
ja mõte tõusis Suure Vankriga,
lõpp mahtus algusega ühte patta,
võis armu põletusehaavu katta
proleninlikult kõva šankriga.

Kui aga aeg on puruks trampind luubi,
mis suhtles pisilasmaailmaga,
siis tõrjud Tuuslariga Beelsebuubi,
väerinda mehitades musti kuubi, —
täht paistab ju ka palja silmaga.

188

Ja arm ei ole mitte mõne kahva-
näo õigus esimeseks pulmaööks,
poolkerad sigitavad maa ja rahva
puulehtedena — ihuüksi vahva
lend võsarüütliks kuningulma lööks.

Lillherne lõhna liida suhkrukõdra
maik mahlast tuppe täitva kaunaga,
mees tänavalt! Las ehib Kindral Põdra
Hans Heidemanniks ümber arust nõdra
pilotka oma mikrofaunaga.

Kui konnasilmade ja koeranaelte
teel oigad saabastes hispaania,
siis piirab häbiposti kudruskaelte
parv, noka vahel katkend õlapaelte
sõlm, ennast pakkuv nümfomaania.

189

Jah, võtta kõik, mis elus trallib muidu,
mis trumpab, praalib, hoopleb, lõugutab,
mis pruugib tikutuleks haavapuidu!
Ka loodus sihituma ümberuidu
jõutagavaraks kokku rõugutab.

Jah, võtta jõudetunni melanhoolsus,
kõrgpunkti kahjumeeleks sadestus,
et veelduks elujoonte vastakpoolsus,
verd mehe imalus, merd naise soolsus
loob, põiki viljatuse kadestus.

Ning jätta näod, mis uksematiks saavad,
kõik taevad, mida läbi nägi tald,
tükk ristipuud ja naelte torkehaavad,
tseesari tembud, tsaaride oblaavad . . .
Ja omaks võtta värske vägivald?!

190

Töökorras piinapink, kus ülespoojad
eelprooviks venitanud slaavisid
kakskümmend aastat. Nüüd on mehed soojad,
püss kaelas kustutavad lubjatoojad
põiklaudadeni suitsend kraavisid.

Kas haistad, kuidas liha sulab kloori,
nahk liisub vere segus kusega?
Kes tõukab tagant seda sibivoori,
kust otsast söödetakse meie noori
Oktoobri inimjälestusega?

Marksism, hää küll, kuid mitte õuesopi
kompostihunnik, kondikingutus;
lakksäärikute, rankanahast jopi
Heil Hitler! — Molotovi-Ribbentropi
pakt, Kominterni käteringutus.

191

Kui homme sõda on, siis lööme huupi —
kas nii või naa on meie hinnete
ristsumma null: me saame kõigilt tuupi,
ka elfenbeinist torni ahjutruupi
ving valdab riivistatud rinnete.

Kui ema ütleks sulle — mine, mine!,
siis ära usu juhmi memmekest.
Must-valge kohalt kadund lootusvine
me sinilind on — ü l e e l a m i n e
ja armu ülejäägiks lemme kest.

Siin hoidkem tagasi ja toitkem kanu,
kui kaelad väänatakse kikastel!
Mai tulles tibudega metsa manu
Mats, tubli mees, peab ohverdama vanu,
eesõigus suremiseks rikastel.

192

Sa tead mu päritolu — kroonist-sendist
ei tule küsimust, vaid peenetest
kaaskodanikest, kelle räpast rendist
on kannud kasu punaste agendist,
mis puhas isiklikest veenetest.

On muidugi ka neid, kes eland kotis
ja kelle osaks olnud redu, paast,
kes nüüd kui ärgand, nähes rasvalotis,
tribüünil kõhuldavas karusrotis,
tüüpnäiteid kommunismi edumaast.

Veel kolmas sort, mis nakand
lehmakiinist,
need iga korra igal ajal tugejad,
suu vahul ainuerakonna liinist,
muud seadmed leemendamas vaseliinist,
maakeeli lihtselt — persepugejad.

193

Jah, naise saatsin, et saaks maha rehi,
uus vili aita, seeme tallele,
siit ära. Siiajäänud noorimehi
ja tütarlapsi vasarsirp ei ehi
või leerilubadused Tallele.

Ma pole nihilist, kui tüdin trellest,
päid sodikspeksnud püssikabadest.
Sundmõte jumalast kui hõimuvellest
absurdse teatri oma — tükki sellest
ei hari Eesti soist ning rabadest.

Me põhisoon on mudakulla-lade,
maa tõtt ja õigust puuriv Vargamäe,
tung armastades olla armukade,
hoog rahet on me tavalisim sade,
kreissaag, mis ajab nässu targa käe.

Sündides saame laksu naha pihta, et häält teeksime, sealt õnnelikult edasi elades sellepärast, et häält teeme.

Kes elu poolt tõugatuna kukkudes ennast ainult viha ja jonniga püsti ajab, see on selline ingel, kellest langedes saatan sai.

Kirjutades ei pihita maailmale iseendast, see oleks suhteliselt ebaoluline lugu, seal pihitakse maailmast — endale.

Maapaos olemine ei ole moraal, veel vähem on see moraalne. Maapagu on tragöödia! Seal moraalile kaarte ladudes on naeruväärsus ainukeseks tasuks.

Kaunishingega kits on see, kes ajaleheromaanide niblimisele eelistab surematuid luuleteoseid ja kui raamatuomaniku käest matsu sarvede vahele saab, arvab selle olevat luulekunsti hingematva mõjujõu.

Tehnokraatiline demokratism ja sentimentaalne materialistlik positivism, see ongi arengu, mõjude ja hüvangute tipp. Hiroshima! Mon amour! Hea, et seegi meelde tuli.

Mitte saksa ja vene halvad mõjud ei ole meile nuhtluseks, selleks on meil meie igihaljas kadaklus, mingi untsantsakalik peen kultuuri himu.

Hinge alamuses, identsuse piirimaal loodust leida on õudne, loodusega lihas kohata — ülilõbus.

Kõige oluliselt tähtsa eest meie elus näpistatakse meie eluküünla tahist.

Paistab, et eesti rahva suurim traagika on Kristusest mööda hiilimine. Abinõusid selleks on palju: Vana Testamendi range õigus, teadused ja ideoloogia, kõik, isegi hõimusidemed on selleks tublid küllalt. Siin ei ole mõeldud ristiusku, see on nii või teisiti vastu võetud, õieti siin ongi meie rahvuslikult omapärane ime peidus — tühi ristipuu ilma lunastajata.

Tõde ei saa otsida, seda tuleb näha.

Suure Looduse nii ettenägelikku tarkust on eelkõige inimahvi kõrvadest näha, millised on täpselt ja hoolikalt kavandatud — prillisangade riputamiseks! Jah, areng oli ette näha, ilma kõrvadeta oleks ka pimedus käes olnud.

Iseenese äravõitmine on selline Herkulest nõudev tallide sõnnikust puhastamise töö, millise kohustuse eest ainult ära joosta jõuame.

Mida täiuslikum romaan seda lahtisemana, seda fragmentaarsemana peab ta tunduma, seda aga kindlasti mitte olema.

Eestlane oma laadilt on mitmeti sugulane kalli kassirahvaga: uni on magusaks sõbraks, toidukauss kalliks vaderiks, omasugust ei salli, võõraid veelgi vähem, puhtus on auasjaks, karskus kaunidus kombeline, siidikuub seljas, pastlad jalas, igatsus laululinnust südames, koorishääled ehmatavad, üksikhääled hirmutavad, siidikinda sees vihased küüned, vurrudes naeratus kavalam, seitse elu ja üheksa hinge — üheainsa naha sees, palderjanitilgad meelerohuks, kassiahastus patupalgaks, oma kurja ep kahetse iialgi!

Müütos on õunavargus Hesperiidide aiast ehk kuidas Herkules-Kaera Jaan teadlikult alateadlikkuse sõna kuulas.

Igas ilusalt kaunis naises on väike, aga siduvalt tähtis protsent loomalikkust, mingi metsast pärinev hõng, mida paruni kullinina rõõmuga kinni püüab ja mida aus talupoeg rahulikult märalikkuseks nimetab.

Vaim nõuab elamiseks rohkem liha kui arvata tahetakse.

Lapsepõlv, see meie maise olemise algus, on otse kohutav üksi olemine, mida leevendab mäng ja arm. See üksindus on eelkõige neutraalne, s.t. ei ole õnnelik või õnnetu iseenesest, ning too neutraalsus ongi halastamatum moment igas lapsepõlves.

Ainukene kasu mis kõvemast joomisest tulla saab on eksperiment iseendaga, mingi miniatüür viimsest päevast, eelharjutus ülestõusmisele. Metafüüsiline vajadus seega.

Maailmale avatud! kõlab veidi sadamakõrtsu moodu, kuid viimast nii või teisiti hinnates esimesele mõte tulebki.

Vaimuväravaid lahti lükates tuleb ise imeruttu eest ära karata! Vaimu alla trambitud saada on sellisel tegevusel tavalisim ja suurim tööönnetus.

Armastaja süda nagu päris südagi koosneb kahest poolest, skeemiliste sinipunaste pooluste asemel on: alandlik lambukene ja hambaid laksutav hõõgsilm hunt.

Maapaguluse palk on kas ahastus või sentimentaalsus, ainult ühega neist saab seal elada. Kohutav!

Originaalsusel saab ainult üks tähendus olla ja see on: juba alguses olnu.

Kõik valjuhääleline ja ainult vägagi üldise deklaratsiooniga piirduv vabaduse meelsus on tõeliselt sabakeelsus, inimeste seljas võiduajamine inimkonna nimel.

Mida vabadus ja inimõigus vajab, alati ja ikka vajab, on radikaalsus. Selge ja kindel vahetegemine „ei" ning „ja" vahel.

Hinge roppusest kasvab vaimu õis. Parfümeeritud kunstlillekesi toob toonekurg.

Kultuuri varasalvedes suure hoolega siblides, ei tea isegi mida otsides, üks kahest nüüd juhtub, kas lõhkeb pugu või silmad täis tolmu.

Taime- ja loomariigi erinevus on materjalis ja mitte printsiibis, nõnda võrdub õiteaeg jooksuajaga.

Arusaamine paistab meie elus üks haruldasemaid momente olema, mingi rõõmu ja mure piirijaam, kus pikem peatumine nii mitmel põhjusel otse võimatu on.

Kristusest on tänapäev huvitaval kombel jagu saanud: temast on tehtud sotsiaalkindlustuse ja igavese hoolekande agent. Kuid kiriku kristlus on alati ajavaimule suhteliselt vastuvõtlik olnud, enamatki veel — tänapäeva ateistlikud utoopiad ongi perverselt peapeale pööratud kristlus, ehk kuidas endised Jehoova sulased ja preestrikooli õpilased uut ja paremat teevad. Kristus aga elab edasi ja ei lase end sellistest narrustest üldsegi häirida.

Kui segi läheb vaim vaimustusega, õigus õigustusega, tõde tõestamisega, tunnetus tundega, siis ongi et saatan leivapoest kive müüb. Kurja odavmüük — kõigile, võrdselt, odavalt ja palju.

Halli värvi on ilma põhjuseta naerdud ja põlastatavaks peetud. Tõenäoliselt on hall kõikide värvide ja värvitunnete ülikohutav neutraalsus, selline neutraalsus kuhu kõik värvid suubuvad ja koonduvad ning millisest jälle tulema saavad.

August Strindberg, kellele armulik saatus vähemalt ühe eestlase silma alla tõi, mainib selles kusagil umbes järgmiselt: ilm oli hall, meri oli hall, paat oli hall ja mees oli hall. Seda on rõõmustav kuulda, sest sellisest Võsa-Villemi hallusest ei oska ega julge keegi mitte midagi loota või karta. Erandiks muidugi jääb Reigi õpetaja.

Olgem eestlased, saagem eurooplasteks! Siin tuleb kuivalt köhatades küsida, kas veel ei ole? Ja kui ei ole, mida siis senini oleme olnud?

Kõrgem vaimu sfäär! Mis ja kus see on? Vaim avaldab end just lähedusega, harva küll, kuid ikka ja ainult läheduse läbi.

Literaatide ja variseride viha on jäiseim. Ühtedele kirjandus on jumaluseks, teistele jumal on kirjanduseks. Ning jäisuse mõjul ka iluuisklemise trikid ja muud peenikesed ohkamise vigurid.

Naiivsus ei ole ju lihtsameelsus, on pigemini uskumatult kaval tarkus.

Ilma teadmiseta ideest siiski idealistina idealismi kuulutada — siis on parem kanavargaks hakata.

Neljatähelised sõnad, rõhu ja tooniga veelgi kangemaks tehtud, löövad hommikusel habeme veristamisel mitte ainult vere kinni, vaid silmapilkselt tarduma.

Tahame jäävat, staatilist, realiteet on dünaamiline, muutuv, dilemma on sügavalt problemaatiline, nagu oleks inimese olemus ja olemine just küsitavuses peidus. Looduse käikude teerist, marutormi vaikne südamik, polariteetide lõikepunkt, õhku lendamise ja teadmatusse kukkumise vahel. Lootusega loodud, siis lootusest enesest peab saama jäämine. Ja mis jääb, see ka on.

Reaalsust hästi, põhjalikult ja selgelt näha, tunde soovidest ja tahte illusioonidest üle piiluda, sealt pärinebki kõik otse ebareaalsena ja püsti uskumatuna tunduv.

Sulepatjade pihitooli sõnu suust kiskuv võim on otse hämmastavalt ehmatav. On see veelgi suurema armu kerjamine või sõnadega hasartmäng — meeletult tõsine, olgu kuidas on, vastupanu sellisele pihipiitsale näib pea võimatu olema.

Arvata ju võib, et kui vaimsusest nuumatud inimesele ka tiivad anda, et siis oleks geenius-ingellikkus iseenesest kohal. Kas mardihani ei oleks õigem?

Väga võimalik, et alati nii on olnud, et kaasajaga meeleheitlik kaasajooksmine on mõttetult tüütav ja tuleb piirduda sealt ainult loomupärase vastuvõtmisega. Vastu võtta mida saab ja mida ei saa, sellele vastu panna! Vastupanu ongi sõnaks, muidu aeg ja koht neelaks sootumaks.

Spordikultuuri all mõeldakse vist seda, et kümmetuhat vaatavad kümne võidujooksu, sest kui huvi tõesti spordis oleks, siis arvude suhe peaks ümberpöördud olema. Nii et on ikkagi kultuur ja muud mitte midagi.

Kuidas küll ilus siledus vormi pähe käemeheks tikub!

Mis ainult tunnetest tuleb, seda tuleb ülimalt kahtlustada.

Kohutavad teadmised! Siin tuleb küsida: milline väljaanne?

Literaate ja rumalalt inetuid naisi tuntakse nende ehtimise ja näitamise lustist. Ühed on tsitaadikogude odav- ja elavväljaanded, teised nagu mustlase hobused — rohkem ehteid kui asi väärt.

Kirjutamine, kõik kirjutamine on niivõrra tõsine, et kui seda surmtõsiselt võetakse, siis see ka naeruväärseks saab.

„Ta oli üks vastik tüüp. Ta noris meiega alatasa ega olnud rahul millegagi — ja ta lihtsalt haises mustusest.“ Nii iseloomustas ameerika näitekirjanik Albert Maltz mulle Bertolt Brechti, kes Maltzi kutsel 1935. a. New Yorki sõitis, et nõu anda Theatre Unioni liikmeile, kes olid lavastamas Brechti näidendit „Ema“. Sama mulje on augsburglane Brecht jätnud ka inimestele Lõuna-Kalifornias, kus ta viibis poliitilise pagulasena neljakümnendail aastail. Nii mäletab kohalik vürtspoodnik teda kundena, kellega oli palju tüli arvete õiendamisel, ja Santa Monica laenuraamatukogu hoidja hakkas ärritusest lausa kokutama, kui ta meenutas Brechti, kes laenat raamatuid kunagi õigeaegselt tagasi ei toonud. Paljud teised kalifornlased mäletavad tema paaripäevaseid habemetüükaid: Brechti ei nähtud kunagi sileda lõuaga ega ka täishabemega. Kuidas ta suutis hoida alalist kahepäevast habemekasvu on aga jäänud saladuseks.
Saladuslikuna ning nagu pisut eemaletõukavana näib paljudele Stanislavski süsteemiga harjund teatrihuvilistele ka Brechti teatriõpetus, kus esinevad mõisted nagu „võõrandumisefekt“, „eepiline teater“ ja „Gestus“. Eriti palju meelehärmi on tekitanud selle suurima kuulsusega marksistliku näitekirjaniku meetod Nõukogude Liidus, kus tema „kodanlikku formalismi“ kalduvate näidenditega on oldud püsti hädas. Kuigi talle anti 1955. a. Stalini rahuauhind, toimus esimene Brechti-lavastus Nõukogude Liidus alles kaks aastat pärast kirjaniku surma, kui Voldemar Panso tõi 1958. a. Tallinna Draamateatris lavale „Härra Puntila ja tema sulase Matti“ (mis teatavasti põhineb Hella Vuolijoe jutustusele). Kuid nagu enamus loovaid suurvaime, ei jälgind Brecht alati omaenda teoreetilisi näpunäiteid. Vastates küsimusele miks enamus kirjeldusi tema teatrist on nii segased, ütles Brecht oma elu viimseil päevil: „Terve see häda algas sellega, et tahtsin oma näidendile õigeid ja mõjukaid lavastusi, ning püüdes määratleda — oh õnnetust! — mitte-aristotellikku dramaturgiat, arendasingi — oh viletsust! — eepilise teatrikooli.“
Vaatamata näitekirjaniku enese muigavalt eitavale seisukohale, on Brechti teaterlikke illusioone lõhkuv ning pealtvaatajailt lavastusele mõistusega (mitte tunnetega) kaasaelamist nõudev loominguline meetod suure osatähtsusega tänapäeva teatrikunsti arengus.
Tuginedes nii saksa ekspressionismile, vene (Meierholdi ja Tairovi) konstruktivismile kui Erwin Piscatori „eepilistele“ lavastustele Berliini Volksbühnes ja Theater am Nollendorfplatzis, küpses Brechti meetod kahekümnendate aastate teisel poolel ja saavutas sensatsioonilise menu 1928. a. Berliinis lavastet „Kolmekrossiooperiga“ (mida mängiti 1930. a. „Estonias“, hiljem Töölisteatris ning paari aasta eest „Vanemuises“). Seda eepilist ooperit iseloomustavad ekraanile paisat stseeni- ja laulu-pealkirjad, pealtvaatajaile nähtavad lavaseadmed, tuled ja orkester ning Kurt Weilli džässist põlvenev muusika (ka Brecht lõi rea viise, nagu üldtuntud Väitsa-Mackie' moritaadi). „Kolmekrossiooperi“ lähim sugulane on aga John Gay ja J. C. Pepuschi 18. sajandist pärit „Kerjusteooper“. Võttes ilmselt omaks Proudhon'i moto: varandus on vargus, muutis Brecht „Kerjusteooperi“ peategelased, kellega Gay parodeeris kaasaegseid riigitegelasi, pehkind kodanluse esindajaiks ning kirjutas libreto, mille terav satiir on suunat kapitalistliku maailmakorra vastu. „Mis on muukraud aktsia kõrval?“ küsib Väitsa-Mackie. „Mis on panka sissemurdmine panga asutamise kõrval?“ Või nagu laulab Kõrtsi-Jenny:

Mis toidab inimest? See, et ta pergel
poob, petab, paljaks teeb ja teisi piinab just.
Ta elab sellest vaid, et ta nii kergelt
saab unustada oma inimsust,

mille järele astub ette koor:

Mu härrad, miks see nördimusesööst?
Me elame ju kõik vaid kuritööst.

Ülaltoodud read on eestindet andeka luuletaja Jaan Krossi poolt, kelle tõlkes ilmus 1963. a. terve „Kolmekrossiooper" Tallinnas väljaantava „Loomingu" Raamatukogu sarjas. Krossi tõlke üle on raske nuriseda. Konarusi tuleb otsida tikutulega. Ja kui siis jääb valgusvihk millelgi peatuma, kustutad ruttu tule, et sind ei süüdistataks pedantlikus juuksekarva lõhkiajamises. Kuid sellegipoolest: „Sei nicht so ordinär'i" asemel, kus viimast sõna peaks kontekstis tõlkima „labasena", loeme „ära ole nii robustne" (lk. 18). Samal leheküljel, kus Matthiasele on antud kolm üksteisele järgnevat kõnet, näib olevat segi läind nii tekst kui rääkijad (vt. **Stücke,** III, lk. 30). Ka silub Kross liiga agaralt Brechti ekspressionistidelt pärit lühendet keelt, nagu näiteks leheküljel 19 (algtekstile juurde poogit sõnad minu poolt sulgudesse pandud — M. V.):

MATTHIAS: Võib-olla (on see) ka rõvedus, mis, käptn?
MAC: Hüva, hüva. (Ma) ei tahtnud sind sellega haavata —

Vaatamata mõnele väikesele komistusele, on Krossi eestindus üldiselt täpne ning — tänu taevale! — särtsukas, sest tõlkijal on õnnestunud seostada Brechti vahedad satiirivälgatused mahlaka eestikeelse slängiga, olgu see siis Peachumi hommikukoraali „kristlik paskaak" (verrotteter Christ) või kuulsaks saand juhtlause „kuid enne tuleb lobi, siis moraal" (Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral). Krossi eestindus on ka lähedasem Brechti sõnadele — ning vaimule — kui näiteks „Kolmekrossiooperi" ingliskeelne tõlge. Et selles veenduda, vaadelgem vaid „Sutenööriballaadi" või „Sugulise orjameele ballaadi". Viimase originaalis leiame järgmised neli rida:

So mancher Mann sah manchen Mann verrecken:
Ein grosser Geist blieb in 'ner Hure stecken!
Und die's mit ansahn, as sie sich auch schwuren —
Als sie verreckten, wer begrub sie? Huren.

Eric Bentley ja Desmond Vesey poolt inglise keelde ümber pandult kõlavad samad mõtted puiselt, ja nii rütm kui sõnad on kaotand Brechtile omase kalgi pretsisiooni:

MacHeath is ours: for human nature such is
That e'en the great can't keep from harlots' clutches
And they who see it swear no one takes them in —
Yet when they are corpses, who inters 'em? Women!

Jaan Krossi eestikeelse tõlkega, mille tänavakeel manab silme ette George Groszi „Ecce homo" pildid, naaseme ehtbrechtlikku „Kolmekrossiooperi" keskkonda:

On paljud mehed saanud hullu pinni:
jäi jälle suurvaim hoora külge kinni!
Siis hoori needma teised polnud kitsid,
ent kui nad surid, kes neid matsid? Litsid.

Härrad, täna näete mind klaase siin mõskmas,
ja te säng — on mu tehtud seegi.
Ja te annate mulle penni — aitäh, ma pole hell . . .
Teile näha on mu närud ja see närune hotell,
kuid kes olen ma — ei tea teist keegi.
Aga õhtul sadamas kisa käib.
Küsib hulk: mis see on? kust see kisa on, tohoo?
Ja siis, nähes, kuis ma muigan, mõstes klaase,
ütleb hulk: miks muigab seal küll too?
    Ning üks laev, purjed pungil,
    viisteist suurtükki peal,
    otsad kai peale toob.

Täna taas: hei, käi, mõse klaase, mu laps,
ja ka penn võta, säh, ole hea!
Võtan penni ja teen sängi,
sest see on minu töö
(aga tühjad on need sängid küll terve selle öö),
ja kes olen — mitte keegi teist ei tea.
Kuid sel õhtul sadamas mürin käib.
Küsib hulk: mis see on, miks küll müriseb see laev?
Ja kui nähakse siis mind seismas seal aknal,
küsib hulk: miks on nii kalk tema naer?
    Ja see laev, purjed pungil,
    viisteist suurtükki peal,
    sülgab linnale tuld.

Härrad, siis küllap jääb te naermine vakka,
sest müürid kõik langevad koost
ja maatasa tehtud saab terve see linn.
Vaid hotellinäru alles jääb, kus ma elasin,
ja küsib hulk: kas elab seal keegi kõrgest soost?
Ja tol ööl hotelli man kisa käib.
Küsib hulk: kuidas küll jäi alles too hotell?
Ja kui tänavale astun sealt ma koidu aegu,
ütleb hulk: ah ase oli seal siis s e l ?
    Ja see laev, purjed pungil,
    viisteist suurtükki peal,
    lipu heiskab just siis.

Ja sealt maale tuleb lõuna eel sadakond meest
ning astuvad nad varju ära
ja püüavad nad igaühe iga ukse pealt
ning ahelates toovad nad mu ette kõik seal
ja nad küsivad: kes tappa nendest ära?
Ja just sellel lõuna-ajal vaikne on sadam,
kui käib jutt, kes surema neist peab.
Ja nad kuulevad mind ütlevat: viimne kui üks!
Ja kui langeb siis pea, ütlen mina: hoplaa!
    Ja see laev, purjed pungil,
    viisteist suurtükki peal,
    kaob sealt minuga koos.

Moritaat Väitsa-Mackie'st
Bertolt Brecht

Bertolt Brecht aastal 1928 >

Ning haikala, sel on hambad
ning need näos on näha tal,
aga Väitsa-Mackie'l väits on,
temal väits on hõlma all.

Punased ju hail on uimed
verest, mis tal valatud!
Mackie kinnastelt ei paista,
et ta teod on alatud.

Rohelise Themse ääres
sureb rahvast üleöö!
Pole katk see, ei koleera.
Kumu käib: on Mackie töö.

Siniselgel pühapäeval
laip on kaldal liiva peal,
aga keegi Väitsa-Mackie
läheb ümber nurga seal.

Ning Schmul Meyer kadus ära,
teisi rikkaid mehi ka.
Et on Mackie'l nende raha —
seda tõestada ei saa.

Kai alt leiti Jenny Towler,
väitsatera rinna sees,
aga kai peal Väitsa-Mackie
kõnnib nii kui õige mees.

Voorihärra Glite jäi kaotsi.
Kuhu — vist ei selgu eal.
Ning kes tahes seda teadku —
Mackie — mitte ilma peal.

Seitse last jäi tulle Sohos,
maja — nüüd on süsi ta.
Rahva seas käib Väitsa-Mackie,
kelt ei tasu küsida.

Kõik ju alles mäletavad
seda leseks tehtud last,
kes, kui ärkas, ära naerdi —
Mackie, mis sa maksid tast?

Tõlkinud Jaan Kross

Hale lugu jah
Arno Vihalemm

Ajalehest oli lugeda
et piiskop ütles
et uuesti tõlgitud Piibel
ilmub pea —
ja-ja!
— ja et seesinane üleskohendus
on saanud kuradima hea!
Seela!
Kõik vana seaduse suured prohvetid
on küpsenult seal sehes —
ja-ja!
— sest nad räägivad nüüd kõik kui väikesed Aavikud
või kui tänapäeva koolimehed.
Nii seisis lehes.
Hallé-lo-jà!

Eduard Rüga
Maarjamaa laulud VII
Õli

Luust võtmega
avan ma ukse
näen saali täis tuld kerget hõredat kui õhku
ja draperiidena rippuvaid porikaskaade

Ma lukustan ukse
torkan luu tagasi lihha
ja jälle hargneb sumiseb jalgradadest ämblikuvõrk
mille keskel ma seisan tumm ning hämar
ja hingan
sädemete praksudes suitsuses hingelõõris

Kevad suvi ja möirgav sügis
lähevad rongkäigus rappa
aga märgid laotusel kihutavad rongidena
vedrurivilede kuhjudes oreliks
mille pedaale tallab kolinal külm

Mu süda paisub mu süda neelab minu
pilvedena hõljub tuigete kõu
linn taamal tuhandeküüruline
liigutab unes ja mälub aega

Sahinana
toob tuul hooti armastuse trummipõrinat

Ilmar Laaban

Sein ei ulatu laeni
laup ei ulatu luuni
distants

Mõelda luutult
naeruks lindudele
kes pesitsevad seina küündimatul serval

Mõelda luutult
märja krohviga täiteks
kuni märkad
et krohv on vaid valge ega ühenda

Lühenda mõttekäiku

Läbi õhu kulgevad ergud
saates sädemeid
mida tuul lakkamatult suunast kõrvale puhub
sein
ei ulatu laeni
põrunud
põrunud arhitekt
hihii

Osvald Timmas
Paar
Akvarell

Osvald Timmas
Atsteegi tüdruk
Akvarell

Leegionär
Aleksander Soosaar

Zira
Valli Martin

Iraid
Alvard Andra

„Üks neist, keda ei ole" — vaata lehekülg 57.

Nooruse rongid

Kui ma olin veel poisike
mulle meeldisid
raudteerööpad
Aga rohkem kui rööpad
mulle meeldisid raudteesillad
Rööpad sillal
silla all rauad
raudade vahel koopad
kus lõppeb raudkivi
ja algab raud

Kui panid kõrva vastu rööbast
kuulsid laulvast rauast
et tulemas oli rong
Siis ootasid koopas
ja koopas värises laulev raud
Aga raudkivi ei laulnud
ega värisenud, ainult mina
värisesin ja laulsin
oodates rongi silla all koopas
koos rauaga.
Ja kui rong jõudis üle silla
ei värisenud enam raud
ainult laulis
Ja mina ei laulnud enam
Olin vaikne kui raudkivi

Hea nõu

Poolvidevikus jõuab kortsunud mundris nooruk kodulinna.
Kaasas on magamata ööd, kasvaja isu, seljakott, nagaan ja vabastamispaberid.
Läbi sõlmjaamade puhvritekolina tõid tühjad varustusrongid ja omakeelsed raudteelased ta mõne ööpäevaga tagasi sünnipaika.
Kompanii jäi Novgorodi ruumi ja kõigeligemased Pihkva täipõrgusse. Unisus, alatine isu ja rakmed on kujunenud harjumuseks.
Seljakotis on tagavarasaapad, sinine auklik kampsun, kolm pakki Hollandi tubakat, kuus pakki sigarette ja kaks paari pikast aluspesust rebitud tuliuusi jalarätte.
Saapad pole enam uued, vasaku jala omal on kannas mürsukillu auk, aga tallad peavad veel naelu ja õmblused lund.
Nagaan on küll „soldatski", kuid eesti lukusepa poolt ümberpuuritud.

Poiss tahab kooli minna, rahad selleks on Hansapangas arve peal.
Tuleb hakata uuesti. Muretseda ulualune, toidukaardid, registreerida.
Tarvis head nõu ja öömaja.

Ta astub sisse tuttavast uksest:
„Tere!"

„Ennäe!
Kust sa nüüd niimoodi tuled?
Näost nagu kitsejälg.
Oled alles liiga noor veel!
Istu, puhka jalgu, varsti on söögiaeg.
Ah juba suitsetad ka?!"

Poiss on kohmetu, ei saa jutujätku. Millest peaks rääkima? Kuulab parem, rahval on olnud rasked ajad. Perenaine pajatab pikalt lauda säädes.

Valge lina, suhkrutoos, värske leib, võikamakas, suur portselaantirin täis värskekapsa suppi. Vanamoelist; lihaga.
„Noh võta siis ette, kulub peale reisu ära, tea millal viimati said."
„Aitäh, kuluks küll."
„Oh, nimetaksin, meie majas ei ole kombeks supi kõrvale võid tarvitada!"

Järgmine rong läheb kell viis hommikul.

Tänutäht

Juba teist nädalat tiirleme oma laevakesega Rootsi sügiskaredas rannasaarestikus.
Palju kõikvõimalikku oleme vedanud meie — ja teised enne meid — selle vana roostes alusega. Propse ja telliseid, elusloomi, rauda, leiba ja viimaks haavatuid.
Nüüd veame rahvast. Imikuid ja surejaid, naisi, mehi, ministreid ja kaabakaid. Pääsnuid. Kaluriküladest, kaljunukkadelt, laguvatest paatidest kogume rahvaste põgenemise viimaseid pritsmeid.

Meie sillal on rootsi rannaloots.
Tahab omale mälestuseks saada saksa ohvitserimütsi. Lubasime silmad lahti pidada, vast trehvab.
Õhtul võtame pardale vana küürus kaljase viimase lasti — umbes kuuskümmend hinge.
Nende hulgas ronib üle reelingu mees, keda otsime.
Pakri Sass läheb lootsi kutsuma.
Müts on päris uus, läikiva noka, kõvera põhja ja surnupealuuga. Küsime mütsimehelt kuidas oleks, pole sellega enam niikuinii midagi peale hakata.
„Ah see tahab mütsi. Ega niisuguseid siinmaal palju saada ei ole, kui tal isu on, ehk maksab ka. Küsi palju annab!"
Loots uurib mütsi.
„Viis krooni."
„Või viis pakub. Kui juba viis pakutakse, siis hind on viisteist. Vähemaga ei anna."
Rootslane kobab rahakotti, siis raputab pead.

Peame hiljem omavahel ümmarguse nõu.
Kui järgmisel hommikul kogumispunkti jõuame, kostab kai pealt kohvisabast tigedat vandumist: „Kuradi pätid. Varastavad magamise pealt riided seljast. Ma oleks viisteist krooni saanud, nüüd ajavad raha oma tasku."

Kui otsad on jälle lahti visatud, saadame Sassi paberisse keeratud peakattega üles sillale. Meie kõikide poolt.

Ta tuleb tagasi, pakk kaenlas.
„Täna oli lootside vahetus, uus mees on üleval!"
Sel sügisel, Rootsimaa rannas, jäi maha meie kiiluvette hulk pärast pääsmist kõlbmatuks loetud veesõidukeid. Ja üks pruunis paberis pakk.

Paradiisist

Merelt
järskude nõlvade maa
piiriks on murrangu hõbeharjad
rõngaskorallil

Mängivate laste vallatus
sekkus lautripostide vahel
almuskellade kõlinaga
Kollased mungad tulid mäest alla.

Kõrgete sarnade
pruunide silmade
sujuvate käte maal
istudes ristijalu
tuleaseme kõrval
sõin piprariisi
ümmargusest vasksest pannist
mis tühjalt kõmises kui templigong

Määratute savianumate
jaheda vihmavee
hommikuse karastuse maal
lõdisesin
põhjamaa hiiglane
kui porgand tüdruku käes
Sagiv põlvepikkuste vägi luges
vorpe magamismatist ribidel
Kollased mungad tulid mäest alla

Koliseval
auraval
õlisel laeval
hiivasime ankru
ajasime musta suitsu
Kollased mungad tulid mäest alla

William Golding. Kärbeste Jumal. Tallinn, Kirjastus „Perioodika“, 1964. 178 lk.

Tegeldes eksistentsi probleemidega, sõeludes eetilisi vastutusi ja püstitades religioosseid küsimusi, on William Goldingi „Lord of the Flies“ paelunud paljude lugejate huvi. Lisaks nii temaatilisele kui ka sisulisele huvitavusele ei jää teos võlgu ka nõudliku lugeja vorminaudingu otsingule. See kuulus romaan on olnud eriti populaarne vaimselt erksate noorte lugejate juures, kellede tundelist süümet on ängistanud aatompommide ähvardavad räjatused. Shakespeare'i pessimistlik väljendus: „As flies to wanton boys, are we to th' gods, / They kill us for their sport", iseloomustab praeguse inimkonna valude apokalüptilist lõppvaatust.

Goldingi apokalüptiline romaan viib sündmustiku ähvardavasse tulevikku — aatomsõja tõttu grupp koolipoisse evakueeritakse lennukiga Inglismaalt ühele Vaikse ookeani saarele. Sellest hoolimata, et lennuk ja selle meeskond hukkub, saabuvad poisid siiski sihtkohale. Seega autoril on võimalus isoleerida neid koolipoisse (6 kuni 12 aasta vanused) täiskasvanute ümbruskonnast ning praegusest tsivilisatsioonist, selleks et põnevalt demonstreerida poiste kohanemisvõimet uutele elutingimustele, ilmekamalt näidata uue elu alguse võimalusi pärast üldinimlikku katastroofi maakeral, ja teravalt analüüsida inimloomuse varjundirikast skaalat. Teos, mille algallikas on R. M. Ballantyne'i „The Coral Island" (1857), huvitavalt asetab käesoleva sajandi kujukasse perspektiivi möödunud sajandiga, ning tõstab esile silmatorkavad erinevused sajandite vahel. Nii Ballantyne'i romaani noorukid (kes on vanemad kui Goldingi teose tegelased) kohtavad inimesesööjaid ning piraate ja inglaslikult koloniseerivad avastatud saare elanikkonna, tuues ristiusu „voorusi" ja „õnnistusi" süütuile looduslastele. Goldingi poolt kujutatud noorukid aga vastandina viktooria-aegseile poistele moodustavad erandi Rousseau teooriale inimese headusest, samaaegselt ka Rousseau „ühiskondlik leping" ei leia rakendamist meie sajandi noorukite esindajate poolt nende uuel asukohal. Selle asemel, et tuua lääne kultuuri avastatud saarele, Goldingi teose noored tegelased ise muutuvad metslasteks.

Goldingi romaani päälkiri osaliselt avab juba tähendusevärava teosele. „Lord of the flies" on ingliskeelne tõlge heebrea sõnast „Baalzebûb“, mis koosneb kahest põhisõnast: „Baal“ ja „zevûv“, inglise keeles „lord“ (Jumal) ja „a fly“ („kärbes“). Baali, varajaste semiitide loodusejumalat, kutsutakse aga Luukase poolt (XI: 15) „kurjade vaimude ülemaks". See „kärbeste jumal“ muutub romaanis kujuteldud poiste primitiivse ühiskonna jumalaks; noorukid kummardavad õeluse ning nihilismi ja ebamoraali kehastust. Nagu kärbsed, on poisid abitult inimloomuses peituvate ürgsete kurjuse jõudude kütkes.

Jälgides valmile omaseid kirjanduse väljendusvorme esitab Golding kujukalt, aga lihtselt, teose sündmustikku. Pärast saabumist Inglismaalt inimtühjale saarele asuvad evakueeritud poisid endise kultuuri mõjustusel looma uut ratsionaalset ühiskonda: nad allutavad endid vabatahtikult teatavat kooselu soodustavale valitsusvormile, annavad kooselule vajalikud seadused ja reeglid, ehitavad varjupaigad ning hangivad toitu. Saarelt pääsemise lootuses süüdatakse kohe ka tuli, et välismaailmale signaliseerida oma asukohta. Kuid ratsionaalne kooseluvorm kipub kohe lagunema inimeses peituva kahe vaistliku jõu, kartuse ja verehimu mõjul. Pärast saarele asumist ümbritseb lapsi mingi kummitav salapärasus ja pimedus, mille identiteeti lõppeks nad väljendavad mõistega „metsaline“ („beast“, raamatus eesti keelde tõlgitud sõnaga „koletis", mis aga ei oma kõiki neid assotsiatsioone kui selle ingliskeelne vaste), mis kehastab laste ürgset hirmu. Külluses leiduva puuvilja asemel naudivad poisid varsti lihasöömist, mille hankimiseks organiseeritakse põnevaid jahiretki. Küttimisega aga vallandub varsti tapmiskirg ja küttijad löö-

vad lahku algul loodud ratsionaalsest kooseluvormist ning kujundavad omaette primitiivse ja metsiku suguharu. Lõppeks see suguharu mõrvab kaks poissi neist kolmest, kes olid viimastena jäänud truuks alguses loodud kooseluvormile, ja on järelejäänud kolmanda poisi jahil, kui täiskasvanud taas saabuvad saarele ja päästavad metsistunud lapsed.

Lugejad ja kriitikud on tõlgitsenud seda Goldingi valmi või müüti väga erinevalt. Freudi koolkonna mõju all olevad arvustajad näevad teoses sügavpsühholoogia mõistete dramatiseeringut sellest hoolimata, et autor möönab, et ta ei tunne Freudi teooriaid. Selle tõlgitsuse kohaselt poisid, pärast vabanemist vanemate autoriteedist, objektiseerivad oma endi hirme välismaailmas deemonite, tabuude ja rituaalide näol. Jack, üks teose karakteritest, kehastab ürgseid kurjuse jõude inimese alateadvuses; Põssa (Piggy), kelle juuksekasv on kidur ning kes omab vanemale inimesele omast tarkust, osutub freudiaanide osavais kujutlusseikades sobivaks isa kujuks. Tabuu asendab vanemate autoriteeti, kellede lapsed sümboolselt tapavad, kui nad surmavad vana metsemise. Vabanenud endiste tavade kitsendavast mõjust, muutub iga tapmisakt seksuaalaktiks. Simoni, ühe päätegelase laskumine surma pimedusse märgib individuaal „ego" hävitamist ning sümboolset matka, mis kaasa toob enesemõistmise. Üldjoontes võib Jacki samastada Freudi mõistega „id", Ralphi mõistega „ego" ja Põssat mõistega „superego".

Poliitiliselt orienteerunud kriitikud omakorda tõlgitsevad teost ja selle tegelasi kui sümboolset kehastust ja väljendust kaasaegsete poliitiliste olukordade ja ideoloogiate kohta. Ralph esindab poliitilises mõistes läänemaailma demokraatiat, kuna Jack aga iseloomustab ning sümboliseerib totalitaarseid valitsusvorme, nagu need on esinenud või esinevad Venemaal, Hiinas, Saksamaal ja mujal. Need kriitikud püüavad teose pääraskuse viia seigale, kui hõlpsalt Jack hävitab Ralphi, kui kergesti ratsionaalne demokraatia langeb ohvriks irratsionaalsele diktatuurile. Lisaks poliitilisele interpretatsioonile, sotsioloogilisest seisukohast lähtudes, näitab romaan ilmselt, mis võib juhtuda ühiskonnas, kui tsivilisatsiooni pidurid ei funktsioneeri — elu muutub brutaalseks, progressi asendab regress.

Kuna Golding ühes oma loengus on maininud, et see teos päämiselt käsitleb pärispattu, siis on ka romaani seletamine õigustatud kristlikus terminoloogias. Liiatigi veel teose päälkiri, Beelzebul, on ise juba üks põhitüüpe lääne kristlikus tsivilisatsioonis. Me võime teost pidada mõistujutuks patulangusest. Simon, üks poistest, kohtab salapärast metsalist ning avastab selle saladuse, aga Simoni tabab sama saatus kui Kristust. Nagu päästja oleks Simon võinud lunastada oma kaaslased. Pääle selle omab romaan veel kalvinistliku põhitooni inimese eksistentsist ning inimsaatuse piiratusest ja isegi needusest. Lisaks esitatud võimalikele tõlgitsusile leidub raamatus paralleele Euripidese näidendist „Bakhandid", mis allegooriliselt väljendab ühiskonna degeneratsiooni Vana-Kreekas. Euripides, keda Golding väga imetles ja hindas, dramatiseerib „Bakhantides" Pentheuse võitlust maad haaranud uue usuhullustuse ja jumala Dionysose vastu. Dionysos, irratsionaalse ning vaistliku kehastus inimloomuses, on otse risti vastu mõistusele ja ühiskondlikele tavadele. Samuti Goldingi teoses Jack loob oma dionüüsliku ordu, mis orgialikult kummardab seapääd, kõigi metsaliste elementide sümbolit inimeses.

Kuna see romaan on sümbolistlik, siis võime ka päätegelaste nimede kaudu avastada mõnda tähendusnüanssi. Ralph kahtlematult viitab ratsionaalsele koostisosale inimloomuses ning kogu inimkonnas. Nimi Ralph tuleneb etümoloogiliselt anglosaksi „Raedwulf'ist", mis omakorda eeesti tõlkes tähendab „hundi nõukogu", rõhutades seega nõupidavat-ratsionaalset elementi. Ralph on põhjamaiselt blond ja, nagu ingel Gabriel, puhub sarve. Ta usub kindlasti, et neid päästetakse, sest tema isa teenib inglise mereväes. Ühel päeval ta leiab suure merikarbi, millest kujuneb tähtis sotsiaalne sümbol ja tavandlik funktsioon

poiste koosolekutel. Kelle käes on merikarp, ainult sellel on õigus sel ajal kõneleda. Ralph on juht, kes demokraatlikul teel loob uue ratsionaalse korra, mis esialgu päästab poisid moraalsest kaosest ning metslusest. Aga nagu saatuse kiuste, merikarp lõhutakse ja poisid laskuvad koopaelanike eluviisidele. Raamatu lõpus Ralph, kes ka ise on juba langemas küttija tasemeni, nutab kibedasti taga oma elutarka sõpra Põssat ja süütuse kadu poistes.

Ralphi antagonist on Jack, kelle punased juuksed ning must mantel ja müts viitavad deemonlikkusele selle poisi hinges. Irooniliselt on Jack hüüdnimi John'ist ehk Johannesest, kes oli Kristuse tuleku teataja ja ka Kristuse järelkäija. Jack, kes oli kultuuri olukorras kooripoiste vanem, käitub saarel nagu preisi kapral, kui ta marsikorras endised väikesed kooripoisid kohale toob. Jack, kes algusest pääle otse vihkab merikarpi ja koosolekuid, organiseerib jahiretki ja loob uue metsiku suguharu. Ta on agressiivsuse kehastus, kelle päämine huvi on küttimine, tapmine ja hävitamine. Tema juhtimisel ja mõjul muutuvad poisid metslasteks. Ta on ka üks esimesi poisse, kes usub metsalisse ning toob viimasele ohverdusi. Temast kujuneb Beelzebuli pääpreester, uue irratsionaalse usundi kuulutaja.

Täiesti omamoodi kuju on Põssa, Ralphi truu ja tark sõber. Põssa, kehakas, aga astmaatiline ja lühinägelik, on täisverd ratsionalist, kes matkib täiskasvanuid ja noomib väikesi poisse nende lapsikuse pärast. Põssa eitab südilt metsalise olemasolu ja niisama südilt ning julgelt läheb ta Jacki kindlusesse, et kätte saada oma prille. Põssa on poiste uue ühiskonna Prometheus, kes neile toob tule. Kui Jack röövib Põssalt ta prillid, muutub viimane abituks poiste hulgas. Lõppeks metsistunud poisid hävitavad Põssa.

Nii nagu Põssa ustavalt aitab Ralphi, nii on Roger Jacki truu järgija. Rogeri nimi tuleb etümoloogiliselt anglosaksi „Hrothgar'ist", mis eesti tõlkes on „oda kuulsus". Militarism on seega otseselt seotud Rogeri nimega, mis veel kutsub esile ka assotsiatsioone „the jolly Roger'iga", mereröövlite musta lipuga. Roger, samuti kui Jack, esindab õelust ja agressiivsust inimeses ning tapmise ja piinamise lusti. On sümboolne, et Roger mõrvab oma vastase, Põssa.

Üks huvitamaid, aga ka keerukamaid karaktereid teoses on Simon, kelle kirjanduslik funktsioon romaanis tihendab teose tähendust ja lisab usulisi toone kogu raamatule. Ühes intervjuus Golding ise selgitab Simoni rolli: „Ma tahtsin, et romaanis oleks üks Kristuse kuju, kuna Kristuse kujud esinevad inimkonnas ...

Nii on siis Simon see väikene poiss, kes läheb ära, et palvetada võsastikus ... Tema on see, keda kiusatakse kuradi poolt ... ". Ühes teises jutuajamises väljendab Golding, et Simon, kes pahatihti jääb arusaamatuks haritud lugejale, on otse mõistetav harimatule lugejale, sest Simon on pühak, mis on ilmne tõend Jumala olemasolust. Harimata inimene ei saa kuidagi seletada pühakut ilma Jumala olemasoluta.

Simoni piibellik nimi on tuletatud heebrea „Shimôn'ist", mis sõnasõnalt tähendab „kuuldes". Simon, vastavalt Goldingi enese seletusele, asendab Ballantyne'i romaani Peterkin'i, seega Simon mängib ka Peetruse osa romaanis. Simon, endine Londoni kooripoiss, kes nagu Dante oma kuulsal matkal tihti minestab, on teoses esitatud leptosoomse askeedi tüübina: Simoni nägu „hiilgab"; ta on taimetoitlane; poisid pilkavad ja naeravad teda (mis meenutab Jeesuse pilkamist); tema prohvetlikult ennustab poistele, et nad kõik, ta ise välja arvatud, päästetakse. Simon lahendab müüdi metsalisest ning taipab tõde. Kuid Simon mõrvatakse kui märter. Nagu Jeesuse ristilöömise puhul, kaasneb Simoni surmaga torm, elementide korratus ja mäss looduses. Simoni surnukeha uhutakse lainete poolt merre, üks salapäraseid episoode romaanis, milles mõned kriitikud näevad Simoni ühinemist loodusega harmooniaga ja korraga, mis avaneb talle pärast inimese piinarikast maailma. Mütoloogiliselt aga on see akt, nagu hing

ületaks mere. Kristlikus mõistes Simon nagu läheb vastu ülestõusmisele, tema läheneb jumalustele läbi vete.

Simoniga on sümboolselt ühendatud ka päästmine. Tema ronib mäe otsa ja vabastab surnud lenduri, kelle langevari jäi ripnema puude okstesse. Mõned tõlgitsevad seda akti kui patusse langenud inimese päästmist.

Mitte ainult romaani karakterid, vaid ka terve rida sündmusi omab sümboolseid tähendusvarjundeid. Nii näiteks poiste metssea küttimine muutub kordkorralt tooremaks: pärast kolmandat jahiretke moodustavad poisid ringi ja torkavad odadega üht nende endi hulgast, Robertit, kes asub ringi keskel; neljandal retkel poisid tapavad vana emise; viiendal retkel mõrvatakse orgialikult Simon, kes oli just avastanud, et metsaline on hädaohutu. Viimane jahiretk on algusest pääle juba täiesti inimese järele, tagaaetavaks on Ralph. Need dramaatilised jahistseenid kujutavad poiste järkjärgulist metsistumist ning kultuuri mõjul allasurutud impulsside vabanemist poiste hinges.

Tuumiku raamatu sümbolismis moodustab Simoni otsing salapärase, luupainajaliku metsalise järele. Nii nagu Buddha tõmbus üksindusse, eraldub Simon poistest ja siirdub samasse kohta saarel, kus Jack ja teised küttijad on ridva otsa torganud seapää kui ohvrianni hirmuäratavale metsalisele. Pärast hallutsinatoorseid vestlusi „kärbeste jumalaga", Beelzebuliga, ronib Simon mäe otsa, kus tõde peitub. Tema vabastab surnud lenduri (kelles poisid hirmu suurte silmadega on näinud üht metsalist) ja pöördub tagasi poiste juurde, et tuua neile rõõmusõnumeid ja vabastada neid ängistavast hirmust metsalise ees.

Mida sümboliseerib metsaline? Kahtlemata võime metsalisega assotsieerida õelust ja tigedust ning kurjust inimese elus. Jackile on metsaline eksternaalne ja kohutav, mida poisid ei mõista, kuid peavad paratamatult taluma. Metsaline on osa meie oma loomusest, mida võib ja tuleb kontrollida mõistusega. Simon, pühak, avastab, et metsaline on täiesti ohutu, aga poisid segaduses peavad Simoni ise metsaliseks ning hirmunult hävitavad tema. Simoni mõrvamises on niisama erinevaid tähendusi nagu metsalise mõistes: (1) Poliitilises mõistes dementeerunud, aga siiski turvaline ühiskond, mida romaanis esindab Jacki suguharu, totalitaarne režiim nagu fašistlikul Saksamaal või kommunistlikul Venemaal, hävitab igaühe, kes püüab asendada emotsionaalset vihkamist terve mõistusega ning ratsionaalsusega; (2) Psühholoogiliselt tõlgitsedes kalduvad hullumeelse ühiskonna liikmed kujundama irratsionaalset müüti salapärasest ohust ning kurjusest, selleks et korda saata roimi nagu väikerahvaste vallutamine ja hävitamine, juutide massiline hukkamine või rahvavaenlaste massiline küüditamine. (3) Kristlikus mõistes, Simon, kes sümboolselt kujutab Jeesust, mõrvatakse moodse, irratsionaalse Jacki poolt; teiste sõnadega — mis juhtub meie ühiskonnas, kui moodne inimene on hävitanud kiriku ja usu ning nende moraalse õpetuse? (4) Metsaline võib veel religioosses mõistes esindada olukorda, kui jumalik arm on pööranud selja inimesele. (5) Metsaline vana-kreeka mõistes on uus jumal Dionysos, keda on ilmekalt kujutatud Euripidese „Bakhantides". (6) Sügavpsühholoogia järele kehastab metsaline kõike seda, mis peitub salapärases alateadvuses. Mis peab inimene tegema selle osaga kentaurist, mis on loom? Kas peame hävitama või maha suruma või taltsutama või koguni vabastama loomalikkuse inimeses? (7) Jungi psühholoogia terminoloogias on metsaline kui „vari", mis kaasneb iga inimesega, aga millega igaüks meist peab seisma silm-silma vastu, et jõuda hingelisele harmooniale. (8) Johannese Ilmutusraamatus esineb kujukaid paralleele metsalise mõistele. Ilmutusraamatus on kirjeldatud kolme metsalist — esimine langeb taevast, teine tõuseb merest ja hävitab pühakud, kolmas tuleb maast enesest ja muutub kummardusobjektiks. Kõik need metsalise kujud on antud Goldingu teoses vastavate päälkirjade all: „Metsaline õhust", „Metsaline veest" ja „Kärbeste jumal". Lõppeks inimkonna päästab Kris-

tuse taastulek.
Romaanis esineb veel teisi sümboleid. Mida näiteks tähendab süütus, mille kao üle Ralph nii kibedasti nutab? Ühes usutluses Golding ise annab selle sõna tähenduse: „Nemad [poisid] on süütud omaenese olemuse tundmises. Nad ei mõista omaenese olemust ja sellepärast, kui nad satuvad sellele saarele, saavad nad vaadata vastu helgele tulevikule, kuna nad ei saa aru neist asjadest mis seda ähvardavad. See paistab mulle olevat süütus ... teadmatus inimeste põhilistest omadustest ... nad ei saa aru, millised metsalised on inimhinges, mida tuleb pidurdada . . . kuna järele anda neile metsalistele on alati lõbu ... ja nii nende ühiskond variseb kokku."
Kuidas seletada surnud lenduri kuju, mis tolkneb puudesse takerdunud langevarju otsas? Seda laipa, mida poisid neavad salapäraseks metsaliseks, tõlgitsetakse kui pattu langenud Aadamat, kui inimelu kurjust ja antakse muid selliseid seletusi. Golding ise aga ütleb järgmist laiba kohta: „... surnukeha mäetipul mõtlesin ma olevat kui ajaloo, kui mineviku ... See ei ole Jumal, kes on surnud ... see on ajalugu." Golding leiab õige lahenduse inimkonna needusele lahtikiskumisega ajaloo luupainajast ja radikaalse uue eluvormi loomisega ühiskonnas.

Ühe episoodi tõlgitsemine, nimelt poiste päästmine saarelt mereväe-ohvitseri poolt, vaevab igat tõsist lugejat. Mereväe-ohvitser on mõnede arvates militarismi esindaja, mis peaks päästma läänemaailma praegusest ummikust. Aga Golding küsib prohvetlikult: „Kes aga päästab täiskasvanu ja ristleja?" See küsimus meenutab eestlastele nii populaarset väljendust: „Kes meid päästab päästja käest?" Golding arvatavasti vihjab, et pärast poiste päästmist saarelt ja nende viimist mereväe-ohvitseri poolt ristlejale, jätkavad täiskasvanud inimjahti sõjalaevaga, samuti nagu poisid olid Ralphi jahil saarel.

Nagu Euripides Vana-Kreekas, mõtiskleb Golding skeptiliselt väärtuste üle, neab ajalugu ning militarismi, tunneb inimloomuse salapärasusi ja dramatiseerib ühiskonna traagikat, mis on tingitud meis enestes peituvaist ürgimpulssidest, instinktidest ja kirgedest. Goldingi kuulus teos igal juhul sunnib eetiliselt hingestatud lugejat mõtlema tõsiselt.

Aastal 1961 ilmus E. V. Saksa raamat *Aestii*. Peateesiks oli kunagise Suur-Eesti jälgede otsimine, eriti Novgorodi, Meemeli ja Kuramaa kandist. Tõsisele teaduslikkusele pretendeeriv autor oli varem tuntud noore romaanikirjanikuna vabariigi keskaastailt *(Armuke, Kodutu, Jaan Tamar, Hannibali rahvas)*, hiljem majandus- ja tööstustegelasena ning Välis-Eesti lehetoimetajana ja ajakirjanikuna. *Aestii* eel- ja järelaastail on pagulaslehtlas rohkesti võrsunud Saksa eestikeelseid artikleid ja sõnavõtte „ürg-Euroopa finno-ugri algasukate" kohta.

Saksa lähtekohti ja meetodeid võiks iseloomustada järgmiselt: kuna igasugune ajaloouurimine on põhiliselt rahvuspoliitiline propaganda, kuna muulastest teadusehaid on järjekindlalt neeland eesti rahva suurt minevikku, ja kuna eesti soost professorid kas ei suuda või ei taha ülekohut heaks teha, siis peab tema taoline kultuuritegelane ise asja kallale asuma, jätkates ärkamisaja suurmeeste üldharrastuslikke tavasid. Saksa ajaloouurimine on seega mitteteadlase sepitsus rahvusliku enesekergituse huvides, ja vastuseisja on pikemata kas „internatsionaalselt meelestatud marksist" või „rumal täis-puhutud ignorant" (*Rahvuslane* nr. 2, august 1965, lk. 4). Säärase ajalootegemise huvides peavad langema eriarvamistelt tabat õpetlaste teaduslikud pead (nagu professorite V. Kiparsky või M. Gimbutase omad; vt. näiteks „Teaduslik rünnak seljatagant", *Meie Elu*, 27. mai 1965), ehk siis näidatakse tasakaalukale erialalisele oponendile õienduslikku ülbust (vrdl. „Julius Mägiste eriarvamustest aestide küsimuses", *Tulimuld* 13. 232—234 [1962]). Saksa peameetodiks *Aestiis* oli kohanimedele Kuramaal ja mujal eestipärase tähenduse andmine, mis on iseenesest lubatav kuigi hädaohtlik etümoloogiline toiming. Saks ei olnud seejuures ajaloolise keeleteadusega tuttav, vaid töötas täiesti välise sarnasuse alusel, n.ö. silma järgi. Kuna oli tegemist suhteliselt hilise ainestikuga (viimased 1500 aastat) Baltikumi aeglase keelearenguga alal, ei olnud võhikluse tagajärjed igal pool katastrofaalsed. Halvem oli lugu inglisekeelse tekstiga, mis kubises häirivaist puudustest, alapealkirja väärast artikli tarvitusest *(Studies in the ur-European history. Part I)* kokkuvõtte sõnavigadeni („akins" pro „relatives", „handled" pro „treated", „razed out" pro „erased", jne.).

Juba esiteose vihjetest oli mõista, et Baltikumist ja Peipsi-tagusest ei jätkund Suur-Eesti eluruumiks. Saksa uus raamat kannab tähendusrikast nime *Esto-Europa* ja alapealkirja *A treatise on the Finno-Ugric primary civilization in Europe. Studies in ur-European history. Part II.* Keeleliselt on sujuvus suurenend, kuid sõnavigu on siiski (näiteks „ur-old" tähenduses „igivana"), ja lauseehituses on ebainglislikke raskepärasusi ja kohmakusi. Meetodilt on raamat omalaadiline pärl. Kuna *ex hypothesi* Euroopa algasukad olid „finno-ugrilased" (s.t. eestlased, kellede põhjakoloonia oli Soome; ungarlastest ega muudest pole palju juttu), polevat vaja tegelda senise teadusliku uurimisega Euroopa eelajaloo kohta. Mõned varased 19. sajandi õpetlased, kes oletasid võimalikku soomeugri substraati Euroopas, saavad kõvasti kiita. Kõik teised käivad kohe alguses kalevi alla, sest nendest polevat abi „uue loogilisema ja reaalsema lahenduse otsingul". Indoeuroopa keeleteadust nagu poleks olemas. Onomastika uurijaist on nimetet H. Krahet ja M. Wasmerit (pro Vasmer), kes olevat küll „acknowledged" autori poolt, aga kelle tagajärgi ja järeldusi polevat vaja arvestada, sest piisavat otsesest tagasiminekust nimede juurde. Millega nad „acknowledged" on peale ignoreerimise, jääb mõistmatuks. „Esto-Euroopa" on lihtsalt proklamatsiooniga välja kuulutet, ja edaspidised vihjed on juba endastmõistetavad, näiteks Saksa *Tulimullas* ilmund artiklis „Finno-ugrilaste geopoliitilisest seisundist Esto-Euroopas" (17, lk. 185—190, 1966).

On selge, et sellisel menetlusel pole teadusliku tööga ühist. Pädev uurimus säärases põhilises küsimuses peaks algama ammendava seniste tagajärgede kriitikaga. Tuleks anda vastuseid küsimusile nagu: millisel osal materjalist on tõepoolest veenev indoeuroopa (germaani, kelti, jne.)

seletus (ning selleks ka tunda vastavaid keeli ja nende arengujärke)? Kas on tumeda algupäraga ürgeuroopa topo- ja hüdronüümial küllalt sisemist liigitust (näiteks suffiksite varal), et seda keeleliselt ühtlaseks pidada? Kui palju on võimalik seletada vähetuntud ibeeria, liguuria, illüüria, traakia ja muude keelejäänuste abil, ilma neidki a priori „finno-ugriliseks" kuulutamata? Säärases vaagimises oleks ka Saksa hüpoteesil oma koht. Selle asemel seab autor endale imperaatoriviipega ette *tabula rasa* ja asub seda täitma pärisnimede sõnakõlaga. Tähenduslikust küljest on tal ettekujutus mingist „finno-ugri" nõiakultuurist, mis olevat kõikjale jätnud oma jälgi. Keelelises osas peab toonitama, et Saksale on võrdlev keeleteadus üldse ja ajalooline fonoloogia eriliselt *terra incognita*, sest muidu ei võiks ta end nende mittekasutusega nii rängalt reeta. Algelist arusaamist rahvausu ja mütoloogia loomusest võib võrrelda vaid sellise tööga nagu Margaret Murray *The Witch Cult in Western Europe*. Tõelise võrdleva mütoloogia olemasolust ei ilmuta Saks aimu.

Autor on suhteliselt hädaohutul alusel, niikaua kui ta käsitleb raskelt seletatavaid nimesid. Vähemalt on ta eestipärane etümoloogia sama hea (või halb) kui üksköik milline teine kergemeelne oletus. Kui Bordeaux linn, algnimetusega *Burdigala* (lk. 184) kuulutatakse „Purdekülaks" (vaiadele ehitatud laguunilinnaks Garonne'i jõe suudmes), küsiks siiski iga vähegi asjatundja, kas eesti keeles enne meie ajaarvamise algust tõesti omastava lõpp *-n* juba kadund oli (miks mitte **Burdingala?*). Mujal oletab Saks vana *n*-lõppu (*maan-*), kui see talle kasulik. Seda sorti „etümoloogiaid" võiks enamikule tumedaile *Esto-Euroopas* tõstatatud isendeile varrukast puistata peaaegu üksköik millise keelegrupi alusel. Suur osa Saksa materjalist on võetud A. Holderi vanast kolmeköitelisest kogumist *Alt-celtischer Sprachschatz*, mida mul oli juhus enam kui aastakümne eest Harvardi Ülikoolis assistendina sõna-sõnalt uurida ülesandel, et esitaksin kõik võimalikud etümoloogiad. Ka mul olid tookord võimalikud soome-ugri võrdlused peas ja keelel, kuid loodetavasti oli teadusele mu eneseohjeldusest kasu. Saks aga ühendab *Tolosa* (Toulouse, lk. 182) soome sõnaga *tola* „tee(rada)", sest sealtpeale muutund Garonne sõidetavaks (non sequitur), ja Doonau nimi *Danubius* saab seotud „Toonelaga", „a concept of the dead-cult".

Siin on tegemist suhtelises vaakumis tõstatet tühiste oletustega. Asi läheb aga tõsisemaks, kui turule tuuakse tõelise teaduse poolt hästi seletet nimed. Gallia hobustejumalanna *Epona* (lk. 165—166) tulenevat samast tüvest kui eesti „hobune", olles seega „obviously a loan-word incorporated into Celtic". Kuna Saks on teadlik, et ladina *equus* ja kreeka *hippos* tunduvad samajuurelistena, jätab ta ka vabaks võimalused, et sama mõiste („concept") oli ürgajast tarvitusel nii soome-ugrilaste kui „kreeka-roomlaste" juures, või et hobust mittekasutavad viimased laenasid selle ürgaja asukailt. „As the evidence shows, the Finno-Ugrians did not borrow it".

Selles segaduste taarnas ei tea kust alata. Esiteks on *Epona* nimi moodustet kelti suffiksi *-ona* abil sõnast *epo-* „hobune", mis esineb väga paljudes gallia isikunimedes. Suffiks *-ona* moodustab jumalannade nimesid nii Gallias (Nemetona, Matrona) kui Briti saartel (vana-valeesi ratsurkuninganna Rhiannon Mabinogioni muistendeis, taastet kui **Rigant-ona* „kuninganna", vrdl. vanaiiri *rigain*, lad. *regina*). Hobuse nimi on indoeuroopa ürgsõna **ekwo-*, kust põhiliste arenguvõrrandite alusel tulenevad sanskriti *aśva-*, vanairaani *aspa-*, kreeka *hippos*, ladina *equus*, gallia *epo-* ja vanaiiri *ech*. Ka germaani alal oli tüvi tuntud (gooti *aihwa-*, vanainglise *eoh*), asendudes hiljem teise sõnaga (vanasaksa *hros* jne.). Hobune oli põline indoeurooplaste koduloom, ja hobuseohverduse talitus nende Indiast Iirimaani esinev usutoiming. Nii võrdub Gallia Arvernide kuninganimi *Epomeduos* veeda kuninganimega *Aśvamedha*, „Hobuseohverdaja", nagu olen ise tõendand (vt. näit. *Tulimuld* 11. 120 [1960]; *Estonian Poetry*

and Language. Studies in Honor of Ants Oras 169 [1965]). Saksal pole järelikult aimu indoeuroopa keeleteaduse algetestki, millest on antud olukorras tõsiselt kahju. Sama täbar on asi nimede tõlgendusega nagu „seletamatu" *Uxellodunum* (lk. 174). *Uxello-* olevat mingi *Uksela*, tähendades „väljaspoolne". Tõeline tähendus on „kõrge" (indoeuroopa **up-selo-*, vanaiiri *uchel*, kreeka *hupselós*), ja tervikmõiste seega „kõrgkants". Vanaskandinaavia *raud-* „punane" (lk. 239) olevat soomeugri sõna põhitähendusega „raud", maagivärvi alusel ka „punane". Siin on taas kõik pahupidi keeratud. Indieuroopa juur **reudh-* tähendab „punane" (sanskriti *rudhirá-*, kreeka *eruthrós*, ladina *ruber*, *rufus*, gooti *rauths*, vanaslaavi *rudru*, jne.). „Raua" tähenduses on sõna protogermaani kujul (**raudaz*) läänemeresoome keeltesse laenatud, nagu palju teisigi kivistund vorme (kuningas, rõngas, kaunis, jne.).

Esto-Europa kubiseb säärastest moonutustest, millest olen püüdnud lisanäiteid anda ajalehe *Vaba Eestlane* 28. jaanuari ja 8. märtsi 1967 numbrites. On vähe lootust autorile midagi õpetada, sest tema dogmaatika ei tundu käivat vaba teaduse tunnustet radu. Saksa viimases raamatus on tulele seatud veider pseudoteaduslik nõiapada, mis piinlikult ikka rohkem meenutab Arthur Gleye teost *Wiedergeburt der westfinnischen Geisteskultur* (Tallinn 1937), kus autor riigivanema toetusel nii Kesk-Euroopa kui Vahemere vööndi eestipäraseks kuulutas. Kui kodumaine vaimureetur J. Semper viimatinimetet seika mõnitab oma romaanis *Punased nelgid* (Tallinn 1955), on see küll dialektilise tatraveski poolt katla mustaks sõimamine. Vaba eestluse vaimujõul peaks aga jätkuma kodanlikku julgust tõrjuda vassinguid nii paremalt kui vasakult.

Artikli pealkirja olen üle võtnud kirjutuselt, mille ajaloolane Evald Uustalu on avaldanud novembris 1966 ilmunud Eesti Üliõpilaste Selts „Põhjala" kogumikus „Aktuaalne debatt". Väljaande redigeerijad ja trükkitoimetajad on olnud Jaak Maandi, Helmut Hagar ja Harald Keiland. Kõik kolm kuuluvad eesti tänapäeva akadeemikute keskmisse sugupõlve, kes oma kõrgemad õpingud on lõpule viinud Rootsi ülikoolides. Nii teose päälis kui enamus selle sisust pöörduvad suhteliselt uudsete küsimuste üle mõttevahetuseks eesti avaliku arvamuse poole. Mulle näib, et debati algatajad on toimetuse poolel olnud rahulolematud kunstliku vaheseinaga, mille läbi kogu rahvale olulistes küsimustes eestlaskond on kaheks eraldatud. Mõiste raudeesriie pärineb õigupoolest meie aja teatrimajast. Selline rimp tellitakse laest põrandani pärast õhtust etendust tulekindlustuse huvides. Etenduse eel, selle vältel vaheaegade märkimiseks, lõpu tähistamiseks ja aplauside jagamiseks, kasutetakse teatrisaalis sootuks pehmemast materjalist eesriiet. Kui me teatrivõrdlust ajaloo näitelavale kohaldame, siis on Eesti geopoliitilised olud tekitanud paradoksi, mis raudrimba aastateks alla jättis. Need aastad on 1944—1954 ja eralduse tulemuseks oli rahva enamiku, keda võime saalis oleva publikuga analogiseerida, täielik isolatsioon tegevusest laval, kui me võõrsile põgenend vähemat rahvaosa võrdleme kõne- ja liikumisvõimeliste näitlejatega. Teatrieesriie on lavalt publiku silmaspidamiseks varustatud ringikujuliste vaatepilude, nn. Juuda akendega. Nende illuminaatorite tekkeaastaiks — ja vanaraua läbipuurimiseks olid Eesti puhul oherdid mängus mõlemal pool — võiks pidada dekaadi 1955—64. Samal ajal on võidud kogeda katseid nii säält kui siitpoolt rampi avauste sulgemiseks. Kui seda siit on tehtud, siis pealtnäha välisvõitluslikel kaalutlusil, rõhutamaks 1944. a. Eestist väljapääsnute poliitilise põgeniku seisust ja antikommunistlikku hoiakut, kui selle eeldust ja vankumatut alust. Puht poliitilisest vaatluspunktist on selgesti näha, et inimese põhiõigused Ühinend Rah-

vaste Organisatsiooni poolt manifesteerit kujul ei maksa parteiliselt ülejuhitavas kõva keskvalitsusega diktatuuris rohkem, kui paber, kus need sätted on kirjas. Mis otseselt N. Eestisse puutub, siis on sellel kui N. Liidu osariigil jätkuvasti võimatu rahvuslikku enesemääramisõigust välismaailmaga poliitilisel ja kultuurilisel pinnal suhtlemiseks suveräänselt kohaldada. Meie poolt on aga sellest tõigast mööda vaadatud, et eesti rahvuslik minoriteet Rootsis elab riigiõiguslikult normaalset elu ainult kuningriigi alamate õiguste ja kohustuste jälgimise puhul. Avaldused, mis antud raamidesse ei mahu, moodustavad referentside mõttes laialdase tühimaa. Tühik on relatiivne. See valitseb normatiivses mõttes ebademokraatlikuna sellepärast, et koosseisult erinevad jõud kummagil pool vahekaugust on mõlemad võimetud rahva tahet avaldama. Siin pool on mängus pääde arvult tühise rahvusgrupi pinged ja huvid. Sealpool on väljas torupillirühm, mis on iseenesest pisike ühik Liidu suure orkestriga võrreldes ja vormiliselt täiesti allutatud diriżendi taktikepile. Oma sisemiselt olemuselt on tõdetud tühik eikellegimaa. Niisugune ala on täis vanu mürsutrehtreid. Rõhutagem nende aukude pikka iga ja meenutagem, et nende arv ei ole 1960-ndail aastail kasvanud. Kui nüüd lastakse, siis paukpadrunite ja leekkuulidega, mis siiamaani pole elukardetavaks osutunud. Piilkondade tegevus jatkub. Esineb vennastumisi. Märksa sagedamini aga täheldab pidev vaatleja olukorra mugandumist. Ta näeb, kuidas hoogsalt edenend patrull astub varsti üks samm edasi ja kaks-kolm tagasi või lesib mõne vana trehtri põhjas, taob atškood võidumisest märgitud kaartidega ja siunab aluseta rikastumise vahepalaks vaenlast, kelle varju ta mäletab, aga kelle teise näoga järeltulijaist ta midagi ei tea.

Hakkajamad mehed niisuguse kõhtu ja umbrohtu kasvatava olukorraga ei lepi. Tagurlased nende hulgas manavad ammu lõppend lahingu silmade ette, nagu see igavesti kestaks, ja on vaimus valmis ükskõik kui palju oma suure ja õnnetu armastuse nimel teise ilma saatma. On ka liiga agaraid edenejaid, kes lihtsa mööndumise asemel mõne vana miini sarvest kinni hakkavad. Kopitand püssirohul pole lõhkejõudu, mis lööks paugu päält maha. Sikutajad taganevad nägu häbi täis ja kinnitavad, et poliitika on üks must asi.

Põhjala kogumiku toimetajate kohta võiks ütelda, et nad on kaastööd koostööks rinnastand dialektilisel põhimõttel. Revideerides kultuurisuhteid kodumaaga arutavad nad eeldusi poliitilise orientatsiooni muutmiseks. Abstraktne eikellegimaa on neile konkreetne eikellegimeri. Alus, millel nad purjetavad, tunnustab Läänemerd kui Rahumerd, on aga miinide traalimiseks paravaniga varustatud.

Selline aktiivsus lähenemisel on sootuks suuremast kaliibrist, kui välisvõitlusele plahvatusmaterjali muretsemiseks suunatud kodumaa andmestikku selekteeriv tegevus, millele rootsi eestlaskonna keskorganisatsioonide kodumaa-komisjonide tegevus aastaid on takerdunud.

Rida põhjalasi on neis keskühinguis olnud juhtivalt tegevad ilma et nad organite töös oleks suutnud või tahtnud erilisi uuendusi läbi suruda. Sellise pealtnäha passiivse bilansi taustal on kergemini mõistetav see ühe akadeemilise koondise kitsamast ringist väljapoole avalikkusse suunatud rohkem asju valgustav kui valmistõdedega prepareeriv aktiivsus, mida seltsi tuumik Stokholmis viimase jooksva aasta vältel enne kogumiku ilmumist on väljendanud. Energilise esimehe kontosse tuleb plusspoolel kirjutada avalikuks foorumiks kavandet Põhjala klubi tegevusse rakendamist. Samal ajal kui teised akadeemilised eesti koondised on maha pidand kinniseid klubiõhtuid mõne pagulaskirjaniku või ajakirjaniku kaastegevusel, on Põhjala algatusel toimunud a. 1966 seni kolm avalikku ettekande- ja diskussiooniõhtut Stokholmi Eesti Majas: 16. 4. esinesid teemil „Eesti Ameerikas“ Kalju Lepik ja Ivar Grünthal; 12. 10. Reino Sepp „Kultuurivabaduse probleeme Eestis“ ja 10. 12. Rein Marandi ja Heinrich Laretei uutest orientatsioonivõimalustest rahvuslikus välispoliitikas.

Praeguse joone algmeiks on Põhjalaga lõdvemalt seotud 1965. a. ilmunud trüki-

sed — H. Laretei ja E. Uustalu: „Tänapäev ja meie. Kodumaa külastamise probleem“ ja Uustalu toimetatud Balti Humanistliku Ühingu koguteos „Humanitas“. Nüüd ilmunud „Aktuaalne debatt“ esitab vaateid loovas mõttes dünaamilisema rahvuskultuuri poole ja välispoliitilise sihiasetusega ümberhinnanguid. Dialektiline printsiip on nõnda läbi viidud, et kui esimesel joonel Harald Keiland avab mõttevahetuse kultuurilise kontakti tõhustamiseks kodumaaga humaanselt, rahvuslikult ja kultuuridünaamiliselt baasilt, siis oponeerib talle samas kogumikus suhete praktilistest läbiviimisraskustest lähtudes Aleksander Terras. Teisel joonel annab Arvo Horm analüüsiga välisvõitluse taktika küsimusist ülevaate poliitilisest maailmateatrist, kus iganend tõekspidamistega eesti soost tegelased kipuvad soolasambaks tummund Loti naist matkima ja repliigita statistikujust kaugemale ei tahagi.

Hormi artikkel on mugandus tema Stokholmis aprillis ja Göteborgis oktoobris 1966 peetud ettekandeist, varem trükis ilmunud „Teatajas“, ja selgitab arenguteooria eelistust suurriikide suhtes väga lühikest aega domineerind konflikti-praktikale. Hormi vahe analüüs lõikab jalad alt mõnede eksiilpoliitikute demagoogilistel väidetel, et õiglusriikluse taastamine Eestis olevat võimalik ainult III maailmasõja läbi. Positiivset suhtumist relvade kõnesse avaldas viimati Eesti Demokraatliku Uniooni esimees Aksel Mark Stokholmis Taevaminemispühal (sic!) peetud ümmarguse laua konverentsil, kus vaidlevateks poolteks olid kutsutud eksiilpoliitikud (J. Mihkelson, A. Horm, V. Kiviaed ja A. Mark ise) ning apoliitilised pagulaskirjanikud (V. Uibopuu, I. Jaks, H. Nõu ja A. Mägi).

Kui H. Keiland oma kirjutuses langetab jaatava printsiip-otsuse kultuurisuhete tihendamise kasuks rahvusliku kultuuri, teaduse ja ka sugulussidemete hüvanguks, siis tulevad kogumiku konkreetsed ettepanekud ajaloolaselt Aleksander Loit'ilt, kes nagu mõned teised temaealised eesti akadeemikud Uppsalas (põhjalane Peep Koort, kes praegu Helsingis professori ametis ja geoloog Valdar Jaanusson) on viimasel ajal uurimistööl N. Eestis olnud. Loitu võib pidada suhtlemisprobleemi siinpoolseks avalikuks algatajaks, kuna ta esimesed sellekohased kirjutused ilmusid väljaandes „Vaba Eesti“ juba viimasel kümnendivahetusel. Loit rõhutab kultuuritööliste mõlemalt poolt isiklike kokkusaamiste tähtsust.

Loit aga märgib veel edasi: — Väga suur tähendus kultuurisidemeile oleks see, kui leiduks kirjanikke paguluses, kes oleksid valmis avaldama oma töid Eestis või laskma neid ette kanda eesti raadios ja televisioonis — kui on võimalik kokkuleppele jõuda honorari suhtes (eeldusi pagulaskirjanike tööde avaldamiseks Eestis näikse olevat, kuna mitu sellist teost on seal uuesti trükitud „omal käel“ — kui redigeerit valimikud M. Underi, G. Suitsu ja vihukesed K. Lepiku, A. Vihalemma ja B. Kangro luulest luuta, siis eriraamatuina seni A. Mälgu „Kevadine maa“ ja K. Ristikivi „Imede saar“ I.G.).

Kõige revolutsioonilisemad on siiski kogumikus sõnastatud teesid välispoliitiliseks revisjoniks. Sellel alal on Põhjalast sugenev traditsioon saanud alguse I maailmasõjaaegses Peterburis ja saanud läbi omariikluse sellised kandjad kui E. V. välisministeeriumi juhtinud Julius Seljamaa, Heinrich Laretei ja lõppfaasis Ants Piip oma abi Nikolai Kaasikuga. Viimase paari käte alt läbi käinud Evald Uustalu on omale eksiilis nime teinud Eesti uusima ajaloo objektiviseerijana. Sama lähisminevikulise perioodi riigiteaduslike uurijatena on Eesti poolt Skandinaavia ruumis täheldetavad ainult kaks nime — Rein Marandi ja Esmo Ridala — mõlemad põhjalased.

Kogumikus näidistab erapooletu hoiaku eeliseid poliitiliselt angažeerit eestlaskonnale Evald Uustalu, kelle kirjutuselt olen laenand oma arvustuse rubriigi, ja kes Hormi arenguteooriat suurriikide osas konkretiseerib latentsete konfliktiväljade võluringi kolme jõu — Hiina, N. Liit ja USA — huvide ristumispunktidesse, mis praeguses olukorras pole ükski enam lootusetult pingetu Eesti küsimuse magneti-

seerimiseks.
Rein Marandi, kelle doktoriväitekirjaks oli Soome ja N. Liidu sõja 1941—1944 peegeldus rootsi pressi vaatevinkleist, katsub status quo olemust Soome lahe ümber topografeerida N. Liidu sõjalise ja majandusliku julgeoleku tähetornist. Soome pärastsõjaaegsete positiivsete kogemuste najal Paasikivi-Kekkoneni liini pidi tuletab Marandi siira sõpruse ja rahu N. Venemaaga üheks tõsiseks võimaluseks Eesti omariikluse taastamiseks. 1965 USA-s lansseerit Taagepera-Raagi Eesti satelliitluse idee on Marandi meelest selle tee võimalik vahejaam.
Marandi poliitiline essee on kogumiku pikim. Tema analüüsi saatvais järelmärkusis nendib Heinrich Laretei: „Iseseisva Eesti suhtumises N. Liitu võime leida väga palju ühist nn. Paasikivi liiniga, kuid see ei suutnud vältida Eesti okupeerimist . . .“ „N. Liidu-Euroopa vahekordade probleemi julgeoleku seisukohalt ei saa isoleerida N. Liidu-Eesti suhete kitsale pinnale.“
Kokkuvõttes võiks Marandi kontseptsiooni rakendus eksiilis tähendada seda, et suhete normaliseerimist — kasvõi Paasikivi joont pidi — saab alustada otseühendust Moskvaga võttes. Vahendajaina võivad USA ja Soomegi valitsusnivool kõne alla tulla, kunagi aga mitte N. Eesti praegune poliitiline juhtkond, kes keskvalitsuse otsustest absoluutselt sõltub ja oma käe peal ainult selget kontrarevolutsiooni teeks.

Raamat Eesti arhitektuuri ajaloost
Paul Reets

Eesti arhitektuuri ajalugu.
Tallinn, Eesti Raamat, 1965.
575 lk.

Rõõmustaval viisil on selles raamatus püütud minetada stiilide esteetikaga piirduvat menetlust ning enamik vaatlustest ja uurimustekokkuvõtted esitavad ehituskunsti ja selle võimalikku tähendust ja tarvet antud ajalooepohhide oludest lähtudes. Selline empiirilisest lähtuv pragmaatiline käsitlus on aidanud teoses esitatud rikkalikku materjali selgelt ja kindlalt vaos hoida. Kui käsiraamatus ja ülevaates eesti arhitektuurist on siin käsitatud ka nn. muinasaeg ja samuti hilisemate sajandite talu- ja külade ehitused, seega see päris maarahva pärisosa on avalikult ja esimest korda täieõiguslikku tunnustamist leidnud.
Muidugi on raamatus käsitletud ajaliselt pikem epohh — seitsmendast aastatuhandest e. Kr. kuni 13. sajandi alguseni — lehekülgede arvult üks lühematest, kuid seda tingib ju sellest ajast fragmentaarseltki säilinu nappus. Kuid üht-teist huvitavat järeldust, resp. hüpoteesi, on tehtud, näiteks rehielamu võimalikust tekkimisest 12./13. sajandil. Seega kõik hilisemad peatükid eesti taluehitustest omavad siin oma algselt konkreetse alguse ja lähtepunkti. Samuti on maalinnade ja linnuste kujunemine tähelepanuväärivalt selgitamist leidnud. Asjaolu, et kuigi nn. vanad eestlased olid jõudnud rajada endale feodaalkorra, siis kiviehituste kunsti tõid ristisõitjad, samuti et vallutajate poolt rajatud linnad ja linnused nii tihti arvestasid juba eesolevat asula plaani, kõik see on lühidalt ja selgelt esile toodud. Näiteks Tallinnas, kus: „all-linn tekkis tõenäoliselt olemasoleva eestlaste asula baasil Raekoja väljaku lähemas ümbruses, säilitades nii selle peaväljaku asukoha kui ka põhitänavate võrgu.“ Käesoleva raamatu üheks tugevamaks küljeks ongi just eriti linnade arhitektuuri käsitlevad peatükid, kus antud ajast ja olukordadest kasvanud linnapildist lähtudes alles antakse kirjeldavad esiletoomised üksikehitustest. Sellise meetodi eelis on ju ilmne, sest linna arhitektuuris eriline on ju üldises, milline määrab linna

ilme, seda läbi aegade ja siin raamatus esile toodudud erinevate peatükkide kaudu.

Keskaja linnaarhitektuuri käsitleva peatüki kokkuvõte, et „just sel ajal formeerusid need üldised alused ja spetsiifilised jooned, mis on mõjutanud ka järgnevate sajandite ehituskunsti Eestis," omab mainitud meetodi alusel sisemist loogikat, millest lähtudes näiteks Tallinna 15. sajandi vägagi eriilmeline gootika ja selle levimine üle Põhja-Eesti saab loomulikuma ja loomingulisema mõtte ega piirdu ainult mehaanilise stiili ja mõju seletamisega.

Keskaja linnuste ja kirikute arhitektuuri käsitlev osa on pigemini loetlemisega ning dateerimistega leppiv. Muidugi on seal kirjeldatud ja mainitud ehituste hulk aukartustäratavalt suur ja erilist huvi äratab Tartu Jaani kirikut käsitav osa, kus 1944. a. avastatud dekoratiivsed skulptuurid vääriksid eri monograafiat. Kuid kirjeldav ehitustüüpide loetlus ja nende ajaliselt järjekorda asetamine ning mõjudele viitamine jääb just sinna seisma, kus arhitektuuriajaloo probleemid hakkavad. Kui neid probleeme oli võimalik selgitada Tallinna arhitektuuri juures, siis on see ka võimalik ordu ja piiskoppide haldusalal. Muidugi olid kahes viimases asjaolud hoopiski keerulisemad, ebaühtlasemad, kuid võimalik lahenduse prooviminegi oleks sel juhul seda põnevam. Pealegi on sakraalarhitektuuri loetlemisel ja dateerimisel kergelt välditavaid ebatäpsusi ja üldistamisi sisse jäänud: osa ehitusi dateeritakse ainult sajandiga, teine osa saab täpsema määritluse. Haapsalu lossikirik, milline on ka muide Saksamaa ühelöövilistest suurim, on dateeritud ca 1270-ga, samas läheduses olev Ridala oma (ca 1280) on märgitud 13. sajandiga, ning selle 15. sajandi torn on määratud hoopis 18. sajandisse. Tartu toomkiriku koori osas on mainitud Lõuna-Saksamaa eeskuju, miks siis ka mitte mainida sama kiriku kahetornilise fassaadi võimalikke päritolukohti. Seda selleks, et kui juba leksikon, siis juba päris ja õige, ning keskaja sakraalkunsti osas ongi käesolev raamat eelkõige leksikonina kasutatav.

Eesti renessanss-stiilist lugedes-vaadates tekib ainukene mõte: nii ruttu kui võimalik sõnast „renessanss" lahti saada! Ajajärk, milline meil ei tea millise tava järgi selle nimega ringi liigub, tuleks lihtsalt jagamisele ja nii, et 15. sajand kestis kauem ja 17. sajand algas varem. Barokkstiili kujunemisest Eestis saab ainult rääkida S. Karlingi Narva ehitusloo uurimuste alusel. Seda on ka siin tehud.

Täiesti esmakordne ja seega ainulaadne on aga siin raamatus ajavahemiku ca 1720—1839 käsitlemine. Senini on sellest ajajärgust terviklik ülevaade puudunud, välja arvatud lühemad uurimused ja kirjutised (ja neidki vähesevõitu) ning just see ala on Eesti kunstiloo vööraslapseks jäänud. Nii on just need peatükid võrdsed avastusreisiga selle ajastu arhitektuuri, milline peale keskaja ehituste kõige rohkem on määranud meie maa ja linnade ehituslikku ilmet. Üldiselt kujunes siis nii, et kuni 18. sajandi lõpuni elasid edasi eelnevate sajandite ehitustraditsioonid ning alles 19. sajandist peale ilmub laiemas ulatuses seda, mida oli eelmise sajandi algul ehitatud Kadrioru loss, s.t. importehitus, kus esinduslikul ehitamisel ei olnud kohalikul traditsioonil enam midagi üelda. Uue sajandi range klassitsism muidugi moondus lihtsamates ehitustes, aga ka selle moonduse suund oli vägagi radikaalselt muutunud. Just seda muutust ja muudatusi esiletoovate tegurite mitmekülgsust on õigegi ammendavalt käsitletud. Autorite töö aluseks on põhjalik arhiivmaterjalide läbitöötamine. Eriti Leningradi ja Moskva arhiivides leiduvad materjalid heidavad valgust selle perioodi ehitamisküsimustele just seoses linnade planeerimise, tüüpprojektide ja nendega seoses olevate määruste jne. rakendamisega. Samuti on põhiplaanide, fassaadide ja ehisdetailide algupära põhjaliku uurimisega kindlaks määratud. Suurema eriilmega küsimustekompleks, nagu Tartu klassitsismi kujunemine ja sellest olenev Lõuna-Eesti mõisade arhitektuur, Põhja-Eesti suurmõisad nagu Riisipere, Saku jt., on esitatud asjalikult ja detailselt. Kokkuvõte klassitsismist Eestis on esile toodud kui ühtsete arhitektuursete printsiipide väljaarendamine ja rakendamine üksikehituses, ning selle asetus linnapildis või looduslikes tingimustes, milline printsiip praegugi maksvust omab.

Möödunud sajandi teise poole ehitustegevus on suhteliselt väheste ehitustega esitamist leidnud. Samuti on seegi vähene esitatud ilma kindlama süsteemita, enamuses piirdudes

näidete toomisega tollasest eklektitsismist kui vägagi üldisest nähtusest, ning mulje jääb sihitust ehitamisest esimese meeldiva eklektilise stiili järele. Meenutada tuleks, et eklektilistel stiilidel oli ka oma ikonoloogia, kus näiteks neogootika tähendas midagi, juba arvatava ideena — olgu siis emotsionaalse või komplitseeritult õpetlikkuse pinnalt. Eklektiline klassitsism ikkagi esindas midagi, olgu võimu, või ehitaja maitset, ja just jõukast küljest. Selle hilisem uuestisünd on ju tasaselt vaikivas ajastus ja toorelt vaikimise ajas — isikukultused seega, õieti usurpeeritud võimukultused, kultuurirevolutsioonid. Muidugi on arhitektuur alati midagi tähendanud ja esindanud, kuid tervelt õnnelikul ajal ikkagi piirdudes sellega, mida kindlalt ollakse. Mitteolevat tahta, see ongi eklektitsism. Möödunud sajandi lõpu parimad ehitused Eestis on tööstusarhitektuur ja taluehitused, seal on ehitamise mõte aus, selge ja vahetu.

Põhjalikum ülevaade Eesti arhitektuurist algab soome arhitektide Saarineni ja Lindgreni ehituste käsitlusega. Eesti Vabariigi aegne ehitustegevus on asjalikult esitatud, nii head kui vead on üsnagi õiglaselt esile toodud. On mainitud 1937. a. projektide võistlust Tallinna Kunstimuuseumile, kus Aalto projekt pidi leppima kolmanda kohaga. Kuid sama kurb saatus tabas ka Le Corbusier'i projekti Moskva Nõukogude Paleele aastal 1931, seega kahju mõlemast. Üldse oleks selles raamatus võinud eraldi peatükina olla 1936—1956 aastate pseudoklassitsism ja eklektiline butafooria. Kõik sellest eraldi seisev oleks veelgi selgema esitluse saanud ning lõpupeatükis olevad kaudsed ja areldi vabandused isikukultuse templite igavatest liialdustest oleks õigegi mugaval viisil ära jäänud. Eelkõige oleks ilma üleliigsete sõnadeta ilmnenud tõesti tubli ehitustegevuse kontinuiteet viimase 40 aasta jooksul, seega Riigikogu hoonest 1920—22 kuni tänaseni välja. Viimase kümne aasta tegevusest, ülesannetest ja probleemidest saab raamatust küllaltki selge ülevaate: linnade uuesti planeerimine nende kasvamisest ja moodse liikluse probleemidest lähtudes, uued elamute rajoonid oma keskustega, tööstusehitused ja transport, uued maa-asulad. Kuidas näeb aga välja kõige suurejooneliste kavade tegelik ehitamine, just seda on piltide järgi raske ütelda. Üsnagi palju Nõukogude Eesti arhitektuuris meenutab meie kunagise ehitamise uhkuse ja au tippe: Pärnu rannahotelli, Urla maja Tallinnas, Tartu turuhoonet ja nn. suurkoolimaju, eriti Tallinnas. Moodne traditsioon seega. Sellest läbimurdmine on ehk toimunud Mustamäe elamurajooni ehituste kompleksis, kus esineb probleemide lahendamise julgust, oskust ja jagamist. Sellest veel enamat, otse suurelt vaba kujundamise tungi, näitab uus lauluväljak, mille avar monumentaalsus võrdub meie aja vahenditega öeldult sellega, mida eelmiste sajandite paremik on loonud kivivõlviga.

Kõige lõpuks seda, et kõne all olev teos on kaheksa autori-eriteadlase töö tulemus: Moora, Vaga, Arman, Ederberg, Üprus, Tihase, Gens ja Kammal. Arvukas pildimaterjal on hästi valitud ja trükitehniliselt rahuldava selgusega. Tekstile ja fotodele teretulnud lisaks on graafilised tahvlid põhiplaanidest, fassaadidest ja ehisdetailidest. Üsnagi segavaks puuduseks on aga ebaühtlane märkimine (olgu tekstis või fotode alakirjas) lammutatud, hävinenud või ümberehitatud ehitustest. Näiteks nimede eestistamise ajal lammutatud Saarde mõisast on juttu tehtud mineviku vormis nagu Narva linnastki, kuid see on liiga kaudne ja häbelik viis teadavääriva teadmiseks. Vanemate fotode toomisel oleks vajalik olnud ära tuua ka umbkaudnegi pildistamise aasta. Kuid need, ja juba eelpool mainitud kergesti välditavad vääratused ja muud võimalikud kahetsusväärsused, ikkagi taganevad selle nii vajaliku käsiraamatu, tõesti ja auga esimese ning vägagi põhjaliku Eesti arhitektuuri ajaloo, nii nagu see on — olemise ees. Eesti arhitektuuri ajaloo ilmumisega on rajatud soliidsemamõõduline alus eesti kunstiloo kui terviku hindamiseks üldse.

Üks neist, keda ei ole.
Martin Zivertši draama kahes vaatuses.
New Yorgi Eesti Teater.
Barbizon Plaza hotelli teatrisaal.
4. märts, 1967.
Lavastus: Alvard Andra.

See lavastus Zivertši a. 1947 kirjutatud näidendist on arvult koguni neljas eesti pagulasteatrites. Esimene toimus Stokholmis a. 1947 Maire Parikase režiis, teine samas kohas a. 1953 Valentin Linnu juhtimisel ja kolmas Austraalias Jaan Mürgi lavastusel. Juba see demonstreerib Zivertši draama probleemistiku pädevust ja elulisust eesti pagulaste situatsioonis Teisele maailmasõjale järgnenud aastatel. Teema asetus on „Üks neist, keda ei ole" tugevaim külg: näidend tegeleb põhiliselt vastutuse probleemiga. Teema dramatiseerimine ja näidendi ülesehitus on aga kahjuks läbi viidud niivõrd küsitaval kujul, et pealtvaataja lahkub etenduselt väga segaste tunnetega.

Seda Zivertši draamat võiks lühidalt iseloomustada eetilise melodraamana. Tegevus leiab aset ühes läti DP-laagris Saksamaal 1946/47. a. talvel, kus Zira ja Iraid, elades põgenikelaagris näljaga pooleks, otsustavad ühel õhtul, pärast korduvaid kõhklusi, siiski kihluda. (Muuseas: tollal ise Rootsis elanud Zivertš on poeetilist litsentsi kasutades näljaohtu liialdanud — toitlustusolud sarnanevad siin rohkem saksa või vene kontsentratsioonilaagrite omadele kui õndsa UNNRA/IRO laagrites kehtinud oludele.) Kõhkluste peamiseks põhjuseks on asjaolu, et Zira on veel legaalselt abielus oma sõjas jäljetult kadunuks jäänud mehega, kellest ta pole kolm aastat midagi kuulnud. Nälja ajel, ning ka sümboolse sammuna, võtab Zira endalt kaelast vana raske kuldristi, mis on ta mehe kink abiellumise puhul ja mis oli varem kuulunud ta mehe emale. Iraidi vastuväidetest hoolimata otsustab Zira nüüd realiseerida risti toiduainete vastu, et nii endal kui Iraidil hinge sees hoida.

Peatselt siseneb barakituppa võõras poolpime sõjainvaliid, kes osutub niivõrd raskelt haavata saanud läti leegionäriks, et ta on täielikult kaotanud oma mälu. Kirurgid on samuti äratundmatuseni ümber lappinud ja ära moondanud ta näo. Leegionär on äsja saabunud vangilaagrist ja on määratud Iraidi toakaaslaseks. Kihlunud noorpaar võtab vapustused läbi elanud inimvare (nagu viimane ennast korduvalt kutsub) vastu aktiivse kaastundega, saades üle esialgsest ja loomulikust võõrastusest. Invaliid-leegionär tundub neile kahele algusest peale Zira kadumaläinud mehe surrogaadina. Aga juba esimese vaatuse eesriide langedes tekib Ziral äkiline kahtlus, kas võõras ei ole järsku mitte ta mees ise.

Nüüd, kui Zivertš on pealtvaatajaid ähvardanud säärase melodramaatilise võimalusega, jääb ainult loota, et see karikas siiski mööduks. Aga ei! Näidendi teine vaatus liigub armuandmatult leegionäri ja Zira vastastikuse äratundmiseni. Paradoksaalselt on Zira-poolne lõplik äratundmisstseen, selle melodraama kulminatsioon, näidendi mõjuvaim moment. Selleasemel, et lavastada otsest jällenägemist, laseb Zivertš hetk enne eesriide lõplikku langemist lavale üksi jäänud Ziral asetada kuldristi endale tagasi kaela. Selle valikulangetusega loovutab Zira võimaluse uueks eluks Inglismaal koos oma armastatu Iraidiga ja otsustab jääda truuks abielulepingule mehega, kellest ta oli tahtnud lahutada juba endise kooselu ajal, enne mehe isikumina peagu täielikku pulveriseerimist sõjavapustustes.

Ülaltoodud sisukokkuvõte on ehk natuke ebaõiglane Zivertši näidendile, kuna rõhk on sellaselt asetatud teose äärmuslikult melodramaatilisele skeletile. Kuid viimasest olenebki suurel määral näidendi nurjumine. Lavatükki, mis pretendeerib stiililt ja vormilt psühholoogilisele realismile, ei saa üles ehitada niivõrd jultunud võtetele nagu mälukaotus, silmnäo moondumine sedavõrd, et oma naine ei tunne meest ära, jne. Zivertš ekspluateerib väljanuputatud puänti armutult, lastes niihästi Ziral kui Iraidil nõu pidada endi abielukavatsuste sündsuse üle kolmnurga kolmanda nurgaga, seega lubamatult üle kuhjates näidendit dramaatilise irooniaga. Need põhilised vead teose ülesehituses varjutavad kahjuks Zivertši kui näitekirjaniku tugevad küljed: psühholoogiliselt osav dialoog, iseenesest äärmiselt tähtis teema (vastutuse küsimus) ja dramaturgiline vilumus.

Valli Martin esines Zira osas veenvalt, välti-

des tema juures varem esinenud kalduvust õõnsa paatosega ilukõnelemiseks. Üllatusmeheks kujunes Aleksander Soosaar leegionärina. Ta kehastus oli psühholoogiliselt usutav ja vaikselt haarav. Isegi märgatavad raskused teksti meelespidamisega ei olnud häirivad — mängis ta ju mälu kaotanud ja vapustatud sõjainvaliidi, kelle juures kobamine sõnade järgi oli vastuvõetav. Iraidi vähenõudlikum kuju oli Alvard Andra poolt esitatud vajaliku tagasihoidlikkusega.
Andra kui lavastaja oli edukalt distsiplineerinud osade tõlgitsust ja nõnda teataval määral tasakaalustanud näidendi melodramaatilist sisu.
(Foto leheküljel 40.)

Andres Jüriado

Kunstiõpilaste väljapanekuid KLENK'i sõpruspäevadel

1966. aasta Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondise sõpruspäevad korraldati Detroidis, tänupüha pikal nädalalõpul. Sõpruspäevadest osavõtt oli üllatavalt rohkearvuline. Märkimisväärne oli meeleolu, mis iseloomustas seekordset kokkutulekut. Kõiki näis ühendavat mingisugune nooruslik ind ja tahe. See tahe oli aimatav nii kärarikkais osavõtjais kui ka sõpruspäevade korraldajate kiiruses. Tollest kõiki ühendavast tahtest, mis vahel omas teadliku, sageli aga ka suunda otsiva vormi, kujunes kümnendate sõpruspäevade sisu.
Teatav sarnasus esines sõpruspäevade meeleolu ja kunstiõpilaste väljapanekute juures — tahe. Väljapanekud peegeldasid siirast tahet kujundada ja esitada ideed, kuigi tagajärjed suunda otsiva töötehnika või argliku väljendusviisi tõttu sageli ei küündinud kunstniku ideid väljendama. Viimane olekski üldiseks nõrkuseks väljapanekute juures. Ideed omasid originaalsust ja isikupära, kuid tööd kahvatusid käsitlusviisi tavalisuse või pealiskaudsuse all. Süvenemine töösse ja põhjalik esitusviisi analüüs oleks soovitav.
Arvukas kogu töid täitis loengusaali, muutes tavalise hotelliruumi värvirikkaks ja moodustas meeleoluka tagapõhja vestlustele. Väljapanekuid oli arvult 38, kuue kunstniku poolt. Maimo Lange esines nelja vesivärviga millistest esile võiks tõsta „Vaas lilledega", kus oli saavutatud meeldiv tervik nii pildi kujundamises kui ka värvide kasutuses. Jaak Leino kolmest tööst nõuab mainimist „Mees kaameraga", nii subjekti käsituse kui ka õli tehnika tõttu. Tiit Raidi kolm temaatilist miniatuurjoonist olid efektiivsed ja väga sobivad raamatuillustratsioonideks. Tiia Pusträm esines üheksa tööga, millistest silmatorkavad olid rahvariides tütarlapsed (viis õlimaali) nii temaatikalt kui ka julgete ja puhaste värvide poolest. Ene Allik-Ripperi kuuest tööst vajab allakriipsutamist tunderikas naise joonis ja nüansirikas vesivärv naisest. Tiit Telmeti kolmteist tööd hõlmasid erinevaid kunstiharusid. Meenutada võiks esteetiliselt meeldivat puuvaasi ja ka skulptuuri „Suur ja väike", milline ei olnud niivõrd silmatorkav oma originaalsuse, vaid kujunduse täiuslikkuse pärast. Kõige enam tähelepanu vist nõuab aga Tiit Telmeti graafika: „Kuu aia kohal" ning „Silmad ja naised".
Lõpuks palju tänu Ene Allik-Ripperile ja Tiit Telmetile näituse korraldamise eest, milline andis meeldiva ja vajaliku meeleolu meie kokkutulekule.

Toivo A. Sõmer

Kunstialbum Torontost

Eesti Kunstnike Koondise Torontos kümneaastase tegevuse tähistamiseks väljaantud kunstialbum — trükiarvuga 1200 eksemplari — on vaadeldav ja arvustatav mitmest aspektist. Trükiteosena on ta peaaegu laitmatu: huvitav formaat, hea tüpograafia ja maitsekas lay-out ja seega tuleb kujundajate Eduard Lillepõllu ja Eric Pehapi töö tunnistada igati õnnestunuks. Värvitrükis reproduktsioonid näivad hoolikalt trükituina ja mõned pisut halliks jäänud must-valged olenevad arvatavasti kasutet fotodest. Ka sisuliselt on toimetuse kolleegium taotlenud anda võimalikult täielikku materjali ja küllap see on neil õnnestu-

nudki sõnalises osas, kusjuures inglisekeelsete tekstide konspektiivsus on paratamatu ja mõistetav. Seega on teose suunitlus niiöelda sisemiseks tarbeks selgesti määratud ja kahekeelsus jääb ainult tänuväärseks vahendiks ka muulasest vaatajale-lugejale.

Teose selgepiirdeline suunitlus põhjendab ka reproduktsioonide valikut, mis teissuguse eesmärgi puhul pidanuks küll tublisti nõudlikum olema. Saame aru ka toimetajate soovist anda Koondise tegevusest osavõtnute loomingust mingit ajalist ülevaadet, kuid siin kohtub ka ühe olulisema proportsioonitusega: on kunstnikke, kes esindatakse ainult ühe teosega, teiselt poolt on maksimumiks kaksteist ja jääb selgusetuks, mis motiividel toimetajad sellise vahekorra heaks on kiitnud. Tõenäoliselt on käesolev album kirjastatud kooperatiivselt, s.t. et iga esitatud kunstnik on kandnud ka osa kirjastamiskuludest, ja sel puhul on alati raskusi reprodutseeritavate teoste valikuga ja nende arvuga. Ning albumis pole kusagil selgesti välja öeldud, kes on teostanud valiku — seega langeb vastutus paratamatult toimetajaile. Eeldades, et toimetajate sihiks on olnud koondisega seotud olnud kunstnike loominguliste ambitsioonide tutvustamine võimalikult laias skaalas, hoidudes seejuures kunstilisest väärtustamisest, siis on arusaadav, et jääb märgatav vahe ka üksikute kunstnike osas tehtud valikus. Ei saa heaks kiita mõnede päris tugevate realistide pseudo-modernistlike maalingute esitamist, mis võivad küll mõistetavad olla kunstniku püüdlikkuse näiteina, kuid üldpildile resultaadina midagi juurde ei anna.

Skulptuurinäiteid esitatakse rohkesti ja see on positiivne, sest skulptorid ja graafikud kipuvad tihti muu kunsti kõrval oma loominguga unustusse jääma. Samuti on huvitav, et kunstnikele on sõna antud oma mõtete ja seisukohtade avaldamiseks ja need mõtteavaldused teevad albumi rikkamaks ja elavamaks. Mis tähendab aga öieti ühe sellise mõtteavalduse pealkiri — „Kunstniku looming kasvab tõelisest kunstist"?

Mõteldes meie ääretult kõhnale kunstikirjandusele tuleb kõnealusele kunstialbumile anda erakordne tähtsus. Esmakordselt on suudetud välja anda nii heas kvaliteedis ja nii rikkalikult värvireproduktsioonidega varustet teos ja kuigi see haarab ainult Torontos töötavate eesti kunstnike loomingut, antakse sellega ometi suur osa eesti pagulaskonna kunstiloomingust üldse, sest näib et New Yorgi ja Stokholmi ning Sydney kõrval on Torontos toimuva eestlaste kunstielu tähtsus ja intensiivsus aina tõusmas. Ja Toronto eesti kunstnikele tuleb täit tunnustust avaldada kunstialbumi mõtte algatamise ja läbiviimise eest.

Endel Kõks

(„EKKT Kunstialbum" sisaldab reproduktsioone järgmistelt Toronto ümbruses elavatelt eesti kunstnikelt: Marino Alt, Harri Asi, Ene Falkenberg, Mai Järve-Vomm, Alfred Karu, Maie Landra-Kiilaspea, Abel Lee, Eduard Lillepõld, Artur Michelson-Mihkelsoo, Hilda Mikkelsaar, Jaan Miljan, Ervin Milvek, Eric Pehap, Voldemar Päts †, Lembit Rand, Joann Saarniit, Aksel Tamme, Osvald Timmas, Rutt Tulving, Ants Vimm, Benita Vomm, Evald Woitk. Toim.)

Muusikalisi talente kodumaalt

Tänase õhtu muusikalises osas on esitatud neli kodumaal elavat Eesti heliloojat: Jaan Koha, Arvo Pärt, Kuldar Sink ja Eino Tamberg. Nendest on kaks esimest lõpetanud Tallinna Konservatooriumi prof. Heino Elleri kompositsiooniklassi, neljas sama õppeasutuse prof. Eugen Kapi kompositsiooniklassi ja kolmas õpib praegu Leningradi Konservatooriumi kaugeõppeasutuses. Vanim neist on 1929. a. sündinud Koha ja noorim 1942. a. sündinud Sink. Vaatamata oma suhtelisele noorusele on kõik neli ennast suutnud maksma panna andekate ning produktiivsete komponistidena. Nende looming on ulatanud väljaspoole Eesti piire ja isegi kaugemale Nõukogude Liidust. Nad on demonstreerinud oma töödega isikupära, leidlikkust ja värskeid otsinguid ning seda Nõukogude Liidu kitsendava-piirava kunstipoliitika kiuste.

Teatavasti on „sotsialistlik realism" ainukeseks ametlikuks lubatud kunstivooluks Nõukogude Liidus, mis heliloomingule praktikas

tähendab diletantsele muusikalisele maitsele apelleerimist. Pärast 1944. aastat pigistati kodumaa kunstielu nende tangide vahele, mis helitaide osas murdis väiksemaid talente loobumisele komponeerimisest või karjäristlike kompromisside tegemisele, tõelisi andeid surus aga veelgi julgemale-ausamale eneseteostamisele. Kahtlematult uskusid viimased vaimu võidusse võimu üle. Ja üllatuslikult kuulusid viimaste hulka just pärast 1944. a. väljaarenenud noored heliloojad. Jaan Koha, Arvo Pärt, Kuldar Sink ja Eino Tamberg on ilmekad näited öeldule. Nende nelja loitev taideleek ei ole üksnes tunginud läbi sotsialistliku realismi lämmatava raudkaane, vaid on kaugemale jõudnud ka iseseisvuse lõpuaastate heliloomingu mõnestki saavutusest.

Mida ja kuidas kirjutavad Koha, Pärt, Sink ja Tamberg?

Meie tänases kavas tuleb kõigepealt ettekandele Kuldar Singi „Kontsertiino flöödile ning kammerorkestrile" esimese osa andante, allegro energico. Sink on ise flötist, ta mängib Tallinna Raadio sümfooniaorkestris. Ent sellest on vähe väljapaistva flöödikontsertiino kirjutamiseks, kuigi ehk annab mitmeid soodustusi. Ei, Singi puhul on tegemist erilise loova talendiga. Ehkki talle on takistusi tehtud muusikalise hariduse saamisel (ta isa, pastor Peeter Singi, luuletuskogu „Rännutee laulud" ilmus mõne aasta eest Torontos), on tema varakult õitsele löönud anne üldist tähelepanu kodumaa muusikaelus äratanud. Tema äärmiselt sensitiivsest hingest väljuvad uudsed kõlad, maitsekalt tagasihoitud emotsionaalsed pursked ja introspektiivne vaatlus on käsitatud tema loomingus alati stiilikindlalt. Öeldut kajastab kujukalt Singi poeesia valik vokaalkammerteosele: laulud Tagore, Longfellow, Lorca ja Kaplinski sõnadele räägivad siinjuures iseenda eest. Singi flöödikontsertiino algab lühikese sissejuhatava osaga, milles soolopill astub üksinda mediteerivalt kuulajate ette. Sellele järgnev allegro energico liigub seevastu rahutute passaažiide ning hüpetega, kusjuures flööt on korduvalt paigutatud huvitavate keelpillide pizzicato ning löökriistade duelli taustale.

Teisena esineb meie kavas Arvo Pärt, kes kirjutab muusikat terava mõistusega. Ometi ei jää tema kompositsioonid kumisema intellektuaalsete konstruktsioonide askeetlike vasktraatidena, vaid nad kaikuvad pigemini ehtsast elust, milles pisimgi luu kannab liha ja millest veri voolab alatasa soontes. Pärdi seesmine kontsentreeritus, vormi dünaamilisus, teravus ja kontrastid hoiavad tema muusika kuulajaid ka kõige „sündmustevaesemail" hetkil ärevalt-ootavalt põnevil. Seejuures jõuab sündmus ise peaaegu alati kohale kõige ootamatul ajal ning viisil. 1958. a. kirjutas Arvo Pärt kaks sonatiini klaverile. Ühel neist, nimelt täna ettekandele tuleval, on kolm lühikest osa: allegro, largette ja allegro. Esimene on ehitatud punkteeritud rütmmotiivile, teine on aeglane ent temaatiliselt liikuv osa, ja viimane üllatuslikult lühike.

Järgmiseks mainigem Jaan Koha, kes on esindatud kõige ulatuslikuma teosega — teise osaga „Esimesest sümfooniast", Allegro leggiero. Koha on mitmekülgne helilooja, andudes siiski eriti instrumentaalmuusikale. Inspiratsiooni saab Koha mütoloogiast, legendidest ja muinasjuttudest. Loogiliselt on selletõttu tema stiil ja helikeel mõjutatud soomeugri helitaidureist nagu Sibelius, Bartok, Eller ja Tubin. Teine osa „Esimesest sümfooniast" on samm-sammult arendatud pingeline eepika, mille orkestripillide erivärvid maalivad lõuendile salapäraselt mustavaid maid ning tähistatud taevaid.

Eino Tamberg, keda esitame viimasena, on kahtlematult enamtuntuim Eesti noortest komponistidest. Tambergi elav fantaasia ja avastamisanne on teda korduvalt sundinud sünteetilisi teoseid looma, milles eritaided on ühte sulatatud. Ballett-sümfoonia ja lava-oratoorium on selles seoses omapärased ja siiski Tambergi erakordse ande tõttu kunstiküpsed oopused. Tamberg suudab haarata laias kaares, tehes seda veetlevate meloodiatega ning pulsseeriva rütmiga, mis veenab ka mitteasiatundjaid oma ehtsa emotsionaalse kujundlikkusega. Vaatamata oma nooruslikule värskusele ning vaatlusele ei ole Tambergi muusikale võõras ka filosoofia sõnaraamat. Tema Concerto grosso esimest osa Allegro moderatot mängib orkester koosseisus flööt, klarnet, trompet, saksofon, fagott, klaver, löökriistad ja keelpillid. Sonaadivormi kulunud kaante vahele oskab autor nimetatud osas osavalt plahvatuslike tõusudega lehti laduda

ja ise õigel momendil lahtipääsenud laviini langevate kivimürakate alt ära põgeneda.
Jaan Koha, Arvo Pärt, Kuldar Sink ja Eino Tamberg. Nende ja nendetaoliste teiste kodumaa noorte heliloojate tõttu võime pidada antud momendil Eesti loovat muusikat kõige enamarenenumaks Balti riikides, kui mitte üheks huvitavamaks kommunistlikes maades üldse. Eemalseisjal oleks raske kinni naelutada sellise positiivse arengu täpseid ja üksikasjalisi põhjusi. Oletades võiksime ehk küll mainida meie Eller-Tubina auväärset pärandit. Nõukogude Liidu heliloojate Prokofjevi ning Šostakovitši eeskujusid (viimased on korduvalt parteilt peapesu saanud läänemaiste dekadentslike tendentside pärast) ja siiski, need jäävad üksnes oletusteks. Ent ühes oleme kindlad: need neli ja nende mõttekaaslased on uuesti tõendanud lihtsat tõika, et tõeliselt loovat annet on võimatu alaliseks siduda. Vabale inimsüdamele-vaimule ei ole veel keegi suutnud senini küllalt tugevaid ahelaid leida -meisterdada. Sellepärast olgem valmistatud üllatusteks kodumaalt!

— pianoforte —

(Ette loetud Torontos 3. veebruaril 1967 aset leidnud Mana õhtul.)

Henrik Visnapuu auhind Karl Ristikivile

Henrik Visnapuu nimeline kirjanduslik auhind määrati teisel jaanuaril 1967 kirjanik Karl Ristikivile tema romaani „Rõõmulaul" eest. Žürii, mille koosseisu kuulusid Mall Jürma, Alfred Kurlents, Viktor Kõressaar, Olev Parlo ja Aleksis Rannit, avaldas sel puhul järgmise auhindamise põhjenduse:
„Karl Ristikivi „Rõõmulaul", värvikam autori teistest sellelaadilistest teostest, on üks paremaid eesti ajaloolisi romaane, mis käsitleb taidelise tiheduse ja sügava sissetundmisega loova isiku arenemist ja tema suurt indu täiuslikkuse taotlemisel, hukatuslikust ajast hoolimata. Peategelase Davidi kuju on loodud haruldase vererikkuse ja konkreetsusega, kusjuures on väga veenvalt kujutatud ta leppimist saatusega usulise elamuse kaudu, kodumaatust ja eesmärgi saavutamatust. See on kõrgeväärtuslik isikuromaan, mille põhiteemaks on inimese kuuluvuse ja omaenda olemuse otsimine ja äratundmine.
Karl Ristikivi on tugeva ajaloolise tajuga kirjanik, kes on suutnud oma romaanis hästi esile manada hiliskeskaja atmosfääri, samuti tutvustada tolleaegset muusikaelu. Ta stiilis ei leidu midagi dekoratiivset. Olles askeetlike kalduvustega sõnataidur, on Ristikivi väga säästlik omadussõnade kasutamises ning saavutab lihtsa, aga peene lauseehituse ja klassilise selgusega haarava inimliku elamuse ning suure sugestiivsuse. Tema teost iseloomustab leebelt humoristlik vaatlusviis, millesse on põimitud vaimukaid mõtteteri."

Viimaste numbrite lõpus seni alati trükitud toimetaja kommentaaride asemel, kuid siiski kommentaaride kujul, panen kirja mõned mõtted eesti kirjanduse praegusest olukorrast. Hargnevate assotsiatsioonide konkreetseks lähtepunktiks võtan käesoleva Mana, milline lõpetab ajakirja üheksanda aastakäigu.

Aastatelt vanimaks kaastööliseks selles numbris on Johannes Aavik. Mõtelgem hetkeks, missugune oli eesti kirjanduskeel, kui pärastine kuulus keele-Aavik ise koos noor-eestlastega eesti kirjandusse tuli. Toonase ajaga võrreldes on meil praegu väljendusvõimaluste rikkus, mitmekesisus, täpsus ja ilu kirjeldamatult suurem. Ja ütlematult on teada, kellele nii olulises osas selle eest oleme tänu võlgu. Kuid kas ainult võlgu? Sugugi mitte, sest palju sellest võlast on lunastatud ja minu tähelepanekute kohaselt (mis põhjenevad siin vaid impressionistlikel ja mitte kvantitatiivsetel hinnangutel) on meie kõikide eest seda võlga tagasi maksnud kõige suurema laenuintressiga Ilmar Laaban. Kes kahtleb, see lugegu vaid uuesti üle (või võtku häbelikult esimest korda kätte) Laabani nüüd juba kakskümmend aastat tagasi ilmunud „Ankruketi lõpp on laulu algus" ja kogegu, kui paljud Aaviku poolt loodud või soovitatud sõnad on selles leidnud luuleliselt efektiivset ja maagiliselt pädevat kasutamist. Teame, et Johannes Aavikule endale meeldib vormirange klassitsistlik luule, kuid just seepärast on huvitav, et tema sõnataidurlikku tegevust on enim rakendanud eesti luule suurim avangardist.

Siin numbris äratrükitud Laabani kaks luuletust ei kuulu kõige värskema uusloomingu hulka, kuigi nad pärinevad ajast pärast ta mõjurikka luulekogu ilmumist. Julgeksin rääkida vaid ühest (kuigi missugusest!) Laabani luulekogust, sest ei ole siiski päris kindel, kas ta ülihuvitavat „Rroosi Selavistet" l u u l e hulka lugeda. Loodan, et see märkus siin provotseerib Laabanit ennast moodsa kirjanduse probleemistiku kohta sõna võtma — ja mitte ainult helilindile, vaid trükimasinale ülekantuna. Siinjuures olgu kahetsusega öeldud, et Manas nr. 1-2/65 pooleli jäänud Ilmar Laabani essee „Kunstide situatsioonist tänapäeval", millele on mitmelt poolt jätku küsitud, jääbki tõenäoliselt lõpetamata. See on helilindilt maha kirjutatud New Yorgis 1965. a. veebruaris peetud loengu tekst. Selle teist osa mingi tehnilise, ja katastrofaalse viperuse tõttu helisalvestatud ei ole ning loengupidaja ise on teatanud, et teist poolt kirjas taastama ta ei hakka.

Pädeva laiahaardelise esseelaadse kirjanduskriitika ja kirjandusanalüüsi puudus annab end pagulaskirjanduses teravalt tunda. Viimasel ajal on vaid Grünthal ja Ivask seda tänapäeva maailmakirjanduse koordinaatidele joonestanud. Laabani ja Iliste vaikimine on murettekitav. Kuid sama raske on saada ka ilukirjandusliku proosa arvustusi — käesolevas Manas pole neid ühtegi. Seda nõrkust silmas pidades on eriti hea, et jooksva kirjanduskriitika eest hoolitsevad korrapäraselt ajalehtede veergudel Helmi Eller „Eesti Päevalehes", Arvo Mägi „Teatajas", Mall Jürma „Vaba Eesti Sõnas" ja Hannes Oja „Vaba Eestlases". Igal neist neljast on oma kindlakskujunenud vaatepunkt ja väljaarenenud horisont. Teos, mis selles vaatesektoris kas nõudvalt või kutsuvalt silma hakkab, leiab kriitikat ja tutvustamist. Nelja alatasa läidetud valgusvihu olemasolu pagulaskirjanduse kriitika õhtuhämaruses on üks kõige rõõmustavamaid fakte, mida saab kinni naelutada — koos oma kuuesiiluga, lisaks Paul Reets, kelle märkused-aforismid käesolevas Manas ka jälle platsis on. Viimaste puhul tuleb märkida, et nende kirjutamisdaatumiks on 1964.

Kirjandusteadlaste-kriitikute järelkasvu osas on aga siiski vähemalt teatrikirjanduse vastu oldud helde. Selle numbri veergudel on jälle esindatud Mardi Valgemäe (sünd. 1935) ja Andres Jüriado (sünd. 1938). Viimaselt on järgmise numbri jaoks varus kirjutus Peter Weissi „Marat/Sade" eesti keeles ilmumise puhul. Isiklikult olin väga üllatatud, kui see läänemaailma teatrilavasid alles üpris hiljaaegu kõnelema pannud näidend mulle Tallinnas trükitud „Loomingu Raamatukogu" sarjas ootamatult kätte puutus. Pidin järjekordselt tunnistama oma konservatiivsust ja „ajast ning elust mahajäämust", sest kuidagi ei suutnud ette arvata, et Peter Weissi tekst mahub Nõukogude Eesti trüki- ja kirjastusplaani ideoloogilistesse ja moralistlikesse raamidesse. Just selliste radikaaldemokraatlikult pahempoolsete kirjameeste, nagu seda on Peter

Weiss, töödega on olnud alati Nõuk. Liidus raskusi, kuna mõnd tagurlast, kes pealispinnalist sündsustunnet ja realismi välja müüb, on olnud sageli kergem neisse raamidesse asetada ja trükki lasta.

Tänapäeva maailmakirjanduse tippautorite tõlgete nomenklatuur on Nõukogude Eestis tõesti üllatavalt kõrge ja avar. Millegipärast — ja seda on sealses perioodikas ka ise kurdetud — jäävad aga peagu kõik need aktuaalsete kirjanike huvitavate tööde tõlked retsenseerimata. Rääkimata tänapäeva kirjandusuurimise tasemel olevast ja kogu andmestikku kasutavast kirjanduslikust analüüsist. Igatahes huvitav on, et trükkida saab, kuid ilmselt — ühel või teisel põhjusel — kriitikas vaadelda ei ole võimalik, sest ei tahaks uskuda, et sealsete elavalt kirjandusest huvitatud kirjameeste juures puudub tahtmine etappiloovate tõlketeoste võimalikult ammendavaks käsitlemiseks esseistikas. See on jällegi üks sektor, kus välismaal ilmuv eesti kirjandusajakiri midagi kaasaegsele eesti kirjanduskaardile lisada ja täiendada saab. Käesolevas numbris vaatab dr. Saagpakk William Goldingi tuntuima romaani sümboloogilist probleemistikku ning järgmises Manas loodame avaldada ka Aleksander Aspeli kirjutuse kahe Camus' romaani eesti keeles ilmumise puhul.

Viimasel ajal tunduvalt värskenenud tõlketegevuse ja uusloomingu kõrval näitab kodumaa kirjanduskriitika alalhoidlikumat ning ettevaatlikumat hoiakut. Kohati on isegi võinud viimastel aastatel — ja seda üllatavalt paari arvatavasti nooremasse põlvkonda kuuluva retsensendi ja kriitiku juures — tähele panna märgatavaid neoždanovistlikke kalduvusi. Kuid esineb ka hoopis värskemat kirjanduskriitika käsitlemist, eriti märkimisväärselt näiteks mõned viimased luulearvustused Uno Lahelt ning Andres Ehini kirjanduskriitika tagapõhja ja metodoloogiat nõukogude eesti trükisõnas avardav ja ajakohastav essee „Kujund ja meeled" Loomingus nr. 11, 1966.

Kui nüüd siin, ikka uusi assotsiatsioone pidi edasi liikudes, meenutada sama Ehini luuletusi Loomingus nr. 1, 1967, milledes kasutatud sugestiivsed kujundid on sageli niisama julged ja isegi sürrealistlikud kui Laabani omad, ning sellele lisada äsja kuuldud uudise, et „Sirbi ja Vasara" toimetaja koha pealt lahkunud Harald Suislepa asemele on selle n. eesti kultuurilehe toimetaja asetäitjaks nimetatud Ehin (mida mul oli küll kuuldes raske uskuda juba selle tõttu, et värske praktiline tegevtoimetaja oleks seega vaid umbes 26-27 aastat vana, kuid arvatavasti ei olnud tegemist kommunikatsiooniveaga), siis juba selliste üksikute näidete varal — ja selliseid näiteid saaks tuua lehekülgede viisi — on selge, et eesti kirjanduse üldpilt kodumaal on aastaaastalt ja pideva järjekindlusega lähenemas läänemaailma maade kirjandustes valitsevatele olukordadele. Muidugi ainult l ä h e n e m a s, sinna kaugeltki veel mitte jõudmata. Kuigi piirid avarduvad, on piirid ikkagi olemas ja nende kadumist ei ole siiski veel ette näha. Kuid mingil juhul ei saa ühineda 1966/67. aastavahetusel lõpule viidud ja kohe pärast seda trükist ilmunud Ants Orase ülevaatega Eesti Kirjanike Kooperatiivi ja pagulaskirjanduse inglisekeelses maitsekalt kujundatud propagandaväljaandes „The Estonian Literature in Exile", kui ta seal ütleb, et Nõukogude Eestis on kirjandusliku õhkkonna temperatuur ka praegu veel tugevalt allpool külmumispunkti, ja et seal pole olnud mingit „sula". Sellisest dogmaatilisest stalinismiajastu peegelpildist lähtudes leiab Oras, et kodumaal ei sünni kirjanduses mitte midagi märkimisväärset.

Märkimisväärset aga on ja pealegi õige palju, õige huvitavat ning kirjanduslikku väärtust omavat. Huvitavate ja hästi kirjutatud asjade hulka kuulub näiteks noore prosaisti Mati Un-

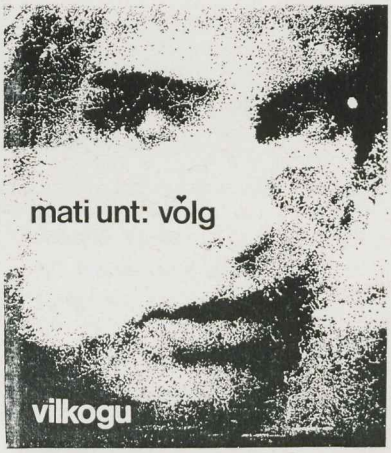

di novell „Võlg", mis eriraamatuna anti välja Toronto Eesti Üliõpilaskonna Vilistlaskogu poolt Peeter Sepa kunstilises kujunduses (kaane reproduktsioon eelmisel leheküljel). Kuna seoses Undi teise romaani „Elu võimalikkusest kosmoses" (esimeseks oli teatavasti „Hüvasti, kollane kass") ilmumisega on põhjust tema loomingu juurde järgmises Manas pikemalt tagasi tulla, siis mainin vaid, et arvatavasti on Mana esindajad nõus vahendajaiks olema, kui keegi seda kodumaa noorte elu värskelt ja propagandavabalt käsitavat raamatut soovib.
Vaheseinad kodumaa ning pagulaskirjanduse vahel on viimasel ajal kiirelt kahanemas, vaatamata neile tagurlikele jõududele mõlemal pool, kes ikka veel kramplikke katseid teevad vaheseinte alalhoidmiseks. Lõppude-lõpuks on ikkagi olemas vaid ainult üks eesti kirjandus — ükstapuha kus see siis on kirjutatud või trükitud. Mana ei taotle olla ainult pagulasajakiri. Selline hoiak oleks krambistav, isoleeriv ning ahendav. Mana katsub, nappide majanduslike ning toimetuslike ressursside ja võimaluste piirides, olla seda, mida väljendab ajakirja veidi ümber kohendet alapealkiri: eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri.

Torontos 9. mail 1967

For the first time some excerpts from the memoirs of the Estonian language reformer Johannes Aavik are published. In his memoirs J. Aavik, who played a most important and unique part in the development of modern Estonian, expounds his views and methods in coining new root-words and in adopting syntactic innovations. Using the form of a diary he also has set down reminiscences on his personal life, thoughts and aspirations.

Prof. Felix Oinas (University of Indiana) has contributed a paper on the hero of the folk tale cycle upon which the Estonian epic "Kalevipoeg" is based. Using the methods of comparative folklore and mythology, he establishes connections and draws parallels between the figure of Kalevipoeg and several other folk heroes and legendary titans chained or imprisoned for their rebellion against god.

Prof. J. Puhvel (University of California at Los Angeles) exposes as entirely amateurish and pseudoscientific the methods used in "Esto-Europa; a treatise on the Finno-Ugric primary civilization in Europe", a work by E. V. Saks, who has attempted to reinterpret not only Estonian but also European prehistory.

Art historian P. Reets writes a generally very complimentary review of "The History of Estonian Architecture", published in Tallinn, 1965.

Prof. M. Valgemäe (UCLA) reviews the plays written in Soviet Estonia during the last decade. He finds them generally uninteresting, old-fashioned, and warped by adherence to the principle of socialist realism. While detecting some flashes of insight and theatrical inventiveness in several of the better ones, he goes on to analyze and praise "Nimetu saar" (The Nameless Island) by A. Alliksaar. In this play the author has broken the chains of realism to illuminate the border regions of illusion and reality and to provide refreshing and bold anti-totalitarian satire.

Several other articles, reviews, prose pieces, poems, and an excerpt from a second novel in verse by I. Grünthal, "Laulu võim" (The Power of Song) conclude the issue.

mana
esindajad

Austraalia	Nädalaleht „Meie Kodu" Estonian House, 141 Campbell St. Sydney, N.S.W.
Inglismaa	Leida Kukas 14, Courtfield Gardens London, S.W. 5
Kanada	Eda Sepp 36 Tordale Cres. Scarborough, Ont. Hannes Oja 186 Cleveland St. Toronto 7, Ont.
Prantsusmaa	Vahur Linnuste 54, rue Montparnasse Paris 14:e
Rootsi	Enn Nõu Gröna gatan 25 C II Uppsala Postgiro 46 55 23
Soome	Veljo Grünthal Kolmas linja 14 b 39 Helsinki 53
USA	Vootele Vaska 703 Nottingham Rd. Baltimore, Md. 21229 Andres Jüriado 2380 Creston Ave. New York, N.Y. 10468

mana 31
4 | 1966

V.-E
PE A 1178a 31.(4)
1966

Mana		Eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri 9. aastakäik
Johannes Aavik	1	Ideepe
Felix Oinas	4	Kalevipoeg, Rummu Jüri ja Stenka Razin
Mardi Valgemäe	9	Pilk nõukogude eesti näitekirjandusele
Ivar Ivask	15	Luuletusi
Aarand Roos	16	Tallermaa
Ivar Grünthal	21	Laulu võim
Paul Reets	26	Märkused
Mardi Valgemäe	29	Jaan Krossi Kolmekrossi Brecht
Bertolt Brecht	31	Mereröövli-Jenny | Moritaat Väitsa-Mackiest
Arno Vihalemm	34	Hale lugu jah
Eduard Rüga	35	Maarjamaa laulud VII
Ilmar Laaban	36	Luuletusi
Osvald Timmas	38	Paar | Atsteegi tüdruk
Tiit Lehtmets	41	Lehekülgi avaldamata raamatust
Paul Saagpakk	44	Kärbeste Jumal
Jaan Puhvel	49	Ajaloo keetmise nõiakatel
Ivar Grünthal	51	Neutralistlikust hoiakust
Paul Reets	54	Raamat Eesti arhitektuuri ajaloost
Andres Jüriado	57	Üks neist, keda ei ole
Toivo Sõmer	58	Kunstiõpilaste väljapanekuid
Endel Kõks	59	Kunstialbum Torontost
	60	Muusikalisi talente kodumaalt
Hellar Grabbi	62	Mõtteid eesti kirjandusest ja Manast
Hellar Grabbi	64	In this issue
Hind		$3.00 Kr. 15.—